



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1903. Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Bestyrelsen

Formand: Museumsinspektør Søren Manøe,
Solvænget 107, 6870 Ølgod, tlf. 75 24 50 11 (Ølgod museum).

Redaktør: Cand. mag. Hans Jørgen L. Larsen,
Fauerskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.

Kasserer: Lærer E. Busk Jensen.
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen,
Tornskadevænget 8, 6760 Ribe, tlf. 75 42 23 55.

Pastor Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.

Købmand Johs. Godsk Hansen,
Søndergade 50, 6650 Brørup, tlf. 75 38 11 14.

Studielektor Jens Chr. Nielsen,
Jerrigsvej 23 B, 6710 Esbjerg V, tlf. 75 15 73 21.

Suppleanter: Skoleinspektør Sv. E. Tygesen,
Stadionvej 4 A, 6623 Vorbasse, tlf. 75 33 31 39.
Skoleinspektør J. Hedegård Rasmussen,
Alsædtægten 12, 6740 Bramming, tlf. 75 17 93 30.

Redaktion Hans Jørgen L. Larsen,
Fauerskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.

Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.

Jens Kusk,
Jens Kuskvej 1, 6731 Tjæreborg, tlf. 75 17 51 03.

**Ekspedition
og kasse** Ejvind Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Gironummer: 6 04 31 94.

Kontingent: 100 kr.

FRA RIBE AMT



BIND XXV-1

**HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
1990**

FRA RIBE AMT 1990

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe amt.
Trykt i Vestkystens Bogtrykkeri.

ISSN 0046-4864

Eftertryk af årbogens artikler kun mod
tilladelse fra forfatterne.

Omslagsfor side: »Vinter i Oksbøl«,
akvarel malet i Oksbøl flygtningelejren 14.1.1946
(se artiklen: »Flygtningekunst« s. 22-31).

De baltiske flygtninges tilværelse og barske oplevelser under 2. verdenskrig

Samtaler og beretninger fra forskellige. De to lever endnu (1990) her i landet

Af C. P. Jensen

Lidt om forhistorien

At tvinge befolkningen til at være russere er ingen ny idé. Helt fra den store nordiske krig først i 1700 tallet, og til den russiske revolution 200 år senere, var Estland, Letland og Lithauen indlemmet i Zarens Rusland. Også i denne periode var landenes eget sprog kulturundertrykt. Mellem de to verdenskrige var de tre randstater selvstændige. Efter en borgerkrig mellem de *hvide* og de *røde*, hvori de sidste tabte, fik de frie forfatninger. Men de urolige forhold i 1930-erne - frygt for russerne i øst og tyskerne i vest - skabte betingelser for halvfacistiske diktaturer. Da udenrigsministrene Molotov og Ribbentrop i august 1939 delte Polen mellem sig, blev de baltiske lande *Interessesfærer*. Estland og Letland under russisk overvågning, og Tyskland satte sig på Lithauen.

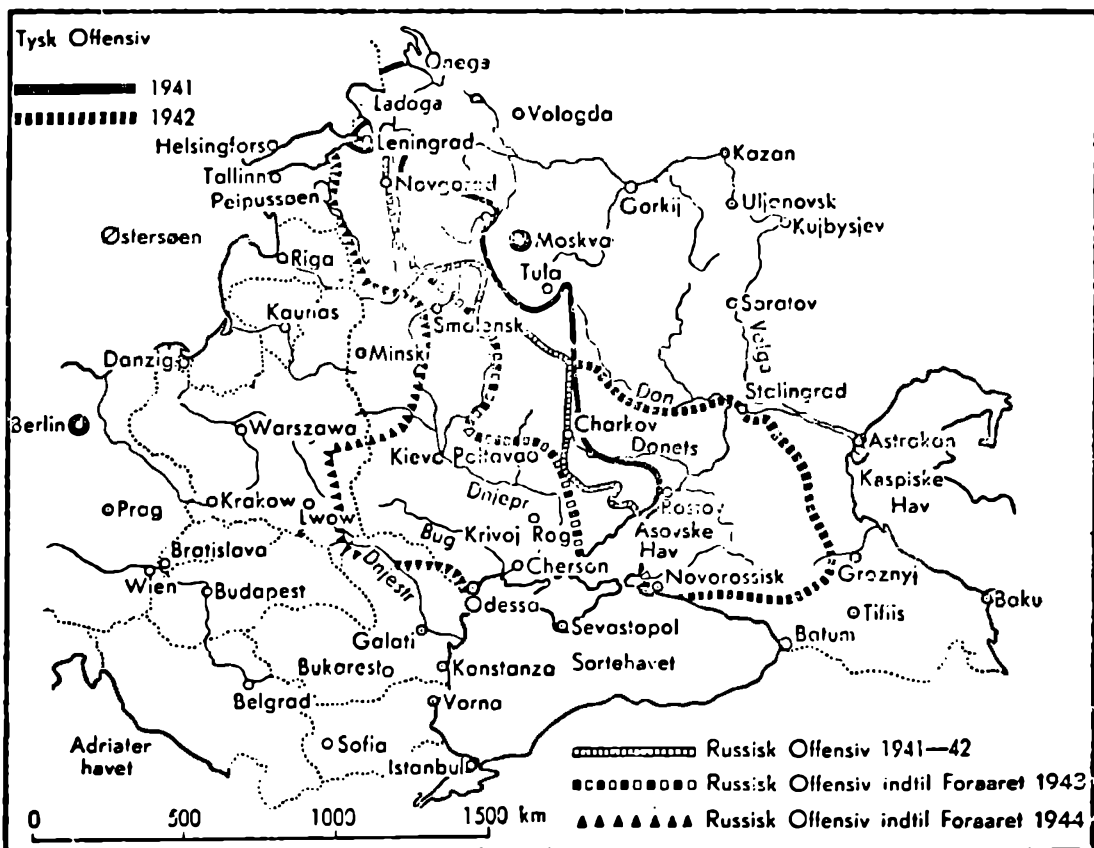
Russerne rykker ind

Da 2. verdenskrig kort efter brød ud, tvang russerne de baltiske lande til at indgå *gensidige bistandspakter* - og mens Hitlers soldater havde travlt på vestfronten, rykkede russerne simpelthen ind og besatte Estland, Letland og Lithauen.

I løbet af få dage var der udskrevet valg til parlamenterne. Ifølge de russiske garantier var der stadig tale om tre uafhængige stater. Men *tilfældigvis* faldt valgene sted på samme dato, og Kommunisterne, der hidtil havde været forbudte partier, sejrede overbevisende. De fik fra

nordligste til sydligste stat henholdsvis 92,8%, 97,8% og 99,1% af stemmerne. Det minder om, hvad man efter 2. verdenskrig har set i hele Østeuropa. Et andet lighedspunkt er, at de nylvalgte parlamenter derefter vedtog at anmode den øverste Sovjet om optagelse som sovjetrepublikker. - Hvad Kreml straks imødekom.

Et lille år efter angreb den tyske værnemagt Sovjetunionen og hermed de baltiske lande. Forinden havde balterne oplevet, hvad Stalinstyret kunne præstere: Mindst 40.000 baltere blev i kreaturvogne sendt til Sibirien, ofte 40-50 mennesker i samme vogn. Familier skiltes, og alle blev gennet fra hjemmet med en halv time til at pakke en nødtørftig bagage. Det gik især ud over folk som russerne ikke stolede på - folk med forkerte idealer. Det kan ikke undre at den tilbageblevne befolkning ikke var mildt stemt mod russerne. - Da tyskerne rykkede ind modtog de dem som befriere. N. Bøgh Andersen fortæller, at værnemagts soldater i Lithauen blev modtaget af en begejstret befolkning - den samme som et år før havde stemt næsten 100% kommunistisk. Men billedet af tyskerne svarede ikke til forventningerne, de deporterede mange baltere til deres lejre, og mod krigens slutning var der også voldsom modstand mod nazisterne. Men da russerne senere på marchen mod vest passerede Østersølandene, drev de en kvart million flygtninge foran sig, de endte i Vesteuropa og ca. 800 heraf i Danmark. Den fornyede sovjetbesættelse før-



Det elastiske tilbagetog i Rusland. Krigen på Østfronten. Totaloversigt 22.6.1941-22.6.1944.

te igen til massedeportationer af baltere til Sibirien - over en halv million.

Men tyskerne prøvede også at flytte de tyske befolkningsgrupper ca. 60.000 til det vestlige Polen. Også de fik meget lidt at tage med sig, men guld og sølvsmykker blev *aflleveret for senere erstatning*, og bønderne fik lov at tage en hest, en ko og et får med. Man tog selvfølgelig de bedste dyr, men når dyrene fik afkom undervejs blev afkommet brutalt taget fra moderdyrene selv om de var spæde.

Vi lader et par af de flygtninge som nåede Danmark fortælle:

Fru Erna Pedersen, Nymindegab.

Hun er født i Düsseldorf, Tyskland, men opvokset i Lithauen, flygtet gennem store dele af Europa, og som et af krigens ofre anbragt i Nymindegab flygtningelejr. Nu har hun efter en årelang arbejdsom og lykkelig tilværelse i Nymindegab fået blåt stempel som vestjyde. Hun driver slagterforretning, campingplads og kiosk. - Trods prøvelserne og farene fra 1941 til krigens slutning, har hun formået at rejse sig og genvinde troen på mennesker som andet end barbariske dyr. - Hun fortæller: Jeg er opvokset i Lithauen som datter af en farmer. Vi var ret



Erna Pedersen, Nymindegab.

velstillede, men lærte fra barnsben at bestille noget, og det har været mig til usigelig gavn siden. Min barndom var præget af harmoni, men den fik en brat afslutning i 1941.

Tyskland havde aftale om, at alle der havde tilknytning til Tyskland måtte udvandre til Tyskland. Mor var tysker og flere af os søskende var født i Tyskland. Derfor fik vi lov med de 60.000 baltere at rejse til Tyskland. Her boede vi i en lejr til 1943 da tyskerne rykkede frem i Rusland. Da fik vi lov at tage hjem, hvis vi ønskede det - og det gjorde vi. Men det var et sørgeligt syn der mødte os. Vort hjem var borte, og vi fik tildelt en ussel lejlighed. I 1944 blev den tyske 6. arme drevet tilbage og vi blev tvunget tilbage til Polen.

I Polen begyndte prøvelserne for alvor for

Erna Pedersen, som da hed König. Hendes mor var død i 1940, og hendes far døde i Bobau, hvor familien boede sammen med en tyrannisk bonde ved navn Spanski. Jeg hadede ham af et godt hjerte, og jeg husker alle disse pinsler nøje. De har brændt sig fast i mit hjerte og slettes aldrig. Da min far døde - af tarmslyng - mødte jeg rigtig den hensynsløshed som kendetegnede mange af tyskerne. Mens de tyske officerer og sygeplejersker festede, døde han uden at nogen opdagede det. Jeg havde sagt til dem, at han nødvendigvis måtte på hospitalet. Men man svarede mig at det var urimeligt. *Mange unge tyskere dør ved fronten hver dag, Deres far var over 60 år, ham kan vi ikke hjælpe.*

En morgen da resterne af familien - Erna, en yngre bror og en søstersøn vågnede, var gaderne i den lille polske by mennesketomme. Erna Pedersen fandt ikke andre end en SS-mand *Jamen hvorfor er De her Fraulein?* spurgte han. Hun fik så at vide, at byen var rømmet om natten, og at de tilbagetrængte tyskere og fronten nærmede sig. Jeg for hjem, fortæller Erna, og fik takket være en skrivelse om tilbagetrækningen Spanski til at køre os til næste by. Mens kanoerne tordnede, ventede vi på at komme væk fra ildlinien. I Stolp i Pommern stod forskellige familier parat til at indkvartere os. En lille frau Brandt - gift med en tysk officer - tog imod os, og hun var beviset på at der også fandtes mange gode tyskere.

Men i Stolp oplevede vi krigens gru på nærmeste hold. Min søstersøn, Claus, skulle til tandlæge i en anden by. I en uge spadserede vi de 8 km hver dag i bidende kulde. Ved vejsiden lå døde mennesker fra en koncentrationslejr - strøet og efterladt som kreaturer. I vintersolen stak knæ op gennem sneen, det var frygteligt. Claus spurgte hvorfor de lå der, jeg svarede at de sov - hvad skulle jeg sige. På torvet i byen hang desertører i en galge. De hang der fjorten dage. En dag mødte vi en flok fanger fra koncentрати-

onslejren. Jeg havde et rugbrød under armen, og de udsultede fanger overfaldt mig nærmest da de så mad. Deres vogtere tærskede løs på dem og jeg græd hele vejen hjem.

På et tidspunkt i 1945 skulle Stolp rømmes, krigen rykkede på ny nær. Det lykkedes fru Brandt at skaffe os til Stolpmünde, hvorfra vi skulle sejles bort. Men vanskelighederne var ikke ovre. Børnene fik lov at komme om bord, men jeg blev afvist. Først da børnene råbte på *Mor* (det havde jeg lært dem de skulle råbe i stedet for *Erna*) sagde den tyske vagt ved skibet: *Lad gå da* fulgt af et vældigt skub. Derfra sejlede vi til Stettin og her blev vi i nogle dage mens byen blev bombet på det frygteligste. Der blev sagt vi skulle til Danmark. Nej, sagde jeg, der slår de os i hjel. - Det trode jeg virkelig, da min bror havde hørt om danskernes uvilje mod tyskere. Stillet over for valget mellem det brændende og helt udbombede Stettin og Danmark, tog jeg dog mod tilbuddet. 11 dage tog turen fra Stettin til København, i vindstyrke 11. Mange ældre døde undervejs, og endnu flere måske da man endelig nåede frem. Udsultede som de var kunne de ikke tåle den gode, fede mælk, som Røde Kors-folk modtog flygtningene med. Vi overlevende blev i kreaturvogne sendt til Århus, og blev så med mine små følgesvende sendt til Nymindegablejren. - Jeg overlevede - takket være de to drenge. Det frelste mig fra arbejde, og dermed sandsynligvis udslettelse i de forskellige lejre, drengene fik mig hele tiden til at se fremad, selv om døden blev en naturlig daglig kompagnon - det var til tider omtrent ligegyldigt om man levede eller døde.

Trods de uhyggelige oplevelser har Erna Pedersen ikke glemt sit lyssyn og sit smil: *Kun sjældent tænker jeg på truslerne og strabadserne, og det ligger ikke til mig at bære nag til et bestemt folkeslag eller bestemte mennesker. Derfor er jeg også venlig når tyskerne kommer i forretningen nu - jeg er vestjyde nu.*

Emil Sørensen

Den ovenfor omtalte Erna Pedersens lillebror fortæller om oplevelserne og strabadserne i sin erindring om turen. Han hedder nu Emil Sørensen og bor i Thisted.

Jeg, en flygtning fra Lithauen

Min fortælling begynder i 1940, da var jeg 4 år gammel. Min mor var lige død, og på den tid bestod vores familie af min far og en storesøster Erna, to store brødre samt min ældste søster Marthas søn, Klaus. Martha døde da Klaus var lille, og han opvoksede hos os, han var tre år ældre end mig. Da jeg var den yngste af søskendeflokken, en slags eftermøler, var min søster og brødre noget ældre end mig.

Nu er der nok en del der spørger sig selv, hvorfor flygter folk fra deres land. Vores motiv til at flygte fra Lithauen var, at de russiske tropper var på vej mod vest for at møde de tyske tropper. Fra 1. verdenskrig, da russerne også var i Lithauen, vidste min far fra dengang, at russerne deporterede en masse mennesker til Sibirien, fordi de var anderledes tænkende. Vores familie tilhørte den protestantiske kirke, den var en meget lille minoritet i landet, derfor turde min far ikke blive til russerne kom.

Men nu til selve flugten. Som jeg før omtalte var jeg kun 4 år, og husker derfor ikke så meget fra de første år. Men for at belyse lidt fra den tid har jeg spurgt min søster Erna, der også bor her i Danmark. Desværre er der gået så mange år, at min søster ikke kan huske ret meget fra den tid. Hun fortalte bl.a. at da vi begyndte flugten, foregik det i hestevogn. En farbror der var landmand kørte os og sin familie til den tyske grænse i hestevogn. På den anden side af grænsen var der en samlingslejr for alle flygtninge, her skulle vi afluses, det blev alle der skulle i lejr. Jeg husker tydeligt at vi alle skulle i bad, og at vi var inde i et stort baderum sammen med en masse andre mennesker. Vores tøj blev

hængt ind i store varmeskabe, hvor der var en meget høj temperatur, for at dræbe eventuelle lus, og man kan sige sig selv at meget af tøjet krympede så meget, at det ikke kunne bruges bagefter. Derefter blev vi kørt til flygtningelejre. Efter hvad Erna kunne huske, var det i flere lejre, men én lejr, det var den sidste vi var i, glemmer vi aldrig. Den lå i byen Thorn (det nuværende Torún i Polen). Livet i lejren for en 4-6 årig var jo ikke så kedeligt, jeg gik i børnehave og børn var der jo nok af. Det jeg mindes med gru fra dengang, var alle de vaccinationer jeg fik mod alt, og det var en ting der gentog sig når vi kom til en ny flygtningelejr.

I byen Thorn, den sidste af byerne vi boede i, skete følgende ting som jeg aldrig glemmer. Først blev min ældre bror taget som soldat, blev tvunget til at gå ind i den tyske hær, siden blev den anden bror også soldat, så vores familie skrumpede noget ind. I april måned 1943 døde min far. Erna der var 24 år på dette tidspunkt, fik en stor byrde lagt på sine skuldre da hun pludselig stod ene, med en broder f. 1933 og en søstersøn, Klaus, f. 1930, som hun fik ansvaret for. Jeg må indrømme, at selve krigen mærkede jeg ikke noget til, i årene fra 40 til 43, nok ikke som de voksne mennesker. I lejrene var der stillet højtalere op, hvor tyskerne sendte deres propaganda ud hver dag, men dette sagde ikke en dreng i min alder noget.

Efter krigsudbruddet mellem Tyskland og Sovjetunionen stod den tyske hær 2. august 1943 ved Stalingrad og Moskva, vi fik da at vide, at vi godt kunne rejse hjem til Lithauen igen. Vi rejste tilbage til Lithauen, (Erna, Klaus og mig). Vi kom til at bo i byen Sakai ikke langt fra vores gamle hjem, fordi min søster skulle arbejde på et kontor i byen, hvor alt var bombet og brændt. Men allerede i april 1944 måtte vi rejse vestpå igen.

Emil Sørensen beretter videre: Fra tiden i Lithauen husker jeg da, at det var bombet og

brændt, at fødevarer var knappe, og det var i det hele taget en kamp for at få noget til sig selv. Vi boede i lejre fra okt. 1943 til marts 1944. - Der er en anden ting jeg tydelig husker, og det må nok stamme fra alt det tyske propaganda jeg hørte i lejrene vi boede i, nemlig angsten for jøder. I Sakai boede der mange jøder, og de historier man hørte om dem var hårrejsende, så hver gang vi mødte jøder gik vi langt udenom. I dag kan jeg se, at alle de rygter og historier var løgne, som nazisterne ville have folk til at tro på.

Men i april 1944 måtte vi altså pakke igen og begive os vestpå foran de tilbagerykkende tyske hære. Denne gang rejste vi med lastbil til den tyske grænse, den lå kun 30 km væk, man må huske på, at Østpreussen hørte til Tyskland dengang og grænsede op til Lithauen. Selve turen husker jeg ikke meget af. Vi havnede i Polen, og blev indkvarteret i en lille landsby hos en bonde. På bondegården var der et aftægtshus, hvor den gamle gårdmandskone boede sammen med sin datter, de boede i den ene ende af huset og vi i den anden. Selve gården blev drevet af en bestyrer, Bessaraber, som så vidt jeg ved, var blevet indsat af tyskerne. Vi kom så nogenlunde godt ud af det med de to damer, selv om de måtte undvære det halve af huset. Bestyreren på gården skulle sørge for at vi fik de daglige fornødenheder. Erna siger, at han ikke var nem at omgås, da han var en nærig rad. Jeg kan mindes, vi drenge havde en dejlig sommer der på landet, vi hjalp til på gården, og havde det skønt ind imellem vi passede vores skole. Tiden gik, og det blev vinter, og tiderne blev hårdere og hårdere. Krigen kom nærmere og vi mærkede mere krigens grusomheder. Det blev ikke bedre af at vinteren blev meget kold det år. Der var en strøm af mennesker på vejene, de var på vej vestpå, væk fra krigen. Vi var klar over at vores tid også nærmede sig, hvor vi skulle af sted igen.

Det var dengang krigens grusomhed rigtig

gik op for mig, når vi drenge var oppe ved hovedvejen og så de mennesker der gik vestpå, så hvordan de så ud, gamle og børn, nogle med deres mødre, andre alene. For ikke at tale om alle dem der lå i grøfterne stivfrosne, dette glemmer jeg aldrig. At mad og ikke mindst kød var en luksusvare siger sig selv, jeg husker en aften, vi hørte en hestevogn køre op til huset, og lidt efter bankede det på døren. Uden for stod 4 tyske soldater og de spurgte os om vi havde kartofler, så havde de kød. Ude på vognen lå en hel gris de havde slagtet. Min søster var klar over, at de var desertører, for krigen var ikke langt væk. Men da vi ikke havde fået kød i lange tider, sagde min søster ja, selvom hun vidste hun risikerede sit eget liv hvis det blev opdaget, derfor måtte de ældre damer ikke opdage hvem de var. Jeg behøver vel ikke fortælle at det blev en fest vi sent glemte. Der er også en kødhistorie til, jeg gerne vil fortælle om. I nærheden af hvor vi boede var der et gammelt slot. På slottet havde tyskerne træningslejr for baltiske soldater, hvor de trænede i sabotage-krig, de skulle kastes ned bag russernes linier. Der var en del lithauere imellem, og de kom en del hen til os, da de hørte vi var lithauere. En dag kom nogle hen og spurgte om vi havde en stor kuffert. De havde i en nærliggende skov skudt en buk, men da dyrene var fredet, kunne de ikke bære det hen til os. De fik en stor kuffert af os, og en time efter kom de tilbage med bukken i kufferten. Om aftenen skulle bukken koges, og så skulle der rigtig være fest, men ak, Erna kogte på den i flere timer, og da vi endelig skulle spise den, var kødet stadig som gummi at tygge på. Jeg tror den buk har været fredet i mange år. - Ja sådan, og på andre måder skaffede man mad dengang.

En anden oplevelse, fra den tid vi boede hos bonden, gjorde et stort indtryk på mig og Klaus. En dag skulle Klaus til tandlæge, han skulle have en tand trukket ud, så han var ikke så glad for

at gå ene. Byen hvor tandlægen boede var 10 km borte, og vi skulle gå hele vejen, da kørelighed ikke fandtes. Samtidig skulle vi ind til en bager og have brød med os hjem, hvis bageren altså havde noget. Brød kunne kun købes hvis man havde rationeringsmærker. Dette jeg fortæller nu, skete i efteråret 44, inden flygtningestrømmen for alvor tog til. Vel ankommet til byen, fandt vi tandlægen og Klaus fik sin tand trukket ud.

På vejen hen til bageren kom vi over byens torv og midt på torvet stod et stort træ, og oppe i træet hang tre mandspersoner (desertører) med et skilt på brystet. På skiltet stod der noget om, at sådan gik det dem der ikke fulgte førens påbud. Stærkt chokeret gik vi videre til bageren. Ankommet til bageren, gik Klaus ind for at købe de to brød, mens jeg blev stående udenfor. Der var mange folk inde hos bageren, da der var gået lang tid blev jeg nervøs og gik ind for at finde Klaus, men jeg kunne ikke finde ham blandt alle de folk, så jeg blev bange og troede han var gået uden mig. Efter at have søgt rundt om i gaden, begav jeg mig hjem alene. Jeg kan huske, at jeg græd hele vejen hjem, halvvejs kom jeg til en hest der lå på vejen, død, den var bare efterladt midt på vejen. Jeg kom tudbrøllende hjem til Erna, og måtte fortælle at jeg ikke kunne finde Klaus, stor opstandelse. En time senere kom Klaus grædende hjem med brødet, og sagde at han ikke kunne finde mig da han kom ud fra bageren, og efter at have søgt efter mig en hel time i hele byen gik han hjem, med de værste tanker om hvad der kunne være sket mig, og glad blev han da han så mig.

Nå, men jeg skal tilbage til vores videre flugt fra krigen. I januar 1945 var krigen så tæt på, at vi kunne høre kanonerne tordne i det fjerne. Vejene var tæt med mennesker der flygtede vestpå, vinteren var meget streng, og folk lå døde langs med vejen, nu var det ikke bare civilbefolkningen, men også soldater man så på

flugt. Og så en dag kom bonden løbende hen til os og sagde, at vi skulle gøre os klar til at rejse, han ville komme med en hestevogn og køre os hen til byen, byen hvor tandlægen boede, og vi måtte have det med vi selv kunne bære. Bonden havde fået besked om, at der kørte et tog fra byen den dag, og det skulle være det sidste tog vi kunne regne med der afgik fra denne by. En time efter var vi på vej, vi efterlod så godt som det hele hos de to damer, de ville nemlig ikke med, men blive på deres gård. På banegården var der stor forvirring af mennesker der ville med toget. Ventetiden på banegården var et mareridt, ingen vidste med garanti om toget kom. Når Erna skulle et ærinde for at ordne noget, fik vi strenge ordrer om ikke at flytte os fra det sted vi stod, da hun kunne risikere ikke at finde os igen. Hver gang Erna gik fra os, var Klaus og jeg rædselsslagen ved tanken om at vi ikke så hende igen, eller at toget kunne komme inden hun kom tilbage. Samtidig skulle vi passe godt på de få ejendele vi havde med os, da tyveri hørte til dagens orden. Ja, det hører vel også med til fortællingen, at vi måtte døje med lus, hårlus og kropslus havde alle og det var umuligt at udrydde, når man var så tæt sammen med så mange mennesker.

Nå, men toget kom, og vi blev stuvet sammen i kreaturvogne med halm i. Bortset fra at det var uhumsk i vognen, og toget holdt stille mange gange, fordi der var luftangreb, husker jeg ikke meget fra køreturen. Nå, ja, det skulle lige være de gange vi holdt stille, da kom jernbanefolkene for at se efter om der var døde, hvis det var tilfældet, blev de smidt ud af vognen og blev liggende langs banen. - Togets kørsel endte i byen Stolp (det nuværende Slupsk), og her blev vi indkvarteret i et stort hus i byen, der tilhørte en højtstående tysk officer. Dengang blev alle lejligheder og huse der var plads i indtaget til flygtninge. Det var vores held, at vi havnede i dette hus. Husets frue og

hendes fem børn var alene, da hendes mand var ved fronten langt derfra. Fruen gjorde alt for at hjælpe os, og vi kan takke hende for at vi er i Danmark i dag, men derom senere.

Selve opholdet i byen Stolp, var en evig vandring til beskyttelsesrum, de engelske flyvemaskiner kom dagligt hen over byen, ikke altid for at kaste bomber, men man kunne jo aldrig vide. En ting var jeg imponeret over, det var at der var telefon i huset, det havde jeg aldrig set i et privat hjem, jeg husker tydeligt jeg skulle prøve at ringe og blev forskrækket da der blev svaret i røret. - Sidst i februar 45 var krigen rykket tæt ind på livet af os igen. Byen var fyldt med soldater på tilbagetog, for ikke at nævne alle de civile flygtninge.

Pludselig en dag kom husets frue ind til os og fortalte at der lå et skib i Stolpmünde (det nuværende Ustka) ca. 25 km fra Stolp, og at det ville tage flygtninge med. I nærheden boede en slagter der havde en varebil, men ingen benzin. Da husets frue var gift med en højtstående officer, fik hun på regeringskontoret bevilget benzin til slagterens bil så han kunne køre hende og børnene til Stolpmünde. Samtidig sagde hun, at hun havde en *kusine* med to børn der boede hos hende, og de skulle også køres til Stolpmünde, og det fik hun bevilget. Først skulle slagteren køre fruene og hendes børn og så skulle han hente os. Erna siger, at hun aldrig har været så bange, som i den tid vi ventede på at slagteren skulle komme tilbage. Hun var bange for at han ville snyde os, men gudskelov kom han tilbage, og vi blev stoppet ind i bilen og kom af sted. Erna siger i dag, at slagteren nok ikke turde snyde, da han jo troede vi var familie til officersfruen.

Turen til havnebyen blev en siksak-kørsel imellem en sand folkevandring, byen blev beskudt af russerne, det var jo rygtes om skibet og alle skulle ud til det, og håbede på at komme med. På selve havnen, der bestod af en lang kaj,

var der sort af mennesker. Ved kajen lå der et skib, som jeg syntes var kæmpe stort, men som viste sig at være en lille kuldamer. Da vi skulle om bord blev der råbt i højtallere, at børn og mødre skulle forbi afspærringen så vi kunne komme op, mens Erna blev holdt tilbage. Først da Klaus og jeg var oppe på skibet, opdagede vi at Erna ikke var med, så vi begyndte at råbe efter hende. Vi råbte *Erna, Erna* mange gange. Erna var 26 år og så ikke ud til at være mor til os to, skønt hun havde gjort sig så gammel som mulig. Erna fortæller selv, at hun med rædsel så sig selv blive tilbage mens vi sejlede væk, så hun råbte til os, at vi skulle råbe mor til hende. Dette faldt os noget svært, men i nødens stund kan alting lade sig gøre, så vi råbte *der er vores mor* gentagne gange, og så blev Erna lukket ind gennem afspærringen og skubbet med ukvemsvord om bord. Genforeningsglæden var stor, kan alle forstå, for havde vi mistet Erna, havde vi mistet den eneste støtte vi havde.

Da skibet var fyldt, der gik rygter om at der var 5000 mennesker om bord, stod der stadig mange på kajen med fortvivlede ansigter, folk der havde gået langt med håb om at de kunne komme væk fra krigens rædsler. Ja, vi var igen heldige, ikke mindst takket være den meget venlige officersfrue, som før omtalt, hvem jeg næsten kan takke for at mit liv blev reddet, siger Erna.

På skibet blev vi stuvet ned i bunden hvor der var lagt halm, og for at komme derned skulle vi kravle ned ad en stejl stige. Jeg kan tydelig huske en grim episode med stigen. Oppe på dækket stod et feltkøkken, hvor vi kunne hente gul ærtesuppe, og det var der flere de gjorde. Pludselig hørte vi et vildt hyl, og så en mand der faldt ned fra det nederste af stigen, og fik en bøtte skoldhed suppe over sit hoved. Midt i lastrummet sad en mor med et spædbarn, afsides, mens en kreds på ca. 2 m omkring hende var fri. De var så overbegjorte med kropslus, at

barnet blødte over hele kroppen af bid, så vidt jeg husker rigtig, døde barnet nogle dage efter. Dødsfald var der flere af om bord, og ligene blev smidt i havet. Da vi begyndte at sejle, blev Erna og jeg søsyge, jeg troede mit liv fik ende. Skibet skulle til Stettin (det nuværende Szczecin), og hvor lang tid vi sejlede ved jeg ikke, men det gik langsomt, for området var mineret, så der skulle være en udkigsmand til at holde øje med farvandet.

Da vi ankom til Stettin, kom vi til at ligge ved siden af et gammelt lazaretskib der hed *Preussen*, da kunne jeg se at den kuldamer vi sejlede med var et lille skib. Flere gange mens vi lå i Stettin havn, måtte vi ud på åbent hav, fordi der kom luftangreb på havnen.

En dag blev der meddelt fra kaptajnen, at *Preussen* skulle til Danmark, og alle dem der ville med kunne melde sig. Erna var ikke meget for at rejse til Danmark, da hun havde hørt at danskerne var meget uvenlig stemt over for folk der kom fra Tyskland. Men da kaptajnen gav hende valget, enten at tage med *Preussen* eller at blive i Stettin, turde hun ikke andet, krigsfronten var jo ikke langt væk.

Vi blev flyttet om bord på *Preussen*, der kunne tage 1100 passagerer, og det kan nok være det var luksus, vi havde køjer at sove i, og alt var rent og pænt. Skibet skulle efter planen til Århus, men det kom det aldrig. Fra Stettin til København, er ikke længere end fra Bornholm til København, men at turen skulle tage 10-12 dage havde ingen drømt om. Vi sejlede i konvoj på ca. 8 skibe, og sejlede meget langsomt da farvandet var mineret og hver gang der kom en flyvemaskine, lå vi stille og der blev lagt røgslør ud. En dag så vi et af de foransejlende skibe lægge sig om på siden og gå ned, da var vi klar over at den var stødt på en mine, endskønt der var minestryger i spidsen for konvojen.

Pludselig en aften, vi var lige gået til køjs, går der et mægtigt stød i hele skibet, der blev vild

panik, alle skulle have fat i en redningsvest. Vi var blevet instrueret i, hvad vi skulle gøre hvis vi sejlede på en mine, så lidt efter var vi alle oppe på dækket med veste på. Da hørte vi kaptajnen gennem højtaleranlægget, at vi godt kunne gå til ro igen, da skibet var sejlet ind i en ubådsspærring og at skruerne havde viklet sig ind i stålwirene der ligger lige under vandoverfladen og bliver holdt oppe af bøjer. Næste dag kom der en lille båd med dykkere om bord, de skulle undersøge skibets skruer og dagen efter kom de tilbage med skærebrændere for at skære os fri, men der gik yderligere en dag inden de kunne arbejde da vejret var for hårdt. Hvor mange dage der nøjagtig gik kan jeg ikke huske, men i mellemtiden slap drikkevandet op og mad var der heller ikke for meget af. Der blev sendt bud efter en båd med drikkevand og en dag dukkede den op.

Nok har jeg været misundelig på nogen før i tiden, siger Emil Jørgensen, dengang 9 år, men aldrig før eller siden har jeg været så misundelig, som da vandbåden lå ved siden af *Preussen*. Mens der blev pumpet vand over, havde besætningen på vandbåden inviteret to børn over på vandbåden, og de skulle få al den mad de kunne spise. Jeg mindes, at jeg ville give alt hvad jeg ejede, bare jeg var en af dem, men det blev ikke mig. I den forbindelse må jeg også fortælle, at dengang vandbåden lagde til siden af *Preussen* kastede mandskabet på vandbåden kiks og chokolade over til os. Og det kan nok være at der blev slagsmål for at få fat i noget af det.

Det næste vi hørte var, at der var et sendebud efter en slæbebåd, der skulle slæbe os ind til København. Men den lod også vente på sig, vi stod og spejdede efter slæbebåden i dagevis, og da den endelig kom var al mad opbrugt. Det huskes også vi kunne få en slags suppe, men da den udelukkende bestod af vand, var der ikke mange der kunne fristes af den. Oppe ved indsejlingen til Øresund kom et Røde Kors skib os

i møde, den gik op på siden af os og kastede kogte æg og brød m.m. om bord på vort skib, hvilket jo snart forsvandt som dug for solen.

Preussen blev slæbt ind til København, og Erna mener, at turen fra Stettin varede 10-12 dage, helt nøjagtig kunne hun ikke huske det. Tidspunktet for ankomsten til København var den 15. marts. Inde på kajen i København stod flere lastbiler fra det tyske Røde Kors, med mad til os. Jeg husker tydeligt, at jeg var nede ved en af bilerne og fik der en stor stak rugbrødsadder samt mælk. Men vi havde sultet så længe, at vore maver ikke kunne tåle al den mad så vi kastede op, ja flere svage individer døde ligefrem af maden. Vi skulle oprindeligt have sejlet til Århus med *Preussen*, men da skibet af gode grunde ikke kunne, blev vi kørt i tog til Århus. Selve togrejsen til Århus mindede meget om rejsen i Polen. Vi blev stoppet ind i kreaturvogne, og turen varede i to dage, fordi toget holdt lang tid ad gangen, når jernbanelinien blev saboteret af frihedskæmpere. At opholde sig i tog i to dage, uden mulighed for at komme på toilet, er et mareridt, men heldigvis får det jo en ende. Ankomsten til Århus bane-gård husker jeg tydelig, det var den 17. marts og min fødselsdag, da en af de danske jernbanefolk hørte dette, gav han mig en krone, det var jeg meget lykkelig for.

Vi blev kørt til Åbyhøjskolen. Skolen blev brugt som gennemgangslejr for de tyske soldater der var på gennemrejse fra Norge til Vestfronten. Vi boede i en skolestue, og blev på Åbyhøjskolen til noget efter kapitulationen. På skolen skete der noget som jeg syntes var både mærkeligt og modigt. Soldaterne havde en kommandant, der var hadet og frygtet af sine folk. En tidlig morgen lød der et brag og der blev vild opstandelse. Det viste sig, at nogle soldater havde smidt en håndgranat igennem et åbent vindue på 1. sal. Inde i værelset hvor granaten faldt, sov kommandanten og han var



Nymindegablejren.

så heldig ikke at komme noget til. Da man altid havde hørt om den disciplin der var i den tyske hær, forbavtede det mig, at sådan noget kunne ske. Da jeg så de skyldige soldater bagefter, stå ude i gården, kunne jeg ikke lade være med at beundre dem, for det mod de havde udvist.

Da befrielsen kom den 5. maj, så jeg de tyske soldater juble og råbe hurra, ja, da forstod jeg at den menige soldat længe havde ventet på dette øjeblik. Min flugt var for så vidt forbi, men ikke mine lejrophold. Vi kom en kort tid til Ålborg, hvorfra vi blev flyttet til Nymindegablejren, hvortil vi ankom først i september 1945. Vi var en overgang ca. 1800 flygtninge i Nymindegablejren.

Nymindegablejren

Ved flugten fra østområdet var der blandt flygtningene mange tyske statsborgere fra Østprøjsen, Polen og Meuselområdet. De blev efter ankomsten til Nymindegab frasorteret og sendt

til lejren for tyske flygtninge i Oksbøl. Modstandsbevægelsens byleder C. P. Jensen afleverede dem i Oksbøl og fik kvittering af kommandanten. Men baltere og bessarabier regnedes for allierede flygtninge og blev i Nymindegab. Efter at modstandsbevægelsens folk var hjemsendt, fik lejren lederne Østergård og Kaas Larsen, som blev ansat af Røde Kors. De gjorde et stort arbejde for at gøre disse frustrerede flygtninge til normale mennesker igen.

Flygtningene fik ikke lov at komme så meget uden for lejren. De fik lidt cigaretter og 5 kroner om ugen i lomme penge. De fik også lov at gå ned i Nymindegab og købe for disse penge, men de skulle være hjemme inden kl. 19 om aftenen.

Lejrlederne, især Kaas Larsen, gjorde et stort arbejde for at sætte forskellige aktiviteter i gang, bl.a. blev der oprettet lithauisk kor og orkester (orkestret spillede på gamle lithauiske instrumenter). Også en lithauisk folkedansertrup dannedes. Lithauerne optrådte med folke-



Litauiske kunstnergruppe, Nymindegablejren.

instrumenter). Også en lithauisk folkedansertrup dannedes. Lithauerne optrådte med folke-dans og gav koncert mange steder i omegnen, og ved en stor folkefest i København. Overalt gjorde de lykke og fik en fin omtale.

I efteråret 1946 tømtes lejren efterhånden. Der skabtes kontakt til familie eller landsmænd i udlandet og Røde Kors skaffede så billet. Andre fik mulighed for almindelig udvandring.

Til rest var mest gamle, syge og børn, og de flyttedes så til Dragsbæklejren i Thy. Enkelte fik Danmark som blivende hjem, og nogle børn blev adopteret af danske.

De baltiske fortælleres senere skæbne

Erna Pedersen kom - især som tolk - til at arbejde i en forretning i Nymindegab. Hun blev så gift med forretningens indehaver, og driver nu som enke forretningen videre.

Emil Sørensen blev adopteret af en gårdmandsfamilie i Thy og bor nu i Thisted.

Drengen Klaus kom som flere af de unge ud på en gård i omegnen. Han blev en meget afholdt medhjælp hos den tidligere byleder C. P. Jensen. Han emigrerede senere til Ca nada, hvor han nu er direktør i et stort bilfirma i Manitoba.

De tre som gjorde den hårde rejse sammen har således til sidst fået en god skæbne.

Af flygtningene fik en del deres grav her, de er stedt til hvile på Lønne kirkegård og på mindestenen over dem står rigtigt:

*Tynget af sorger og knuget af savn.
Ukendt af herkomst ukendt af navn.
Her fandt de hvile her fandt de fred.*

Carl Peder Jensen, f. 1914, importør, Vadgården, Nr. Nebel, har skrevet: »Som jeg husker det«, »Modstandskampen i Vestjylland« (1985), og »Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt« (sammen med A. C. Buch i »Fra Ribe Amt« 1970).

Erindringsbilleder - I

Årre Sogn sidst i 1800-tallet

Af V. S. Lauritsen

V. S. Lauritsen blev født d. 25. okt. 1876 i Årre degnebolig. Ved den lejlighed gik flaget til tops på den dengang eneste flagstang i sognet.

For at forstå betydningen af hans virke som skolemand gennem et langt liv må man nok hæfte sig ved to vigtige faktorer:

For det første hans udvikling gennem opvæksten, dels i hjemmet i Årre, dels - efter 13 års alderen - som elev på latinskolen i Ribe.

Men stor betydning har jo også arveanlægge- ne. Og her har fru rektor V. S. Lauritsen truffet netop to grundlæggende egenskaber, som han tog i arv fra sine forældre: Da Maren og Søren Lauritsen i 1924 holdt guldbryllup, var denne svigerdatter forhindret i at rejse med til Esbjerg til festen, da hun netop var bundet af at passe et spædbarn; men hun sendte en hilsen til sine svigerforældre, lagt i den lille nyfødte drengs mund: *Bedstemors fantasi, Bedstefars kraft og mod rinder rask herinde i mit unge varme blod.*

De to egenskaber, skaberevnen og modet til at føre nye ideer ud i livet, er netop egenskaber, der var karakteristiske for V. S. Lauritsen.

V. S. Lauritsen var cand. mag. i historie, engelsk og latin - med historie som hovedfag.

En af hans elever fra Haderslevtiden har engang sagt: *I engelsk var han god; i historie var han enestående.*

Ved siden af hans pædagogiske evner var hans blanding af fasthed og følsomhed gennemgående træk i hele hans karriere. Her skal blot nævnes et enkelt eksempel på hans forståelse af og kærlighed til eleverne: da han sad som rektor i Roskilde, blev en dag - kort efter be-



V. S. Lauritsen, 1896.

frielsen - en gymnasieelev sendt ned på hans kontor i anledning af en disciplinær forseelse; da han havde siddet lidt og set på denne store raske dreng, sagde han: *Jeg ved, at du under besættelsen har stået med våben i hånd, parat til at ofre dit liv for mig. Og nu skal jeg straffe dig. Du må undskylde, det kan jeg ikke. Jeg vil bede dig gå.*

Epokerne i V. S. Lauritsens pædagogiske løbebane starter, da han i 1896 bliver student fra

Ribe. I 1904 kommer embedseksamen: cand. mag. i historie, latin og engelsk. Og så ansættelserne: 1904-05 lærer ved Ålestrup Realskole, 1905-08 ved Ordrup Gymnasium, der dengang var privat, under professor Frederiksens ledelse. 1908-20 adjunkt ved Vejle højere Almenskole. Det var her, han traf sin kone Gunvar Rasmussen, der som student udgået fra denne skole i et år vikarierede for en lærer, der var syg. - Ved genforeningen i 1920 kom han til Haderslev Katedralskole som lektor. Arbejdet i denne spændende overgangstid fra tysk til dansk har han altid fremstillet som meget fascinerende. I 1923 blev han rektor for det nyoprettede Herning Gymnasium eller Herning højere Almenskole, som det først hed. I pionerarbejdet der fik han i rigelig grad brug for sin skaber-evne. En stor glæde var det for ham, at det lykkedes ham at starte *Herning Gymnasiums Stipendiefond*, der skulle få stor betydning for mange ubemidlede studenter fra den egn. - Det sidste stadium var Roskilde Katedralskole, hvor han var rektor fra 1932 til pensioneringen i 1947. Der sagde en ældre kollega engang til ham: *Først tog De skolen, så tog skolen Dem.*

Rektor Lauritsen døde i februar 1967, 90 år gammel.

Erindringerne er nedskrevet i 1959.

Ester Dahl,
f. Lauritsen

Årre

Årre sogn omfatter foruden Årre, hvor kirken ligger, *Gunderup*, *Jyllerup*, *Brøndumsager* og *Tranebjerg*, ligger ca. ½ mil øst for Varde og er i kirkelig henseende anneks til *Fåborg*, hvor præstegården ligger. Selve Årre er højt beliggende. Terrænet skråner jævnt til alle sider. Højest ligger kirken og et par hundrede meter fra den degneboligen, nyopført 1875 efter brand. Efter Traps statistiske opgivelse 1879 var indbyggerantallet ca. 502. Fåborg sogn havde 894. Årre havde et areal på 4840 tønder land, Fåborg havde 11.470, begge store hede- og mosetrækninger. Jorden i Årre var rig på mergel og ler, og rundt om fandtes på markerne dybe mergelgrave. Årre sogn havde mange gravhøje, i alt ca. 40. En del af dem lå mod nord ud over en stor hedestrækning, der skilte sognene Årre, Næsbjerg, Øse og Fåborg. Denne hede var vidt berømt for sin rigdom på vildt, navnlig harer, ræve og urfugle. Ifølge en kortskitse over Skast herred i Esbjerg statsskoles indbydelsesskrift 1936 formodes en oldtidsvej fra vikingetiden at have haft retning nord fra og ind over Årre, Skast og Jerne til Vesterhavet. Den vej har passeret Årre kirkebakke på østsiden lige forbi stedet, hvor degneboligen lå. Denne oldtidsvej er omtalt nærmere i *Fra Ribe Amt* 1923.

Af de omliggende sogne havde de to mod nord og nordvest liggende, *Øse* og *Næsbjerg*, henholdsvis 10.610 tønder land med 805 indbyggere og 6780 tønder land med 339 indbyggere. I dem begge brændtes mursten af leret. Mod syd ligger *Grimstrup*, der strakte sig mod vest og øst, således at dele af sognet lå vest for Årre og dele sydøst. Indbyggerantallet 732.

Hede, moser og kær, talrige mergelgrave, mindre vandløb, dårlige veje, så godt som ingen beplantninger, ingen læbælter, ingen markhegn, agre med grøfter eller lave diger som grænseskel mellem gårde, huse og sogne var karakteristiske træk i dette billede af en vest-

jysk egn. Hertil kom bebyggelsens art. Uden om den centrale del af et sogn med kirken bredte gårdene sig. Derefter kom husmandsstederne med mark til et par køer og får, derefter faldefærdige rønner og forladte rønner til næste sogn i omvendt rækkefølge. I udkanten af hvert sogn holdt de allerfattigste til, ofte folk med ilde rygte, straffede folk, løse eksistenser, betlere, *tatere, kaltringefolk*. Dem var man bange for. Bebyggelsen var spredt over store områder. Intetsteds var der samling omkring et gadekær.

Efter *Traps* ovennævnte statistiske oplysninger 1879 var der i Årre sogn 35 gårde og 33 huse, hvoraf 3 gårde og 25 huse lå ude i yderkanterne af den mere samlede bebyggelse i Årre, Jyllerup, Gunderup, Brøndumsager og Tranbjerg. Fåborg sogn havde 54 gårde og 79 huse, Grimstrup 62 gårde og 71 huse. Ved huse må forstås husmandssteder, omtrent alle med jord til, men mange af så ringe beskaffenhed, at beboerne havde forladt dem eller forlod dem og rejste til Amerika. I min barndom har jeg set flere af den slags. I dem holdt omstrejfende betlere ofte til om natten, undertiden også i længere tid ad gangen.

Der var i de egne ikke meget, der spærrede for udsigten. Fra Årre kunne man i klart vejr se domkirken i Ribe 4 mil mod syd. Forbindelsen mellem landsbyerne var om vinteren, når sneen dækkede jorden, og om efteråret, når veje og marker var pløre og ælte, vanskelig og til tider kun mulig til hest eller i langskaftede støvler eller træskostøvler. Det var ikke sjældent, at hestekøretøjer måtte give op. Når sneen lå tykt over marker og veje, forsvandt mange steder vejene helt, og markerne var på grund af mergelgrave farlige at begive sig ind på; over moser og kær var al færdsel standset. I vintertiden, når sneen lå over marker og veje, foregik al nødvendig transport sikrest med slæde og kane. I min barndom anlagdes en chaussé, en landevej med skærver og grus, fra Varde over Årre til

Fåborg, og en i *Nykirke* og *Bramming* sogne til jernbanestationen sidstnævnte sted. Bramming havde 315 indbyggere ifølge Trap af 1879 og var anneks til *Darum* med 681. De vidtstrakte sogne Årre, Fåborg, Grimstrup havde fælles jordemoder, der boede et sted i Fåborg sogns sydvestlige del, omtrent lige langt til de 3 kirker. Nærmeste læge boede i Varde, hvor der også var et sygehus. *Esbjerg* handelsplads havde 1875 et indbyggertal på 1006, men var i hurtig vækst på grund af det betydelige havneanlæg og jernbaneanlæggene til Varde-Ringkøbing-Holstebro og til Lunderskov over Bramming-Holsted-Vejen med stikbane fra Lunderskov til Vamdrup ved Danmarks daværende grænsestation. *Varde* var dog byen for Årre og Fåborg indtil o. 1890, da Esbjerg havde taget magten som hovedbyen. De store jernbaneanlæg i 70'erne førte en hel del omstrejfer af løse og fordrukne eksistenser med, vagabonder, *bosses* kaldte vi dem. De gjorde ikke egentlig fortræd, da man altid gav dem penge, småmønter og madpakke eller noget gammelt tøj, når de kom på deres tiggerfærd. De optrådte ofte i mindre flokke og gik gerne to og tre sammen på deres tiggeri. De gjorde livet på vejene og i øvrigt ellers usikkert for folk, fordi folk var bange for dem. De kunne optræde skræmmende og truende, når de ikke fik *en skilling på rejsen*; derfor lå der altid småpenge, tøører og femører, i en skrivebordsskuffe, som vi kunne tage af, hvis der kom nogen, når far ikke var hjemme. Når far og mor begge var borte en aften, og vi børn var ene hjemme, var vi altid bange, selvom vi havde en bidsk terrierbastard som vagthund. Da vi senere desuden fik en hvas jagthund af den kraftige tyske korthårsrace, sov vi trygt uden at have dørene til degneboligen låset. Med gendarmeriets oprettelse i provisorietiden (1885-98) hørte det vagabonderende uvæsen med strejfende betlere op. Kun en enkelt gang indtraf en uhyggelig episode med betlere. Det

var en eftermiddag, da vi sad i dagligstuen alle sammen og fik eftermiddagskaffe med hjemmebakket brød med dejligt smør på, da der pludselig fra forstuen blev banket hårdt på døren til dagligstuen, døren blev revet op, og ind trådte et par høje, sværlemmede bosser, hvoraf den ene var kendt videnom under navnet Bismarck, en karl, der havde siddet 8 år i tugthuset for drab. De lukkede døren efter sig, og Bismarck trådte frem i stuen og bad i en rask tone om *en skilling på rejsen*. Den frække måde, han optrådte på med en reserve foran den lukkede dør, må have bragt fars blod i kog. Han røg op fra stolen og sagde nej, men tilføjede, at de kunne få et stykke franskbrød, hvorefter han tog et par stykker fra fadet og gav dem hver et stykke; men nu flammede Bismarck op. Han kylede sit stykke hen ad gulvet, strakte en næve ud og råbte: *Min hånd er ikke mere skiden, end at jeg godt kan bruge den, hr. lærer!* Disse ord havde dobbelt virkning; den lange bos ved døren trak sig ud i forstuen og videre ud, medens far for hen og stillede sig ved døren og råbte til Bismarck: *Kan du så finde ud!* Og det kunne Bismarck. Scenen havde været uhyggelig, og vi kunne se, at far var ophidset, da han satte sig ved bordet igen. Lidt efter rejste han sig brat og sagde: *Nede hos Mines er kun de gamle hjemme, måske endda kun gamle Jakobine. Jeg må derned. De to slubberter gik den vej.* Han tog en stok med sig og gik. Mor og vi børn sad tilbage skrækslagne og ubeslutsomme. Vi burde jo have alarmeret naboer. Fars formodning viste sig at være rigtig. Gamle Jakobine var alene hjemme på gården. De to bosser havde sat sig til rette i køkkenet og forlangte ind af penge, mad og drikke. Fra køkkenet havde de udsigt over gårdspladsen, og pludselig fik de travlt med at komme ud. De havde set den stærke degn. Idet de passerede ham, lettede Bismarck på hatten og hilste med et forsorent: *Farvel, hr. lærer, farvel!* Han havde lært høflighed i tugthuset.

Utrygheden ved livet på landet i de tider viste sig deri, at hver gårdmand havde en jagtbøsse, og til hver gård og hvert husmandssted hørte en hund. Far havde sin bøsse hængende over hovedgærdet på sin seng. Den var dobbeltløbet og altid ladt. Da han blev kasserer og regnskabsfører for det o. 1885 oprettede andelsmejeri og måtte ligge inde med betydelige pengebeløb, fik vi haspe for døren ind til soveværelse, dagligstue og børnekammer, så at der om natten kunne lukkes for adgang gennem staldbygningen og skolestuerne. Kun en enkelt gang mindes jeg, der blev banket på døren ind til soveværelset, og at far tog bøssen ned, klædte sig på, tændte en staldlygte, der stod ved sengen, og gik ud gennem sidehusets afdeling med bøssen i hånden. Stalddøren var åbnet, men den ubudne gæst var borte. Der kunne jo være tale om andre end vagabonder. Ude i sognenes yderkredse boede der jo adskillige mere eller mindre frygtede individer. Der var f.eks. mosefamilien i Fåborgdistriktet ind mod Årre, et helt dynasti af forbrydere, hvoraf et medlem havde siddet 16 år, et andet 8 år i tugthuset. Der var Sorte Bertel fra Grimstrup. Der var *amtmanden* og hans familie fra Knoldeflod. Der var Store Kræsten, Røde Rasmus og Sorte Henrik fra vort eget sogn, alle sammen folk, ingen brød sig om at have noget at gøre med; man var bange for at give dem arbejde, fordi de drak for meget brændevin og i fuldskab var uregerlige og dovne og kunne blive ondsindede. Over for husets kvinder var de uhøviske og sjofle i munden. De hørte ind under fattigvæsenet og levede ellers mest af tiggeri. Om efteråret i kartoflernes og gulerøddernes tid var det klogest ikke at gå i marken om natten for at se, om alt stod vel til dør.

Disse udprægede hedelandsbyer med bebyggelse over vidtstrakte områder - Grimstrup sogn havde på den ene led en udstrækning på over 3 mil - havde o. 1870 ikke megen forbin-

delse med hinanden indbyrdes. De var så godt som fremmede for ikke at sige fjendtlige over for hinanden. Det kunne endnu i min barndom hænde, at der på markedet i Varde opstod slagsmål mellem bønder fra forskellige sogne. En rest af dette forhold holdt sig usvækket hele min barndom igennem på den måde, at ingen dreng fra et andet sogn kunne passere en skole i denne skoles frikvarter uden at blive udæsket til slagsmål. Han var fremmed og skulle have klø. At slagsmål mellem bønder fra nabosogne endnu kunne finde sted, blev jeg i 8 års alderen vidne til under en klapjagt, der fandt sted på de store hedestrækninger mellem Årre og Øse med deltagere fra disse to sogne. Næsbjerg skulle have været med, men udeblev, hvorfor udbyttet blev meget ringe, idet alle rævene stak af ad Næsbjerg til. Klapjagten fandt sted en tidlig forårsdag i marts, og klapperne var for en stor del alle større drenge fra begge sogne. Jeg havde så inderligt bedt om lov til at være med, at far gav mig tilladelse, trods det at ingen klappere under 10 år ansås for stærke nok til at kunne holde til turens strabadser. Vi skulle jo vade i den høje lyng; det viste sig, at den mange steder gik mig til brystet, så jeg fik det strengt nok og havde til sidst ondt ved at følge med. Jeg var tilmed bange for ræve, og da et par stykker fandt vej mod mig, skyndte jeg mig at løbe til siden, så de uantastet slap igennem det led af kæden, hvor jeg hørte til; men jeg nåede henpå eftermiddagen frem til samlingsstedet, hvor jagten endte og deltagerne mødtes. Her fandt den egentlige blodsudgydelse sted. Det var skik og brug ved sådanne lejligheder, at en dreng fra hvert sogn stillede an til slagsmål. Drengene fra Øse fik ret hurtigt deres repræsentant skubbet frem på scenen. Han var en kraftig og stor fyr, efter de ord, der faldt fra de voksnes side på Øsefolkernes front, næppe en helt god repræsentant, da han var tjenestedreng og som uægte barn fra fattiggården i Varde var lejet ud til en

gårdmand i Øse. Han var tydeligt nok mere karl end dreng, og da han så tilmed var en horeunge fra Varde, var det, som om folkene fra Øse ikke var særlig ivrige efter at hidse drengene fra Årre frem. Der var klart nok ingen jævnbyrdig på den side. Vi fra Årre kom med indvendinger. Vi havde ingen med i den alder. Han dér var konfirmeret. Vi skulle bare have haft Søren Buk - det var også en af dem fra fattigvæsenet i Varde, karlestærk fra mange års arbejde - eller Laust Mogensens søn, Mogens, derude fra Nørheden, eller lange Ole, også en husmandsdreng, der havde været ude at tjene, fra han var 7 år, eller møllerens Niels, der kunne tage en sæk rug på nakken så let som nogen møllersvend. En del af skytterne gik hjemad. For dem var dagen endt, men andre blev tilbage og hånede de krystere fra Årre. Det trak op til skænderi mellem skytterne fra Årre og dem fra Øse. De var alle mere eller mindre fulde, svirendes, som det hed. Blandt Årrefolkene var *Friis* til Galthoved med. Han havde den største gård i Årre og var kendt videnom for sine hingste, sine tyre og sit drikkeri. Var han fuld, ville han slås, og han var fuld nu. Drilleriet og skænderiet tog til. Da rejste en dreng fra Årre sig og gik ind i kredsen. Det var Peder Iversens søn, *Iver* fra Gunderup, en lys dreng med et kønt ansigt, ret spinkel, absolut den kraftige dreng fra Øse fuldkommen underlegen i fysiske kræfter og mindst et par år yngre. Det kunne enhver se. Iver var også selv klar over det, men Årre skulle ikke gå vanæret hjem. I begyndelsen klarede Iver sig helt godt. I et slagsmål var det nærerne, det først og fremmest kom an på, og målet var modstanderens ansigt. Var man underlegen i fysiske kræfter, gjaldt det om at holde modstanderen fra livet, så man undgik brydetag. Kom det til den fase i kampen, gjaldt det om at få ansigtet om bag modpartens ryg ved livtag om livet på ham for at undgå, at han nedenfra kunne sætte næsestyvere op i ansigtet på en. Der flød snart blod fra



V. S. Lauritsen som elev på latinskolen i Ribe.

næse og mund fra begge de kæmpende, men så lykkedes det drengen fra Øse at komme ind på livet af Iver, at spænde ben for ham, vælte ham på ryggen, komme oven på ham, få hans arme vredet om, og så heglede næveslagene ned i ansigtet på den faldne. Til sidst lå Iver ganske stille. Han var bevidstløs. Først da greb en af de voksne ind og rev sejrherren væk. Det hele havde været så modbydeligt, at ingen råbte hurra, og mange gik deres vej. Tilbage blev Friis og en del andre, og det endte med slagsmål mellem Friis og en mand fra Øse. Friis fik kløene, og parterne kunne gå hver til sit. Iver spyttede blod fra de ødelagte tænder, blodet flød fra den ophovnede næse, og ansigtet var ophovnet, mest partiet om de blodskudte øjne. Vi var på vandring hjemad i den høje lyng, søgende efter en gammel hedevej, som engang skulle have været der mellem Øse og Årre, da Friis og et par

andre mænd stødte til os. Friis så ikke stort bedre ud end Iver. Ansigtet var forrevet og ophovnet. Han havde været oppe at slås med en gårdejer fra Øse og havde fået læsterligt med klø. Vi kom til et bredt vandløb, der lignede en nygravet kanal. De voksne og enkelte af de større drenge vovede at springe over. Også Friis sprang. Han var for tyk og fuld. Han nåede ikke over. Han stod i vandet til livet. Vi mindre drenge fandt hen til et opstemningsværk og slap over, jeg sidst ved forsigtigt at kravle på alle fire. Det sidste stykke af turen var Friis og jeg alene. Han frøs, så kæberne rystede. Jeg måtte løbe for at følge med. Jeg deltog aldrig mere i klapjagter. Friis kom over vandgangen, men ikke over slagsmålet og drikkeriet. Han døde senere i en alder af ca. 50 år af delirium tremens. Af hans slagsmål mindes jeg beretning om to. Det ene foregik i gæstestalden i Kikkenborg kro ved jernbanestationen i Bramming, dengang en lille stationsby. Slagsmålet fandt sted mellem Friis og en anden gårdejer fra Årre, Lille Laue, som folk kaldte ham. De havde begge drukket for mange kaffepunche, var blevet vist udenfor for at afgøre deres mellemværende, som det var skik og brug i slige tilfælde. Friis fik som sædvanlig kløene og søgte tilflugt på retiraden, lokummet, og haspede døren efter sig. Nu var der i døren ind til den slags nødtørftsanstalter et hul for lugtens skyld, og da der var gået en lille tid, stak Friis hovedet ud igennem hullet for at se, hvor Laue var blevet af. Det skulle han ikke have gjort, for Laue havde stillet sig på lur, sprang frem, fik fat i ørerne på Friis, og nu lå der til Friis i en god mening. Laue brugte både næver og negle, og Friis så slemt tilredt ud, inden staldkarlen på hans skrig kom til og fik Laue væk. Det andet slagsmål, der længe gik ry af, var, da Friis sloges med den lille skrædder. Skrædderen var nærmest en dværg, men alligevel fik Friis klø. Skrædderen brugte benene og havde en egen måde at sparke Friis i

ansigtet på, så Friis tog flugten i stedet for at få fat i den lille springende skrædder.

Men Friis var andet og mere end slagsbroder og drukkenbolt. Han var storbonden i bedste forstand. Ingen, der trængte til hjælp, gik forgæves til ham. Han hentede læge eller jordemoder til de fattigste uden hensyn til vejr og vind og uden hensyn til, om det var dag eller nat. Friis var vennesæl, havde ingen fjender, var god i sit hjem og god mod sine tjenestefolk og sine dyr. Han var vist ikke nogen dygtig landmand. Hvad der økonomisk holdt ham oppe i de økonomisk vanskelige tider for landmændene i 1870'erne og 80'erne, var hans hingste og hans tyre. Ingen havde så høje, så stærke heste i miles omkreds som Friis fra Årre, Friis til gården Galthoe. - Lille Laue havde også en stor gård og var også fortrukken. Han var en dårlig landmand, en brøsig og brovtende type, der var ond mod sine tjenestefolk, absolut ikke tjenstvillig. Han måtte gå fra gården på grund af gæld, købte et husmandssted i Bramming sogn, kunne heller ikke klare det og hængte sig en dag.

Friis og Laue tilhørte et slægtled, der var døende sidst i 1880'erne. Landsbyerne var ved at vikle sig ud af deres indbyrdes afsondrethed, og grundene hertil var mange: de økonomiske nydannelser i form af andelsforeninger og brugsforeninger, der forudsatte større sammenslutninger af sogne, den politiske kamp mellem partierne højre og venstre, der drev bønderne og husmændene sammen i partiet Venstre uden hensyn til sognegrænser. Agrarbevægelsen virkede en tid i samme retning, ligeså skyttebevægelsen. Hertil kom et større åndeligt røre som følge af højskolernes og indremissionens indflydelse. Der stiftedes foredragsforeninger, byggedes forsamlingshuse, missionshuse, stiftedes afholdsforeninger og gymnastikforeninger. Af større betydning blev eksporten af landbrugsprodukterne smør, bacon og æg, de forbedrede vejforhold, den stigende brug af

cykler, en bedre postforbindelse og en større udbredelse af aviser. Efterskoler og landbrugs-skoler var ved at udformes i 90'erne. Et større fællesskab og en selvbevidst standsfølelse var i hastig udvikling, kort efter århundredskiftet fik bønderne regeringsmagten i landet, ganske vist under en degns førerskab, men dog.

I 1890 kom jeg på latinskolen i Ribe. Trafikforholdene var da endnu dårlige, vejene elendige, marker og veje gik om vinteren ofte i ét, indhegninger af marker med hegustråd var endnu ikke påbegyndt, en cyklist endnu et særsyn, selv i byerne, en dreng endnu en fremmed, en fjende, når man passerede en anden landsbys skole i et frikvarter, og i Ribe stod der kampe mellem latinskolens og borgerskolens drenge. Jeg blev student 1896. Ingen i Årre kunne mindes, at der tidligere havde været en student fra sognet; mange havde aldrig set en studenterhue. Da jeg første gang som student var til gudstjeneste i Årre kirke, ventede menigheden med at forlade kirken efter gudstjenesten, til jeg var begyndt at gå ud af kirken. Da en gammel tiggerske en dag sad og drak en kaffepunch i vort køkken, og jeg hilste på hende, stirrede hun først ganske vildt på mig med den hvide hue på, sprang så op så rask som en ung pige, løb hen, greb min hånd, overdækkede den med kys, mens hun hulkede som et barn. Jeg havde som dreng været sammen med hende og hendes mand Karl Pihl og Sorte Henrik og hans kvinde Stine Femern til kartoffeloptagning og roelugning på vore marker. Hun var plejedatter af en etatsråd, eller var det måske en justitsråd, Berg i Ribe og havde været med til latinskolefester i sin skønne ungdom, men var gået til bunds i tilværelsen og var havnet ude på Årre hede, ødelagt af brændevin i et usselt ægteskab med en fortrukken mand. Når du engang bliver præst, så kommer vi i kirke, sagde en dag en af de forhutlede eksistenser derude fra hendes overdrev. Men deres tid var også forbi

med de nye tider, der brød frem. I året 1901 fik far embede som førstelærer i *Sønderho* på Fåbø.

Men nu standsforskellen mellem gårdejere og husmænd, den, der havde hersket i århundredet, hvordan gik det med den? Den var nemlig endnu stor, så stor, at den kunne besejre den stærkeste familiefølelse mellem far og søn. Ingen gårdmandssøn kunne gifte sig med en pige fra et husmandshjem, uden at han derved bragte skam over familien og i heldigste fald selv blev husmand. Omkring 1870 var den dominerende bonde i Fåborg sogn den rige Kræsten Pejzen, der havde 5 sønner. Af dem fik de to gårde i Fåborg, to fik i Årre (Tranbjerg), mens den femte, der giftede sig med en tjenestepige, fik et husmandssted i Årre til to køer. Værre gik det en gårdmandssøn fra Gunderup, Hans Tranbjerg, hvis far af samme navn ejede den største gård i Gunderup og kun havde dette ene barn. Han *kom tjenestepigen for nær*, som det hed, og hun skulle have et barn. Det kom til et brud mellem far og søn i den anledning. En tjenestepige som kone i huset på en bondegård? Nej aldrig! Sønnen måtte rejse til Amerika. Han gjorde det. Faderen solgte gården til et par unge fra et sogn på Fyn og flyttede ind i aftægts-huset. Det kom aldrig til nogen forsoning mellem far og søn. En menneskealder senere rygtedes det, at sønnen levede som eneboer i en øde egn i Texas og havde et uhyre stykke stepeland til sine hundreder af får, han boede i jordhule og gik klædt i fåreskind. Også faderen levede resten af sit liv et eneboerliv, kom ingen mennesker sammen med og fik med tiden et hårdt, forgræmmet ansigt. Han døde som en gammel ensom mand uden slægt og uden venner.

Standsforskellen gjaldt også mellem børnene. Gårdmandsbørn legede ikke med husmandsbørn, heller ikke i frikvartererne i skoletiden. Da jeg blev så gammel, at jeg hørte

til blandt de store, søgte jeg at bryde dette forhold ved at tage husmandsdrængene med ind i legene. Det mislykkedes fuldstændigt. De morede sig snart med at overtræde spillets regler og drille, hvor de kunne. Århundreders undertrykkelse slog ud i lys lue og hindrede sammen-spillet. De blev igen sat udenfor. Jeg fik en lære for livet.

Men trods alt var det lille landsbysamfund i opløsning. De unge brød ud af gamle forhold, og mange søgte ind på eksamensvæsenets veje. Da jeg 1923 blev rektor for Herning gymnasium, var der blandt lærerne en gårdmandssøn fra Grimstrup og en skræddersøn fra Øse sogn.

Og dog, var det gamle Årre nu også helt gået i graven? Nej, etsteds var der ingen forandring. Det var på kirkegården. - Sidste gang jeg besøgte Årre, var i året 1932, en menneskealder efter mit opbrud, og besøget gjaldt fortrinsvis kirkegården. Bortset fra, at den var pænere holdt, at der var plantet træer langs gangene, at der ikke længere fandtes jernkors fra Varde jernstøberi eller små, fattige trækors med navne og årstal i gul maling, var alt som før. Den sydlige langsiden fra øst til vest var forbeholdt gårdmandsfamilierne fra Årre, Gunderup og Tranbjerg, aftagende mod øst og vest efter hartkornets størrelse. Den nordlige langsiden var tildelt dem fra Jyllerup og husmandsstederne. Yderst mod nord lå de fattigste. Gravstedernes placering afspejlede den årtusindgamle almuekultur med den strenge adskillelse i social henseende på landsbyens befolkning. Her var ingen forandring. Når dommedagsbasunen engang lød, og de døde stod op af gravene for at gå Herren i møde, ville det ske i orden og på sømmelig vis. Hvert slægtled ville samle sig om sin førende bonde, vandre ud gennem kirkegårdens indgang på sydsiden, vandre mod øst, slutte op bag dem fra Fåborg, der kom med præsten i spidsen, Årre var jo anneks til Fåborg, stille sig ved Herrens fod og påhøre dommen.

Flygtningekunst

På Blåvandshuk Museum findes der en afdeling, som specielt omhandler den periode, hvor Oksbøllejren var Danmarks største flygtningelejr, periodevis med mere end 35.000 flygtninge (1945-1949).

Denne afdeling besøges hyppigt af tyske turister, som, i kortere eller længere tid, har været flygtninge her. Mange medbringer effekter, som de selv - med meget primitive midler - har fremstillet, mens de opholdt sig i lejren, og som de nu ønsker at skænke til museet. Gaverne spænder lige fra forskellige spiseredskaber, smukt flettede kurve, æsker eller brevmapper til legetøj, musikinstrumenter m.m.

Sidste år modtog museet således gennem det tyske Sonnenberg Institut en meget smuk samling af kunstværker, skabt i flygtningeperioden i Oksbøl, bl.a. en selvbygget violin, flere malerier, akvareller, stregtegninger og papirklip, som på en ganske betagende måde illustrerer flygtninges trang til at give udtryk for deres virketrang, stemninger og følelser under deres ophold i en flygtningelejr, oftest under meget trange forhold.

Efterfølgende bringes et lille udvalg af nogle af de mange kunstværker.

L. G. Ipsen.



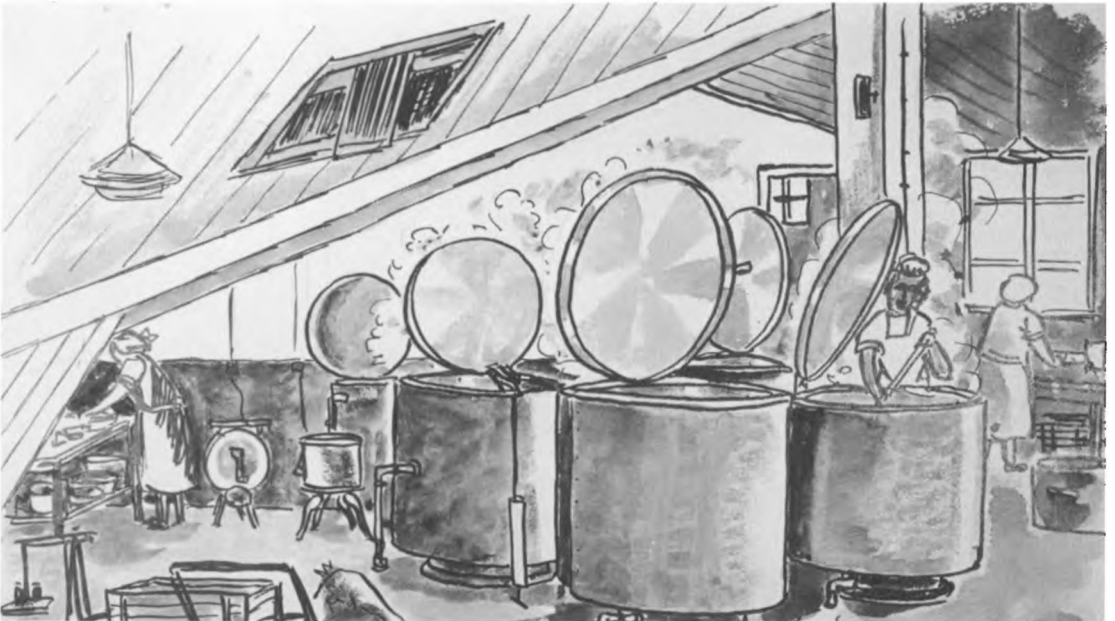
Træsnit udført af en flygtning



Teaterbygningen i Oksballejren. Her afholdtes dagligt koncerter, biograf-, og teaterforestillinger, periodevis også gudstjenester.



Vagtårn, hvorfra lejren blev overvåget.





I forgrunden forskellige slags indkvarteringsbarakker, i baggrunden et storkøkken.



Et kig ud af vinduet fra en beboelsesbarak.



Der hentes vand i spande til dagligt forbrug.



*Hestestala
anvendt til beboelse
(Papirklip)*



Den sparsomt tildelte plads i barakken udnyttes til det yderste. (Papirklip).



Madlavning og tørring af tobaksblade foregår samme sted, på/over kakkellovnen i barakken. (Papirklip).

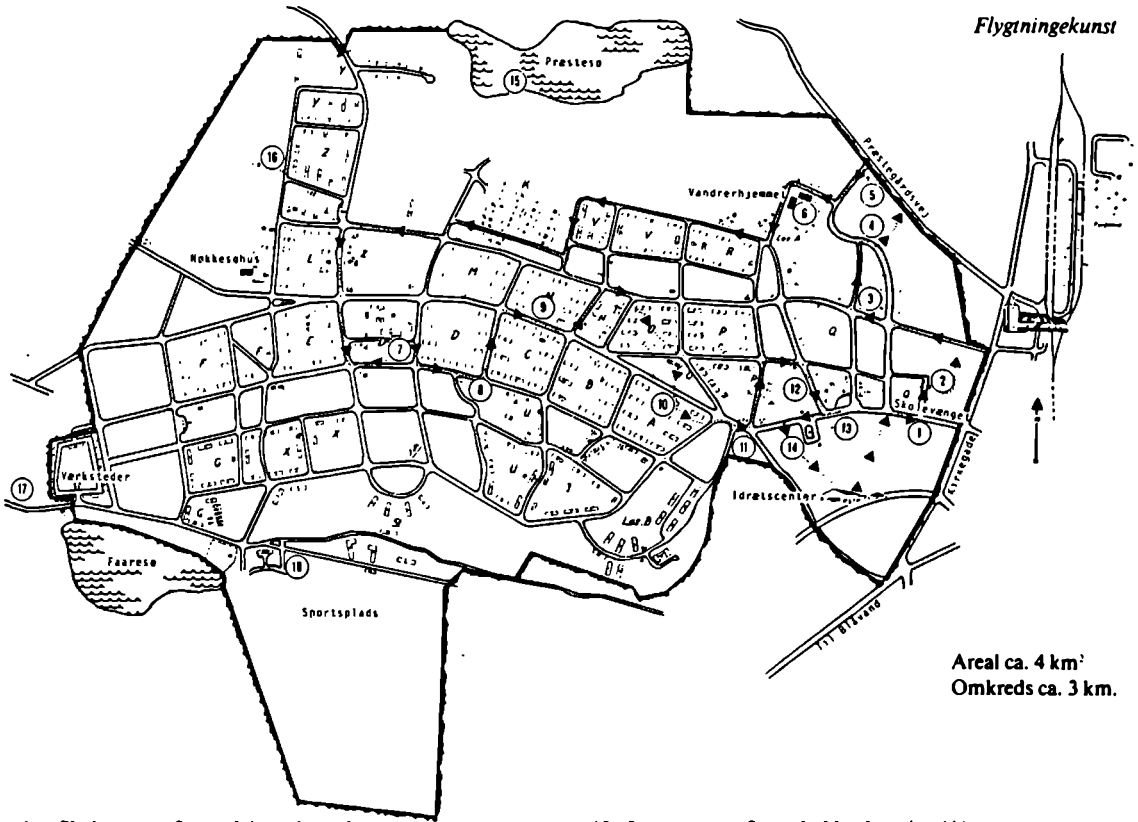
Unser Spielnachmittag im Rahmen
eines kleinen
Handwerkerfestes.



Forside til indbydelse. (Papirklip).



Et natligt, nødvendigt ærinde. (Papirklip).



Areal ca. 4 km²
Omkreds ca. 3 km.

1. »Skolevænget 9« var lejrens hovedvagt.
2. Den danske kommandant for flygtningelejren boede i den sorte træbygning - Skovvænget 6.
3. Messebygning i flygtningelejrens administrationsområde. Nu fritidshjem.
4. Bygning 11 er fra flygtningelejrens tid.
5. Flygtningekirkegården. En del af gravene er flyttet her til fra forskellige steder i landet, men den største del af de begravede er døde fra flygtningelejrens tid. Dengang stod der trækors på gravene.
6. Vandrerrhjemmets bygninger 1 og 2 fungerede som hospital i flygtningelejren. De røde træbygninger er også fra den tid og havde en funktion i forbindelse med sygehuset.
7. Disse fundamentrester er fra lejrens elværk og badeanstalt.
8. Her ses resterne af lejrens brandstation. På taget af betonbygningen var opført et tårn, hvorfra hele lejren kunne overskues. I flygtningelejrens tid var der efterhånden kun få træer i hele lejrområdet.
9. Her passerer fundamentrester fra centerbygningerne i C og N. Disse bygninger fungerede som køkken for de beboelsesbarakker, der lå grupperet her omkring.
10. Igen resterne fra en køkkenbygning (A).
11. I skovløberhuset boede den danske leder af de tekniske anlæg i lejren.
12. Bygningen med gymnastiksalen samt skolens hovedbygning var lejrens administrationsbygning.
13. I Samuelsgården holdt en dansk CBU-gruppe til, som i en periode havde vagtfunktion for lejren.
14. Lige over for Hjemmeværnets bygning lå den store teatersal, der senere blev flyttet til Islev i København. Den har siden været biograf.
15. Præstesø lå inden for lejrens område og blev flittigt benyttet af flygtninge som badested.
16. Her ses rækkerne af løvtræer, som dannede læhegn i flygtningelejrens gartneri. Den tyske borgmester boede i »Nøkkesehuset«.
17. Rensningsanlægget for både Oksbøllelejren og flygtningelejren. Bygningerne lige øst herfor udgjorde værkstedsafdelingen.
18. Sportsplads og flyveplads. Pilene på kortet angiver et forslag til vandretur i den tidligere flygtningelejr.



Matr. I A, Elkjær, Grene sogn, ca. 1890. (Udhusene kan meget vel være fra 1790'erne).

Et æresskud og dets følger

En træfning mellem hjemmebrændere og toldere i Grene i 1797

Af Hans Jessen

I gamle dage brændte bønderne selv deres brændevin. Og selv om det var forbudt og blev straffet med store bøder, fortsatte de med det til omkring midten af forrige århundrede. *Det måtte skjules på enhver måde*, skriver H. F. Feilberg i sin bog om bondelivet i Vestjylland, og fortsætter: *Bønderne stod sammen der som andre steder. De havde hemmelige gemmer i deres huse, hvor brændevinstøjet blev skjult, og hvis toldfolket (»ransagere«, »spejdere«) var ude på undersøgelse - ikke sjældent efter angivelse - gik der i skjul bud fra gård til gård for at advare. Hvor brændevinstøjet var af kobber,*

kunne det være et meget stort tab, når det blev konfiskeret. Men man kunne nøjes med såre tarvelige redskaber: en jerngryde som kedel, derpå et trælåg, hvori der var indpasset en hat af ler, det hele sammenklistret med dej, og et bøssebånd til pibe, der førtes gennem en svaletønne. Det var hele destillationsapparatet. Så vidt Feilberg.

Det første forbud mod hjemmebrænding kom allerede i 1697, og det blev gentaget i 1793. Forinden, i 1759, var der kommet bestemmelser, der forbød salg og fremstilling af brændevinsredskaber på landet.

Men da myndighedernes forbud ikke gjorde større indtryk på synderne, strammede de grebet i 1812. Det blev udmøntet i en række forordninger, bl.a. om, at apparaturet skulle tilintetgøres og at stikkere kunne bevare deres anonymitet.

I 1843 forsøgte øvrigheden sig med et frit lejde. Alle skulle ustraffet aflevere deres grej inden 1. maj dette år. Men hvis nogen efter denne tid blev grebet i at lave brændevin eller blot fandtes i besiddelse af udstyret, faldt der bøder på 100-200 rigsdaler, et meget stort beløb.

Kampagnen var vellykket. Der blev alene i Jylland afleveret 11.000 sæt redskaber. Og for-

inden, viser en samtidig opgørelse, var der beslaglagt et lignende antal.

De lovlydige fik godtgjort 24 skilling dansk courant for hvert pund kobber, som brændevinstøjet indeholdt. Men mange forhædede hjemmebrændere brugte blot pengene til at anskaffe nyt udstyr, og som det fremgår af Feilbergs beskrivelse, behøvede de jyske bønder ikke nødvendigvis at genanskaffe de mere bekostelige kobberrør. Jydepottekonerne forstod at lave både hat og rør af jydepotteler, og de virkede udmærket.

Bønderne kunne opregne mange gode grunde til at tage lempeligt på lovgivningsmagtens an-



Brændevinstøj (Ølgod Museum).

greb. De påstod blandt andet, at spølet (det affald, der blev tilbage efter brændingen) var lige så godt foder til svin og kreaturer som selve det korn, der var råstoffet i brændevingstillingen. Og omvendt fandt de, at det - når nu spølet var så godt for dyrene - ville være det rene spild at lade være at tage brændevinen fra, inden kreaturerne fik det!

Mange mener, at brændevinen dengang ikke var så stærk som i dag. Men det passer ikke, styrken var omtrent den samme. Man målte i grader, og den holdt i reglen mellem 7,5 og 8 grader, svarende til 45-47 procent.

Mødet mellem hjemmebrænder og tolder kunne være dramatisk og endte sommetider i retten. I et tilfælde fra Grene sogn var historien tilmed så god, at den gik fra mund til mund i over 120 år.

I 1920 indsendte lærer Nielsen, Grindsted, en beretning til Dansk folkemindesamling. Han havde fået den fortalt af Peder Christiansen fra Silkeborg i Grene sogn (død 1920, 85 år gammel).

I det århundrede, man skrev 1700 og noget, lyder beretningen, bestyrede Peder Kaarerbøl gården for sin fader i Elkjær i Grene sogn. Han gik for at være den rigeste karl i sognet, da han ejede 1100 rigsdaler. Engang kom de betjente, der skulle efterse, om bønderne havde såkaldt brændevingstøj på gården, men fandt intet og fjernede sig. Moderen sagde da til sønnen: Gå ud og giv dem et æresskud. Hvorefter han gik ud og affyrede en bøsse efter dem. De kom da tilbage og tog ham med. Han blev idømt et års tugthus og fik udstukket det ene øje.

Så galt gik det dog næppe. I retsprotokollen for Andst og Slaugs herreder for 1797 faldt vi ved et tilfælde over sagen og dommen siger ikke noget om, at Peder Christiansen skulle have et øje stukket ud. Det er nok et eksempel på, hvordan en historie kan blive forbedret ved at blive fortalt gennem flere generationer.

Hændelsen fandt sted på gården matrikel nr. 1 i Elkjær. Ejeren var Christen Pedersen Kaarerbøl, hvis kone Karen Lasdatter og søn Peder var de anklagede i sagen.

Referatet fra det afsluttende retsmøde viser, hvad der faktisk skete den 25. marts 1797, da toldkontrollørerne og retsbetjenten indfandt sig hos Christen Pedersen i Elkjær for at lede efter ulovligt udstyr.

Konen på gården, Karen Lasdatter, lagde frækt ud med at forlange 10 rigsdaler for at give øvrighedens mænd lov til at ransage huset. Og hun truede dem med, at der skulle vederfares dem en ulykke, inden de kom derfra. Hun råbte til sønnen Peder, at han skulle komme med en hø-le og kaldte på *ham der var på loftet* (et gammelt skræmmekneb). Derefter faldt hun om i døren og skabte sig som en afsindig. Hun vedblev med trusler og skældsord, og tilsyneladende bar hendes indsats frugt: rettens folk opgav at gøre mere den dag og gav sig af sted med uforrettet sag.

Men så gik Karen og Peder over stregen: de fulgte betjentene uden for gården og råbte efter dem, at de skulle være lykkelige, hvis de kom levende over Randbøl Hede uden at blive skudt; for dér var der tre mænd, som havde friskud (ifølge overtro fandtes der bøsser, der ikke kunne skyde forbi). Derpå hentede Peder sin flintebøsse, bad moderen holde hestene og fyrede et skud af hen over hovedet på kontrollørerne.

Det står ikke i retsprotokollen, om de to forvorne blev anholdt samme dag, men det blev de nu nok. Der står heller ikke noget om, hvorvidt gårdejeren Christen Pedersen vitterligt ikke var hjemme eller om han blot havde gjort sig usynlig.

Til gengæld fremgår det, at han har prøvet at redde konens og sønnens skind ved at indgå et forlig med konsumptions-(told)inspektør Klingenberg. Vi ved ikke, hvad dette forlig gik

ud på, men da sagen kom for retten, forlangte anklageren, prokurator Søe, at det blev erklæret ugyldigt, hvad det også blev.

Anklageren krævede en hård straf for forseelsen: *At indstævnte Christen Pedersens kone, Karen Lasdatter, for hendes udøvede lovstridige forhold, dels ved at udskælde og true rettens betjente og rekvirenterne (med), at der skulle vederfares dem en ulykke, (dels ved) at anråbe sønnen, at han skulle hente høleen m.m. Hvorved hine blev hindrede i at fuldføre deres lovlige embedsforretning, ved dom bliver tildømt at arbejde i Viborg tugt- og forbedringshus fire måneder, samt betale de ved hendes transport medgående omkostninger.*

Men Peder skulle, mente anklageren, ikke slippe så billigt. Han forlanger, at sønnen, *indstævnte Peder Christensen, for hans dristige, lovstridige og voldsomme forhold, såvel ved inquisitionsforretningen som senere ved at skyde efter rettens betjente, ved dom bliver tildømt at arbejde i jern i nærmeste fæstning i to år, samt betale de på hans transport medgående omkostninger.*

Anklageren førte fire beedigede vidner. De tre har givetvis været de to kontrollører og betjenten. Den fjerde var en mand ved navn Jacob Bødker (måske angiveren?). Hvor han var fra, ved vi ikke; der boede ingen af det navn i Grene sogn på det tidspunkt.

Til forsvar blev anført, at de indstævnte kendte rettens folk og at Peder Christensen kun var en ung dreng. Retten havde imidlertid fremskaffet en attest fra præsten i Vorbasse, der viste, at Peder var over 28 år gammel, da han begik sin forbrydelse. Det forsvar syntes altså ikke meget bevendt. Alligevel slap de to med en noget mildere straf end den, anklageren havde forlangt. Karen Lasdatter og Peder Christensen skulle begge arbejde i Viborg tugthus i to måneder samt betale sagens omkostninger.

Dommen slutter således: *Det idømte efter-*

komes efter justitsens foranstaltning og udråbes inden femten dage efter denne doms lovlige forkyndelse under lovens adfærd. I denne ret, da skønnes det ikke rettere, end at samme har været lovmæssig forsvarlig og uden forsømmelse.

Kolding d. 22. oktober 1799. H. Deichmann.

Det var en noget mildere straf, end anklageren havde krævet. Og mor og søn kunne nu følges ad til Viborg tugthus og spare lidt af transportomkostningerne.

Der er selvfølgelig blevet snakket en del på egnen om denne sag. Sympatien har nok været på Marens og Peders side. De fleste brændte brændevin og mange slap godt fra det.

Nu blev de dømt, ikke for hjemmebrænding, men for deres opførsel over for rettens betjente. Der meldes intet om, hvorvidt der er fundet brændevinstøj hos dem, men en del kan tyde på, at de ikke havde rent mel i posen.

Om det var denne begivenhed, der var skyld i, at Peder ikke fik sin fødegård, ved vi ikke. Den var ellers testamenteret til ham. I 1807 overtog svigersønnen Thomas Nielsen gården og de gamle kom på aftægt. I skødet står der, at Peder Christensen Kaaberbøl skal have erstatning i penge i stedet for den gård, der var testamenteret til ham.

Peder Christensen købte i 1807 en anden gård i nærheden, nemlig matrikel nr. 7 i Krog. Han blev den 11. april dette år gift med Anne Jensdatter, hvis forældre Jens Iversen og Mette Pedersdatter ejede gården matrikel nr. 5 i Billund.

Peder Kaaberbøl og Anne Jensdatter blev bedsteforældre til Hans Peder Jensen, hvis gravsten endnu står på Grene kirkegård.

Kilder:

Andst og Slaugs herreders retsprotokol 1797.

H. P. Hansen: *Fra gamle dage*. Kbh. 1977.

H. F. Feilberg: *Dansk Bondeliv saaledes som det i mands*

minde førtes navnlig i Vestjylland. Kbh. 1898.
Dansk Folkemindesamling: *Indberetninger om Grene Sogn.*

Ordforklaring

Friskud: Friskytte = en skytte som havde sluttet pagt med Fanden, og derved var kommen i besiddelse af frikugler, som altid ramte målet. Hver syvende tilhørte dog den onde, der anvendte denne efter forgodtbefindende.

Rigsdaler: Møntenheden, der blev afløst af kronen 1. maj

1873. Værdien var da 2 kroner. Rigsdaleren deltes i 6 mark à 16 skilling. Da bønderne blev selvejere i 1770'erne og senere, kostede en god gård her i Grene sogn 199 rigsdaler.

Flint: Forladergevær med flintelås.

Hans Jensen, f. 1917, fhv. murer, Systemvej 18, 7190 Billund, arbejder med gårdhistorie for Grene sogn. Artikler i egnsbogen Grindsted/Billund og i »Fra Ribe Amt«.

Før og efter 1940 - som jeg husker det

Af Frode Sørensen

Forord

Da jeg sluttede mit bidrag til *Fra Ribe Amt 1989* var det ikke min hensigt at føje mere til den *føljeton* om bønder i Borre i Aal sogn. Tre gange måtte være nok. Jeg havde ikke mod til at gå tæt på min egen nutid. Men et års eftertanke har lært mig, at tiden omkring 1940 er glemt af de fleste af naturlige grunde. At det netop nu er 50 år siden randt mig først i hu efter nogle indledende skitser.

Jeg indleder i samme jeg-stil, som jeg slap i fjor, thi det er, hvad jeg selv oplevede og erindrere. Hvad jeg skriver om besættelsen er også huskestof, der har fundet god støtte i en god og fyldig bog fra 1971, der hedder *Levevilkår under Besættelsen* (L. u. B.) og er skrevet af stadsarkivar dr. phil. Sigurd Jensen.

Levevilkårene var anderledes i Oksbøl og omegn eller et midtjysk hedesogn end de var på Vesterbro, men vi var underlagt de samme overordnede instanser, og det lokale selvstyre kunne tildels mildne luften, når den kom langt nok ud på landet. Jeg vil skrive om forholdene, som jeg så og oplevede dem, set fra en civil, landlig livsform.

Ved min afsked med Kerteminde Folkehøjskole i påskeugen 1937 efter fem gode måneder à 70 kroner var jeg i tvivl om, hvad min lange fremtid skulle eller kunne bruges til?

Hvis nogen havde spurgt, hvad jeg ville med det skoleophold, ville jeg være blevet dem svar skyldig. At jeg i den daglige regnetime havde genkendt noget af det glemte fra mit sidste år i Oksbøl Friskole, måtte de fleste kunne forstå.

Men hvad kom der ud af forstander Ejnar Skourups daglige foredrag fra 9 til 10? I den første måned hørte vi mest om Odin og Tor og Loke, og hvad de nu hed alle de gamle guder fra Friskolens lilleklasse. Vi skulle ikke lære, men høre det endnu engang. Ingen sagde noget om nyttevirkning, men der blev lyttet. Senere kom Holberg på programmet og gamle Grundtvig selv. Og som en afveksling midt i det hele nogle timer om begrebet *Arbejde!*

Det daglige højdepunkt var de to dansktimer mellem 10 og 12; hvorfor er det igen svært at svare på, men jeg blev betroet i et brev hjemmefra, at mine breve var længere og bedre, end de før havde været.

Højskolen gav os ingen erhvervsvejledning og ingen formaninger à la *sådan og sådan skal du gøre og være*. *Ham selv* lod ved en aktuel lejlighed nogle ord lyde om, at den dygtige altid er eller bliver specialist, men han glemte at forklare begrebet dygtighed. *Dygtige folk er tit så besværlige* hørte jeg en erfaren præst sige mange år senere.

Og jeg, der var født ind i landbruget som livsform 22 år i forvejen, skulle jeg vende tilbage til ploven og harven og tromlen eller hakken, skovlen og spaden og klø grisen bag øret som om intet var hændt? Jeg var ikke uduelig eller for fin til det - det vidste jeg godt selv - men jeg kunne vel også nå at lære noget andet, hvis lysten og trangen kunne holde?

En traditionel fremtid i landbruget ville være det nemmeste. Så skulle jeg tjene som karl endnu et par år og af den gængse årsløn på 1000-1200 kroner + ophold opspare nogle hundrede kroner. Det regnestykke voldte mig intet be-

svær, og det ville passe min far godt at yde et tilsvarende beløb til en sådan *pulje*. Så kunne der ved skelsalder være penge nok til udbetaling i en gård, der var stor og god nok til at klare enhver sit på, og hvad skulle man så med mere? Sådan havde mange før mig skaffet sig en selvstændig tilværelse. Det kunne jeg vel også, hvis jeg ville?

Der gik et års tid med at få tvivlen sat på plads, et år uden mål og med hvor jeg levede af tilfældigt sjov her og der. Der blev gjort iagttagelser og erfaringer mod nord i Jylland og midt på Sjælland og undervejs fra sted til sted, og der blev arbejdet så meget, at pengene slog til og gik til. Set fra snusformuftigt hold spildte jeg min tid, men sjælen fik ro, og jeg blev klar over, hvad jeg ville og ikke ville. Den læsetrang, der voksede i min højskoletid, fandt jeg ikke stærk nok til at bære et langt studium, og min friskolefortid havde ikke gjort mig eksamensvenlig. Ingen blev spurgt til råds, thi afgørelsen ville jeg selv træffe, og begrebet penge blev holdt på afstand i mine overvejelser.

Og det blev 1938 imens jeg faldt til ro i det bondesamfund, som var ved at komme til kræfter efter de ondeste kriseår først i trediverne. Økonomien var i bedring af flere årsager. Eksportvarerne og især kvægpriserne var steget så meget, at der blev set mere lyst på tilværelsen i det vestjyske landbrug, hvor de laveste kvægpriser havde ramt ekstra hårdt, fordi vore store, naturskabte græsarealer hørte sammen med store kvæghold.

Heldigvis havde der i kriseårene været gode vækstforhold, store høstudbytter og gunstige produktionsvilkår, ellers var det gået rivegalt, fortalte en erfaren bonde, da det værste var ovre.

Året 38 var længe berømt for sin store høst af alle afgrøder, det største nogensinde, efter et meget tidligt forår med 21° C den 21. marts. At det blev hævnnet med storm og jordfygning i

april og maj blev oprettet igen i ønskevejrsresten af året.

Det var den sommer, jeg påtog mig at drive en lille gård i mit hjemms nærhed. En ældre kone, der var blevet alene, fik brug for en voksen karl i stedet for den unge knægt, hun havde, og der fik jeg så prøvet at drive landbrug på egen hånd, og det gik ret så godt i en god og lærerig sommer. Jeg vidste, at gården skulle sælges og afhændes til min tids udløb 1. november, og de sidste to måneder kendte jeg både den nye og den gamle ejer samt nogle vordende arvinger. Der var både arbejdsmæssige og diplomatiske hensyn at varetage, og det lykkedes ganske godt. Men der kom en vanskelighed, som ingen af os havde forudset.

Kort efter, at den store høst var vel i lade, fik vi andet og mere at gøre end at nyde et kønt efterår. Der opstod mund- og klovesyge på nabogårde til hver sin side, de første tilfælde i vor nærhed af den frygtede og meget smitsomme kvægsot, der sidst havde hærget landet omkring 1926.

Mange kendte sygdommen fra dengang, og vi, som var blevet voksne siden, havde hørt en del om den. Vi vidste, at den angreb alle klovbærende dyr, deraf navnet, og at den var meget smitsom og derfor bredte sig i epidemier. Selve sygdommen gik i reglen over af sig selv, men der kom tit langvarige, uheldbredelige følgesygdomme hos enkelte individer. Det var disse, som pr. erfaring var de mest frygtede. Og så alle de lovbealede afspærringer som dyrlægen og politiet (Veterinærpolitiet) skulle iværksætte. En lokal afspærring nær den ramte ejendom skulle ved skilte forbyde al adgang, og et iagttagelsesdistrikt, afgrænset ved skiltning, angav et større område (iagttagelsesdistrikt), hvori der ikke måtte afholdes markeder og ikke føres dyr igennem uden sognefogdens tilladelse (passerseddel).

Alle disse nødvendige foranstaltninger ram-

te alle, både rene og urene, og dermed megen samkvem og omsætning i alle landlige samfund, en veterinær undtagelsestilstand, der varede henved et halvt år før de sidste skilte blev fjernet. Det var slet ikke morsomt at være den sidste på egnen.

Lidt ind i oktober fik vi mund- og klovesyge konstateret, der hvor jeg forberedte at aflevere bedrift og besætning til de nye folk, der vistnok havde bryllupsdagen fastsat til 9. november, og derfor nødig ville stavnsbindes i deres nye hjem før *dagen*. Hvad gjorde vi nu?

Jeg skulle tiltræde en ny plads på en gård i Thorstrup sogn hinsides Varde, som til den tid måske/måske ikke var ramt af mund- og klovesyge, der nu bredte sig med rivende hast.

Der var mange andre end mig, der skulle flytte under lignende forhold, thi det var, mens der endnu var folk på landet, så noget måtte der gøres.

Og der blev gjort noget. Politimesteren bekendtgjorde i tide, at folk, der skulle skifte fra en sygdomsramt til en sygdomsfri plads, kunne aftale med den nye arbejdsgiver at bruge et døgn til at flytte fra sted til sted og til at vaske og desinficere sig selv og sit arbejdstøj etc. evt. købe nyt, og på det nye sted skulle han/hun holde sig i passende afstand fra klovbærende dyr i den første uge. En sådan aftale kunne ordnes pr. telefon uden skrevne formularer, thi alle var bedst tilpas med at reglerne blev overholdt.

Og til det sted hvor jeg fik udtjent, lykkedes det at finde en ældre fhv. malkerøgte, der ville og kunne passe bedriften i ni dage for den nye ejers regning og risiko. Og den 2. november var mine negle så rene, som da jeg var nyfødt - helt uden dyrlægesyn, og vi slap for smitte på mit nye sted.

Det blev hen ad jul, før Vardeegnen blev normal igen efter den søllehed. Enhver stald, den havde været i, skulle gøres næsten så ren, som den kunne blive efter dyrlægens opskrift. Det

var hans embedspligt at frikende ejendommen og ophæve afspærringen på politimesterens vegne.

Uanset hvor ond- eller godartet sygdommen havde været, betød den altid et driftstab. I mange tilfælde kneb det at få årets store avl omsat i en svækket kvægbesætning.

Min nye plads, som jeg var flyttet i uden at være bacillebærer, havde jeg ikke spildt megen tid på at finde. Jeg skulle have et sted at være det næste år, derfor tog jeg fri en eftermiddag mellem korn- og kartoffelhøst for at finde det.

Jeg havde aldrig prøvet at tjene som karl ved forefaldende arbejde i et helt år på min hjemegn. Det måtte gerne blive øst for Varde, hvor min salig bedstefar engang var kommet fra. Hjemme var det min ældre bror, der varetog det meste af den daglige drift, men jeg havde på fornemmelsen, at min 60 årige far gerne ville se mig på frisdage og deslige.

På Højskolehjemmet i Varde så jeg i dagens *Vestkysten* en karleplads, som jeg måske kunne bruge? Afstanden syntes passende.

Et sted mellem Lindingbro og Thorstrup kirke spurgte jeg om vej hos en flink, ældre mand, som jeg siden erfarede var en af min fars utallige fætre på egnen.

Manden, jeg søgte, sad og drak kaffe med sin karl ved køkkenbordet. En kop kaffe til mig var en selvfølge. Jeg viste ham en tre år gammel (god) anbefaling, der blev læst uden kommentarer. En lille vandring i stalde og lade og langs de nærmeste agerender røbede et jævnt solidt landbrug i god drift og i almindelig, men ikke pinlig orden.

Ved vor indendørs lønforhandling var han urokelig i sit tilbud på 1000 kr. for et år, et beløb som jeg i grunden følte mig lidt for gammel til at nøjes med (men det var måske min fejl!). Jeg vidste nok, at de 18-20 årige var de mest efterspurgte, og folkeløn i Vestjylland var be-

stemt af udbud og efterspørgsel og derfor lidt over landarbejdertarif.

I tilfældet her var der noget ved stedet og folkene og noget uforklarligt ved den hele atmosfære, der forekom mig for spændende at vende ryggen. Jeg havde ingen lyst til mere søgen for måske at redde 100 kr. Manden fik sin vilje, og jeg fik et sted at være, som ingen af os nogensinde fortrød, og vandt et venskab, der har varet siden.

Hvad kom der så ud af den (gode) gamle skik at tjene på landet, udover at man havde et sted at være, hvor man kunne tjene til livets ophold og måske spare lidt penge op, hvis man ville. En anerkendt læretid var det jo ikke som i handel og håndværk, men dengang havde mange knægte tjent på landet, før de kom i lære i byen.

Vist lærte vi noget fra sted til sted, og nogle gjorde erfaringer såvel faglige som menneskelige. Skrevne anbefalinger havde afløst gamle, obligatoriske skudsmålhbøger, men kunne og ville man gøre rede for, hos hvem man havde været og hvornår og hvor længe, kunne det være lige så godt. *Han var god til det meste*, skrev gdr. Chr. Broeng i Aal sogn om en veltjent ung karl for mange år siden.

Så fik jeg prøvet at tjene i Vestjylland i et helt år fra en 1. november. Der, hvor jeg før havde været i mere østlige egne, ville jeg helst søge væk fra, når efterårsmørket kom snigende en time før fyraften. Deres indfødte karle ville helst nøjes med at følge og passe et par heste. De var måske for stolte til at røre ved eller malke en ko? Det havde man tjenestepiger, malkekoner eller en røgter til, og på de små gårde var manden selv bundet af det først og sidst.

En speciel fodermester skulle kunne magte at malke 15-16 køer mindst to gange daglig med sine hænder. Det havde jeg ikke hånd- eller armkræfter til. Derfor var jeg ikke kvalificeret til at være fodermester. Og være karl ved udearbejde fra morgenen til aften fandt jeg ikke hver-

ken fornøjelse eller penge i. Derfor søgte jeg helst vestpå, når det led mod vinter.

Min nye vestjyske husbond, der oprindeligt var Aarhus-jyde, var, sagt med hans egne ord, bedre til agerdyrkning end til husdyrhold, bedre tilpas i mark eller ved skrivebord end i stalden. Det passede mig udmærket. Jeg var ikke lejet til at være fritaget for noget, jeg måske ikke brød mig om, men dog skulle gøres. Det var hans gård og hans ret og pligt at lede og fordele arbejdet og altså sørge for, at karlen havde nok at bestille hver dag og have hjælp af en daglejer til 8-10 kr. om dagen, når det var nødvendigt, thi det var dengang, der kunne findes en mand, der kunne læsse møg med en greb eller hø med en fork, fordi man kendte ikke andet.

Jeg lærte et par tekniske fremskridt at kende i foråret 39. - Vi fik malkemaskiner efter grundige overvejelser og studier i staldene hos andre erfarne brugere. En ny opfindelse var det slet ikke, men den var omsider ved at finde en form, der kunne sælges og bruges til at malke køer med, og malkearbejdet ved håndkraft to-tre gange hver dag året rundt var mange steder ved at blive uoverkommeligt, fordi der var få duelige hænder til rådighed i forhold til det antal køer, der passede til bedriften. Oprindeligt var det kvindearbejde som alt andet, der havde med mælkens behandling og renlighed at gøre; en tjenestepige på landet var født til at malke køer, men de fandt plads ved andre slags arbejde end det hjemmевante, når de søgte ud, og tit kom der ingen ny pige i stedet. Folkevandringen fra land til by eller fra vest mod øst var ingen ny bevægelse. Der blev ikke smækket med døre, fordi nogle vestjyske piger havde opdaget, at de kunne bruges og måske også lære noget andre steder.

Det blev ikke nødvendigt at slagte køerne, fordi gårdens mandfolk blev ladet alene med det malkearbejde, som mange af os ikke var så gode til, som kvindfolkene havde været, og det

vidste vi godt selv, thi det var os, der fik hårdt skind i hænderne og stive blåfrosne fingre af udendørs slæb i al slags vejr. Måske en billig undskyldning, men også en forklaring.

Når pigen var væk, og lønnen sparet, fik mænd tid og råd til mekanik. At kedsomheden kunne brede sig ude på landet langsomt men sikkert, hver gang et levende menneske blev byttet med en maskine, var der næppe mange, der skænkede en tanke, før det var for sent.

Der blev snakket meget og længe om, hvad der var bedst til at malke menneskehånd eller maskine? Maskinmalkning koster et kilo mælk pr. ko pr. dag, sagde den skeptiske ekspertise, men udviklingen lod sig heller ikke standse dengang. Den maskine, vi blev glade for i 1939, lod sig forbedre i 40 år, før den fandt en blivende form, som der fremdeles forbedres på.

Man kan gætte sig til, at der var sket en bedring i landbrugets økonomiske situation siden lavmålet først i 30erne, når en gård med 12-14 køer kunne skaffe penge til et malkeanlæg i den tids standard, der så vidt det kan efterspores kostede 1200-1500 kr. - et overkommeligt beløb for den, der havde køer og mælk nok at bruge den til, men bønderne var ikke vant til store penge, og der var i de onde tider hobet meget andet op på venteliste eller ønskeseddel. Og en og anden var måske blevet klog afskade?

Der var meget andet at være optaget af der sidst i 30erne end det med penge og landbrugspriser og anden økonomi. Den politiske situation i Europa havde længe været anspændt. Vor økonomi var påvirket af, at stormagter var optaget af at forberede den næste krig, enten ved at købe vore varer eller ved at vænne sig til at klare sig uden.

Ingen mistænkte vort lille land for at true verdensfreden, men allerede *fra foråret 1938 og fremefter havde såvel de private importører som myndighederne i Danmark truffet en række beredskabsforanstaltninger med henblik på en*

kommende krig. Regeringen havde stillet ekstraordinære valutabevillinger i udsigt til importører, der ville sikre sig ekstra lagre, og der var samlet betydelige beredskabsforråd af brændsel, benzin, olie, jern, stål, kunstgødning, plantebeskyttelsesmidler, medicinalvarer o.a. (citater fra *Levevilkår under Besættelsen* af Sigurd Jensen, 1971).

Det var, så vidt vides ikke noget, der stod på avisens forside (man ville ikke skabe krigsfrygt i Danmark), men krigsfrygten tog til i sommeren 1939. De skiftende storpolitiske situationer skal ikke repeteres her, og vi i den lokale arbejdende befolkning havde også andet at bestille end at høre radio og læse aviser. (Det var just i de tider, at radioen nåede ud til de sidste husstande). Vi tænkte og håbede til det sidste, at den meningsløse krig (med lidt mere tålmodighed) kunne afværges.

Det var kun 25 år siden, den sidste store krig brød ud, den som varede i mere end fire år, og det blev derefter en almen mening blandt dem, der kunne huske, og det var mange, at nu havde vi haft den sidste i vor tid. Ingen ville eller turde slippe så frygtelige våben løs engang til.

I de spændte augustdage var det mest min 61 årige far, jeg søgte råd og kommentarer hos. Som garderveteran fra sikringsstyrken i 1915 havde han erfaret og husket mere, end vi unge kunne læse os til. Han troede næppe, men håbede til det sidste, at krigen kunne afværges, troede heller ikke at vi kunne bevare eller havde en neutralitet endnu engang. Derfor ville Danmark blive besat af nærmeste stormagt, hvis eller når krigen kom.

Han sagde det kun højt en gang med mig som eneste tilhører.

Krigen kom. Det skete den 2. september 1939. Og to dage senere faldt de forvildede bomber så nær ved som i Esbjerg. (Det skrev Verner Bruhn om i *Fra Ribe Amt* 1989). Efter den forskræk-

kelse skete der ikke usædvanlige ting i vort lokale område udover, hvad der hørte årstiden til.

Min far ville gerne, at jeg vendte hjem til november. Vi forudså, at min ældre bror kunne blive indkaldt til en beredskabsstyrke, som måske ville blive oprettet ligesom i 1915 - hvad dog ikke skete. Han sagde det ikke, men jeg vidste, at han gerne ville have mig i nærhed for en tid; han savnede så tit en at snakke med. Det kan se ud for eftertiden, som om jeg brugte noget af min unge tid på at være min fars dreng, men jeg forsømte næppe andre ogaver, og jeg havde mere tid at se frem til, end han havde.

Det passer ikke, at der intet skete i den første krigsvinter. Allerede den 2. september blev der lovgivet for at sikre vort lands forsyninger. Vi eksporterede landbrugsvarer til to stormagter, der nu var i krig mod hinanden, og vi var (endnu) neutrale. England var ved at forberede sig på at leve uden fødevarer fra det danske landbrug på grund af ubådskrigen; og vort store naboland mod syd var ikke indstillet på at købe alle vore varer til den nødvendige pris.

De første restriktioner kom allerede den 3. september ved at al privat bilkørsel blev forbudt. Vore små lagre af flydende brændstof skulle bruges til den mest nødvendige transport. Det skete i en tid, hvor antallet af luksus-biler endnu ikke var stort.

Inden 1939 var gået, fik vi rationeringskort til sukker og kaffe, mest for at forhindre såkaldt hamstring, som der kom forbud imod. Vort danske overskud af sukker skulle bruges som bytteobjekt i vor samhandel med Norge om salpetergødning.

Vinteren 1939-40 blev den første af tre lange, strenge isvintre i træk. Sne- og isvanskeligheder til lands og til vands gjorde, at al transport blev ekstra dyr og besværlig og krævede mere brændsel end normalt. Forsyning med udenlandsk brændsel som kul og koks blev så

begrænset, at i hvert fald private i landlige områder måtte klare sig, som de bedst kunne med dansk træ, tørv etc. Til det brug blev der anskaffet mange specielle brændeovne. Fyringsolie til boligopvarmning var ret ukendt og el-opvarmning sjældent.

Den almene rationering var selvfølgelig en statsforanstaltning, men det var kommunernes opgave at uddele rationeringskortene til alle husstande eller borgere i hvert kvartal. Det skete på et offentligt sted efter bekendtgørelse.

Med tiden blev der en form for frivillig rationering af varer, som de handlende selv måtte fordele til deres kunder. Det gjaldt f.eks. kødvarer, hvor mængderne var vanskelige at overskue for et kvartal ad gangen. Man ville nødig udstede mærker på varer, som ikke med sikkerhed var til stede i butikken.

Hvad brændsel angik, var der mange steder i vestjyske egne reserver af ty til i gamle læhegn o.l. I Aal kommune blev den kommunale, hugstmodne plantage i Borre på nogle få ha skovet og solgt til trængende husstande med seks rummeter til hver.

Vinteren slap vi ikke ud af til påske det år, thi den kom en hel uge før april uden antydning af grønne spirer eller udsigt til bygsåning. *Det ka vær en ka so byg om ott dav?* var min fars lysegrønne håb en sen martsdag, som en reaktion på mit sortsyn. Jeg havde aldrig kendt magen til sildighed, og værre blev det. Den 4. april faldt der sne nok til en halv dags snekastning. Men den 8. april gjorde vi forberedelse til at så den første byg dagen efter. Vi hørte også nogle ord i radioen om *noget* oppe ved det nordvestlige Norge - men det var jo ikke i Danmark. I dagens sidste radioavis blev der sagt lidt mere fra det samme sted. Hvad bliver mon det næste?

I den årle morgenstund blev de bange anelser forstærkede. Jeg hørte dem, før det blev så lyst, at man kunne se, hvor mørkegrønne de var. Og

alle var de på vej nordpå. På vej til Norge?, tænkte jeg uden at sige det til nogen. Jeg huskede radioavisen fra dagen før, men sansede ikke at trykke på knappen nu - vist nok fordi radioavisen i morgenstunden var så ny endnu, at den ikke var blevet en vane.

Min far var tidligt ude den morgen for at så græsfrø på vintersæden, mens der endnu var vindstille. Han gik hjem til sin kaffe, mens de mystiske overflyvninger var tættest. Vi undgik at sige lige ud, hvad vi begge tænkte, og der var stadig ingen af os, der sansede at lukke op for den radio, som havde været i huset i 13 år. Var vi bange for at kende den skinbarlige sandhed?

Da min bror op ad formiddagen vendte hjem fra et ærinde i Oksbøl, kunne han ikke undgå at vide noget om, hvad der var ved at ske. Og så blev der lukket op for radioen, den censurede radio, der skulle fortælle os, hvad vi skulle tro, og hvad vi skulle gøre.

Det skete (heldigvis) netop på den første dag, det var muligt at få travlt med forårsarbejdet i marken efter den lange vinter. Om eftermiddagen blev der sået byg, som det var planlagt, thi det nyttede jo intet at sidde og græmme sig over det skete. Min far havde, som før nævnt, forudset det et halvt år i forvejen, ikke fordi han ønskede det, eller mente vi kunne forhindre det ret meget længere, end vi gjorde, men som gammel soldat syntes han nu nok, vi kunne have stridt lidt mere imod.

Vi var enige om at tage det skete til efterretning og indrette os efter forholdene, de forhold, som ingen kunne forudse. Så sagde han: *Hvis Tyskland vinder krigen, får vi aldrig vor selvstændighed igen.* Så vidt havde jeg hidtil ikke fundet det nødvendigt at tænke, jeg som havde sunget med på *Danmark i tusind år* og andre hymner til fædrelandet, så længe jeg kunne huske, og jeg ville som de fleste helst tro det, jeg ønskede (ønsketænkning).

Ude på landet passede vi vort arbejde om-

trent som i ethvert andet forår. Det var et dejligt forår, da det endelig var kommet til landet for at blive, uanset hvad vort nye *styre* kunne finde på? Det vidste vi foreløbig ikke ret meget om, men nogle gisninger blev der altid tid og plads til. Nu skulle tyskerne jo skille os af med vore landbrugsvarer, ville de mon betale os ordentligt, hvad England slet ikke havde gjort i hele 1939. Det var vistnok en årsag til, at lagrene i Danmørk var meget store den 9. april.

Af landbrugseksportvarer havde vi (9/4) foreløbig til overflod. For 40 mill. kr. smør, bacon, æg m.v., som man havde været i færd med at eksportere til England eller tredjelande, lå nu og ventede i kølehusene, og landbruget producerede videre (L. u. B.).

Disse varer måtte tyskerne nødvendigvis aftage og betale for med varer, som vi havde hårdt brug for, såsom kul, olie, jern, kunstgødning og mange andre gode ting. Det blev der forhandlet om på regeringsplan i dagene lige efter den 9. april.

Landbruget skulle også forpligtes til at ned sætte sin produktion over et tidsrum af ca. syv måneder - den tid det tog at producere et slagtesvin. Denne nedgang ville formodentlig ske af sig selv, efterhånden som importen af kraftfoder og kunstgødning blev mindre. De danske rationer af fødevarer blev også berørt i disse forhandlinger uden at være truet af drastiske nedskæringer. De tyske forhandlere var mere interesseret i at modtage fødevarer fra os end omvendt. Der var forbud mod hamstring, men det skete alligevel, dels fødevarer, dels forbrugsvarer af mere varig karakter, først og fremmest tekstil.

Et ejendommeligt fænomen i besættelsestidens første uger var for øvrigt, at folk ikke blev syge eller rettere ikke søgte læge i sædvanlig omfang (L. u. B.)

Der var mange ting, der skulle aftales mellem danske og tyske forhandlere, og mange sam-

handelsproblemer der var svære at overskue på forhånd. Den jævne bonde og/eller almindelige forbrugere var selvfølgelig fra dag til dag spændt på, hvilke ordninger vi skulle rette os efter fremover. Det blev en almen opfattelse, at de danske politikere og embedsmænd klarede sig godt i disse forhandlinger. Tyskerne ville gerne have faste retningslinier eller regler for, hvad og hvor meget vort landbrug og vor industri måtte frembringe, hvornår og (måske) dernæst bestemme, hvad vor arbejdskraft (være arbejdsløse) kunne bruges til?

Det danske synspunkt, at vi ville producere mest af den vare, der var bedst betalt, var de ret forstående overfor. Landbruget skulle snarest muligt nedsætte sin flæskeproduktion, fordi al import af korn var udelukket, og den hjemlige kornavl skulle bruges til andre formål: brød, mel, gryn, hestefoder i byerne o.m.a. Den traditionelle danske baconproduktion skulle helst afløses af store, fede svin til tyskernes behov for fedtstof. Og smørprisen blev hævet til gavn for det danske kvæghold og for dermed at bevare den danske kødproduktion.

Der var ved krigens udbrud nogen spild i landbruget. Landbrugernes Sammenslutning (L.S.) havde i kriseårene samlet styrke til at optræde næsten som en konkurrent til det, Landbrugsrådet som Husmandsforeningerne netop havde meldt sig ud af i 1933. L.S. ønskede større priser for salget til tyskerne, end Landbrugsrådet og dets rådgivere ville kræve af frygt for en indre prisstigning, der ville ramme lønarbejderne (inflation). Man anede vel, at bønderne af sig selv ville få flere penge for en mindre produktion, penge som de ikke kunne bruge til importvarer, som ikke fandtes (rovdrift).

Den kornordning, som blev vedtaget 25. juli 1940 kort før den høst, som man vidste ville blive under middel, blandede tyskerne sig ikke meget i. Dens hovedformål var at sikre afleve-

ring af alt brødkorn (rug og hvede) til staten for dermed at sikre det daglige brød for den danske befolkning og forhindre, at brødkorn blev brugt til foder. Derudover skulle især de større ejendomme aflevere en del byg og/eller havre til fremstilling af mel og gryn, foderhavre til heste i byerne og såkaldt ombytningskorn.

Afleveringspligten blev fastsat i forhold til ejendommens grundværdi med en bundgrænse ved 10.000 kr., hvorved mange småjordbrugere (husmænd) blev fritaget, undtagen hvis de havde brødkorn, i så fald fik de ombytningskorn (byg) i stedet og var dermed *skadesløse*.

Statens faste priser var for rug 29 kr. pr. hkg, hvede 28 kr. og foderkorn 25 kr. Lovens lokale administration blev varetaget af et kornnævn på tre mand, udnævnt af sognerådet, og lokale foderstofforretninger (andels eller private) blev som anerkendt statslager forpligtet til at modtage og afregne korn på statens vegne.

Der var, som før nævnt, pligt til at aflevere al sin avl af brødkorn, men der var ingen pligt til at dyrke hverken brødkorn eller andet korn. Misvækst, tørkeskader eller utraditionel driftsform kunne gøre afleveringspligten umulig. I så fald kunne kornnævnet give lov til at bruge den ret til forbehold som var indbygget i kornloven; derom mere senere.

Kornordningen var, som de fleste andre ekstraordinære foranstaltninger, et udslag af det muliges kunst. Der var ifølge dyrskuetalere o.l. tilfredshed hos landbrugets ledere og blandt politikere, men såvidt jeg husker, var der ude blandt gemene bønder nogle, der mente, at det var en slags skat på landbruget, fordi statens faste pris lå ca. 15 kr. pr. hkg under, hvad korn kostede i fri handel (også kaldet *smuglerprisen*).

Hvis man fra dansk side havde overladt al forhandling til *kræfternes frie spil* (eller tyskernes) var mange forhold ang. varefordeling og -priser, rationering osv. endt i kaos. At meget af det måtte foregå bag lukkede døre kunne give

små politiske *kandestøbere* i befolkningen noget at gøre sig klog på. Det var nemt at mistænke en fämælt, forhandlingsdygtig dansker for at være *tyskvenlig*.

Den første sommer med tyskere i landet forløb uden store ændringer i de daglige sædvaner. Mange bekymringer fra de forvirrede april dage tog af, efterhånden som det viste sig, at vi ikke kom til at sulte foreløbig. Når det forlød rygtes, at nu skal det eller det rationeres, så skete det netop imens, der var nok til alle. Man delte ikke mærker ud på varer, som ikke fandtes.

Der er hidtil fortalt om de generelle ordninger og politiske bestemmelser, som vi alle skulle rette os efter. De var (foreløbig) til at leve med, hvis man ville, og angik mest de ting, der kunne tælles eller vejes og måles. Besættelses-hæren var ikke lige nærværende alle steder i landet. (Nogle steder havde måske mere brug for beskyttelse end andre?). Der var stille land-områder, hvor man sjældent så en tysk soldat eller et tysk køretøj, andre steder blev de grønne, tyske farver en del af bybilledet, og de tyske støvletramp en lyd, man måtte vænne sig til.

Der, hvor jeg hørte til i Borre i Aal sogn, slap vi ikke fri. Hvorfor netop der, blev der ikke sagt noget om. At området var egnet til militære aktiviteter, var der mange års danske erfaringer for, som tyskerne næppe var uvidende om før den 9. april.

Inden året var gået, var der forberedelser i gang til anlæg af en stor lejr i og omkring Aal plantage. Hvor stort et område, der skulle bruges, eller hvad lejren skulle bruges til, stod der ikke noget om i egnens danske avis.

Der blev i foråret 1941 opkøbt/eksproprieret private arealer, her iblandt megen landbrugs-jord, til udvidelse af statens hidtidige arealer af skov og hede. Det skete så vidt vides på den måde, at den danske stat via en dertil nedsat kommission opkøbte de jordstykker, som den tyske værnemagt mente, den skulle bruge, og

som den dernæst forpagtede for 99 år ad gangen (blev der sagt?).

Disse tvangsafståelser af veldyrket landbrugsjord, lige før sæden skulle i jorden, vakte sorg og harme hos os, som det gik ud over og hos mange flere. I Borreområdet blev der røvet jord fra tre ejendomme, hvoraf mit hjem var den ene, ganske vist min fars ejendom, men jeg vidste, den skulle være min engang.

I det samme forår var der sket det, at min ældre nygifte bror og hans kone havde fundet et sted at begynde for dem selv, så den gamle havde ingen af sine egne om sig at dele de strenge situationer med. Jeg havde sommerhalvåret tilbage af en helårsplads 40 km hjemmefra, en plads jeg ikke skulle have haft, hvis vi kunne se ind i fremtiden, men det var ikke pladsens fejl. Min far havde held til at låne en karl i nabolaget for sommeren, foruden den knægt han havde. Det gik sådan, at han hen på sommeren havde besvær med at finde arbejde nok til sit store folkehold. Den bekymring havde han aldrig haft med sine egne.

Det med at vi skulle afstå jord, som ingen vidste, hvad tyskerne ville bruge til, tog min far sig meget nær. Han følte, at den jord, han havde dyrket og viet al sin omhu, det var hans retmæssige del af fædrelandet - som ikke var til salg for penge.

Kun ca. tre tdl. eller 1.63 ha drejede det sig om og nogle penge, men ingen anvisning på, hvor der kunne købes anden jord i stedet. At miste 10% af gårdens dyrkede areal var ikke den eneste skade, men måden, de gjorde det på, ved at skære to trekanter ud af siden på et pænt, aflangt areal, således at der blev to andre trekanter tilbage, var næsten det værste. Men det skulle vi altså bare finde os i.

Den venlige danske officer, der førte ordet i opkøbskommissionen gjorde, hvad han kunne, for at tyskerne *ikke skulle ødelægge dansk jord, så vidt jeg kan forhindre det*. Og så sagde han

til min far, at han havde forkøbsret til at købe jorden tilbage, når engang tyskerne er rejst, *hvis ellers De passer på pengene. Det behøver vi ett og sej te den mand*, føjede Peder Christensen, Gedbjerg, til, han var med som lokal bisidder.

Det var sket før, at staten købte jord i Aal sogn og andre steder ved Vestkysten, men til så fredelige og nyttige formål som de klitplantager, vi kender så godt. Det var lyngheden, som man for godt 100 år siden *dyrkede op* ved at plante nåletræer, der nu forlængst var store nok til at skjule (camouflere) alle de grønne baraker, som de ville fylde den store, grønne skov med. Det skulle blive til en militærlejr med plads til at rumme en hel division og alt, hvad dertil hørte. Det dyrkede areal, som vi og nogle naboer måtte afstå, var ideel til sit formål, en banegård med grundmurede bygninger og rangerspor m.v. Banen fra Varde mod Nr. Nebel gik langs igennem arealet 1-2 km nord for Oksbøl st. og gode veje gik tæt forbi pladsen, der også skulle rumme lagerplads til brændsel. Om selve lejren hed det sig, at den skulle bruges til rekreation for medtagne mandskaber, som her kunne lappes sammen til kampduelige afdelinger, en division ad gangen osv. Set ud fra tysk, militær tankegang var ideen god nok.

Man skulle tro, de havde kort og tegninger med hjemmefra, for det tog ikke lang tid at få begyndt på de store anlæg. Arbejdskraft var der nok af i Danmark, og mange fra egnen, der trængte til at tjene lidt mere, end de kunne opnå i deres egen lille virksomhed. Der var husmænd, som ikke kunne leve af deres små landbrug under de nye forhold. Nogle havde også en regning eller to fra de sølle tider i 30-erne, som det gjorde godt at kunne betale. På nogen afstand hed det at *arbejde for tyskerne*, men det gjorde vi jo allesammen. Hvad der blev produceret udover de danske rationer blev eksporteret til Tyskland. At der kom andre va-

rer i bytte kunne være svært at få øje på for alle og enhver.

Med tiden hørtes der i krogene ukvemsord om forhandlingspolitikken, og hvad dertil hørte. Men den var nødvendig og førte i flere år til gode resultater. Hvor svært det kunne være at nå så vidt, blev der ikke udsendt rapport om. De tyske anlægsarbejder i Danmark blev efter aftale udført af danske entreprenører med danske arbejdere, der fik deres løn i danske penge - hvor pengene så siden kom fra?

Der kom også tilrejsende arbejdere fra andre egne af landet, som ikke kunne cykle hjem hver aften. Men det kunne lade sig gøre at betale for kosten i et af de private hjem, som fandt på at have *kostfolk*, ikke just for fornøjelsens skyld, men for at tjene lidt penge, mens der endnu kunne købes et og andet. Ingen vidste hvor længe.

Sommeren 1941 blev kort og tør, meget tør i kornets korte voksetid. Byg, der blev sået omkring 1. maj, var tvangsmoden inden 1. august, da en regnperiode kom til besvær i høsten, men tids nok til gavn i roemarkerne. Det var den første høst, hvor *rigtigt* høstbindegarn blev mangelvare. Vinteren før havde jeg som ilægger ved tærskværket, så godt jeg kunne, samlet bånd af hvert et neg, som så kunne gives i bytte for nyt garn, men svindet blev meget stort, og garn af andre tilfældige spindemidler syntes de fleste var for dyrt - uden tanker om, at de gode, gamle priser fra dengang før krigen, de kom aldrig igen.

Ved hjemkomsten til mit fødehjem den 1. november 1941 var der lagt op til en nem vinter. Sommerens høst af hø og korn var skønmæssigt omkring det halve af normalt. Min fars indbyggede skræk for at komme i fodernød var jeg kendt med. Jeg tror nok, han havde prøvet det engang før min tid - og en gang var nok, så jeg tog hans forsigtige skøn til efterretning. To dage efter min ankomst tog han sig en uges ef-

terårsferie for at besøge min afdøde mors familie m.m. i Nordjylland. Imens fik jeg tid og ro til med egne øjne at overskue den bedrift, jeg nu var vendt hjem til. Her var der intet sæsonarbejde, der havde ventet i et par uger eller mere på at blive gjort, og intet der helst skulle give lidt mere end det kunne, og så slog det måske ikke til endda?

Det med den halverede høst på grund af tørke gjaldt ikke den roeavl, der havde nydt godt af den augustregn, der havde generet kornhøsten. Der var roer nok til kvægets behov, men kornavlens var så lille, at vi måtte søge forbedhold med hensyn til afleveringspligt. Det betød, at vi skulle have optærsket helt og holdent inden 1. februar, og det skulle foregå under kornnævnets kontrol, som gik til på den måde, at der kom en kontrollør, som vi skulle aftale med, hvornår vi ville tærskes. Så kom han og overværede, at sækkene blev vejet.

Da alt var vejet og talt sammen, viste det sig, at udbyttet var kun det halve af det normale. Det var mindre, end selv min nøgterne far havde ventet, så der blev intet korn at levere til staten udover de tønder rug, som var tærsket i høsttiden og afleveret, fordi det var brødkorn - som vi modtog prima foderbyg for henad foråret til min fars overraskelse, men så *human* var kornloven altså.

Den vinter blev den sidste af tre isvintre i træk. Marts blev lige så kold som de andre vintermåneder, og det meste af april gik med at få den sidste frost af jorden, og det var ikke det værste. Det viste sig, da græsset skulle til at grønnes, at det var ødelagt, vist ikke just af den strenge frost, så af det stærke isslag, der havde dækket for al lufttilførsel med sin tætte glasur. Mange marker med vinterhvede havde lidt den samme skæbne, men der kunne dog sås byg i stedet. At der så blev et helt år med *hvedebrød* bagt af bygmel, var der ingen af os, der tog skade af.

Værre så det ud med det græs, som køerne skulle leve af, men som ikke var der. Alle var ramte, men ikke lige hårdt. Gamle græsmarker med islæt af naturgræsser etc. havde tålt mere end nye marker, som var tilsået med de fineste og mest forædlede frøsorter - sagt råt og brutalt: de mest moderne, de mest *effektive* landmænd var hårdest ramte.

For mange blev det et spørgsmål om at holde liv i køerne, indtil man fik nyt græs eller andet grøntfoder til at gro, men det ville tage lang tid i et sent forår.

Opfindsomheden voksede under slige vilkår. Alt hvad der fandtes af græsvækst langs alfarvej og sti blev afgræsset af skikkelige kalve uden gene for den beskedne trafik, og hidtil ringeagtede englodder med naturgræs og siv og flæg blev indhegnet, hvis man kunne skaffe tråd at hegne med, så der kunne gå et par køer mere end der var græs til, men de overlevede. En energisk mand i Borre græssede sine 7-8 køer på en englod ved Bordrup og cyklede hver morgen og aften de 5-6 km for at malke.

Sådan kunne man være nødsaget til at gøre til hen på sommeren 1942, som var den tredje krigssommer, den sommer hvor krigens tryk følte meget knugende. Vi havde vel en følelse af, at krigen ville få ende engang, men vi havde ærlig talt ikke ret meget at have den i udover den ønsketænkning, der ikke var ny.

Sommeren 1942 blev mere normal i sit klima end vi var vant til, så landbruget fik tid til at overvinde nogle af sine tidligere skrammer. Høsten blev bedre end året før, så god at tyskerne blev nemmere at forhandle med, fordi vi havde landbrugsvarer nok at forsyne dem med og endda bevare de danske rationer uændrede. På den anden side var det ved at knibe for tyskerne at skaffe de varer, vi skulle bruge ifølge aftale. Vi fik fremdeles en rimelig tildeling af kalksalpeter fra Norge som et led i samhandelen.

Alle forbrugsvarer såsom sukker, brød, smør, mel og gryn, vaskemidler o.m.m. var rationeret på mærker, og nogle varepriser blev der givet lidt statstilskud til, det var især kornprodukter som rugbrød og -mel, gryn etc., som var holdt nede i en pris, der kunne friste til husdyrfodring hvis ikke det var rationeret. (Så kunne vi diskutere i det uendelige, om det var kornavleren, eller den der sad og gumlede på sit brød, der fik statstilskud?).

Tekstiler, klæder og fodtøj blev ikke rationeret på mærker, men der blev på et sent tidspunkt udstedt købekort, hvorpå tøj og fodtøj skulle registreres med dato etc. Derudover var der sket nogle reguleringer med hensyn til børnetøj, arbejdstøj etc. Børn i voksenalderen og arbejdsfolk ved hårdt slæb blev der med rette tænkt venligt på i varefordelingen.

Pænt tøj af ægte vare slap også op i butikken - dengang de fleste voksne mennesker havde købt lidt ekstra ind i tide. Der blev også fremstillet såkaldt standardtøj af kradsuld, cellulod og lidt ren uld, der kunne købes i fri handel til maximalpris. For mænd, der som skik var, skulle være klædt i jakkesæt til hverdag, var det brugeligt til at skåne det pæne tøj med.

Og *nøden lærte nøgen kvinde at spinde* (længe før nogens blufærdighed blev krænket). Unge piger, der havde en bedstemor i behold, fik hendes gamle spinderok samlet ned fra loftet og lurede den gamle spindekunsten af. Et par hvide får var der endnu hist og her at gøre sig gode venner med.

Genbrug var ikke kendt som modeord, men det blev praktiseret af nødvendighed, ja for nogle blev det en sport at få øje for at udnytte småting uden at forfalde til smålighed. Og vi fik måske lært, hvor lidt penge i grunden var værd, når en ønsket vare ikke fandtes mere? Vist var der varemangel på den måde, at ikke alle kunne købe alt, hvad de kunne ønske sig, og det var ikke enhver smag, der kunne tilfredsstilles med

det, man kunne købe for sine mærker. Det var som nævnt et år, vi måtte nøjes med mel af byg og rug i stedet for af hvede, men de opfindsomme optimister klarede også det - ved dygtige mølleres hjælp. Byggryn kunne anvendes og serveres i forskellige variationer i ugens løb. - For mange blev krigstiden også en lærerig tid.

Selvfølgelig var det bedst at være ude på landet, især hvad det med føden angik, men der var både i by og på land flere mennesker, som fik flere penge til prima, billige fødemidler, end der var 10 år forinden, da man under landbrugskrisen med loven i hånd destruerede prima køer for kunstigt at hæve kødprisen til en højde, som mange ikke havde råd til at betale.

Vareforbrug og -fordeling havde også med arbejdskraft og arbejdsløshed at gøre. I takt med krigens varighed blev det andre arbejdsopgaver, der trængte sig på end før og tit andre steder i landet. Mangen industri var gået i stå af mangel på hjælpestoffer, til gengæld brugte de tyske anlægsprogrammer danske arbejdere og vore danske tørvemoser og brunkulslejre (flest i Jylland) ligeså. Det var folk, der skulle forlade deres hjemby og på et fremmed sted vænne sig til helt uvant arbejde. Der blev problemer, men også gjort erfaringer fra den ene sæson til den næste. Det var forståeligt, at mangelen tørvefabrikant gerne ville bruge arbejdsvante bønderkarle med hårdt skind i hænderne. Han vidste, de ville frembringe flest tørv.

Det var ikke nemt for nogen arbejdsansøgning at skulle bestemme, hvem der måtte arbejde for hvem. Og landbruget måtte ikke blive affolket, fordi der skulle graves tørv.

Formodentlig klog af skade udsendte Amtets Arbejdsanvisningskontoret i Esbjerg i april 1942 i en firesidet folder til landbrugets faste folk en opfordring (eller henstilling) til den mandlige medhjælp om at blive i deres pladser for: *Vi har set, hvorledes det gik de Arbejdere,*

Rationeringskort for BRØD og GRYN

APRIL KVARTAL 1943

Denne Del af Kartet opbevares til Brug ved eventuel Udledning af nye Kort

Kortet tildeles ikke Børn under 6 Aar

Dec. 1943
300 g Franskbrød eller
250 g Hvedemel
Handelsministeriet

November 1942
1/4 groft Rugbrød
1 kg

November 1942
1/4 groft Rugbrød
1 kg

1/2 kg
Byggryn
Juli Kvt. 1943
Handelsministeriet

1 Stk.
Haandsæbe
(højest 62 %) **Sept. 1943**
Handelsministeriet

Gyldig i Tiden
1. Nov. 1944—31. Jan. 1945
1/8 Liter
Levertranpræparat
"Vitaminol"
Handelsministeriet

1 kg
Havre- el. Byggryn
August 1943
Handelsministeriet

250 g SMØR
Gyld. fra 31. AUG. 1943
Handelsministeriet

250 g SMØR
Gyld. fra 2. AUG. 1943
Handelsministeriet

125 g Kaffe el. Cacao
eller
50 g The
Gyldig fra 16. Novbr. 1943. Døbt. 1941

1942-43 **L** 1942 43
5 Hektoliter
Koks eller Cinders eller
350 kg udenl. Briketter
(Brunkuls- eller Tørebriketter)
Dette Mærke bliver først gyldigt efter nærmere Bekendtgørelse

Bliver først gyldigt efter nærmere bekendtgørelse
KAPPE
Jan. 1953
160 *Handelsministeriet*

Okt. 1952 | Okt. 1952
1 1/2 kg sukker
Okt. 1952
17 *Handelsministeriet* 17

Bliver først gyldigt efter nærmere Bekendtgørelse
EKSTRA-MÆRKE
April Kvartal 1943
Handelsministeriet

Bliver først gyldigt efter nærmere Bekendtgørelse
BØRN
under 6 Aar
EKSTRA MÆRKE
April Kvt. 1943
Handelsministeriet

Gyldig efter Handelsministeriets nærmere bestemmelse
1 liter Benzin

1943/44 **A₄** 1943/44
Dette Mærke giver efter Landbrugsmin. nærm. Bestemmelse Ret til Køb af
fordøjeligt Renprotein
(fra animalske Foderstoffer el. Oliekager)

1 Tiden
1. Sept. 1943—30. Nov. 1943
giver dette Mærke Ret til Køb af
1600 g fordøjeligt Renprotein
(fra animalske Foderstoffer el. Oliekager)

Rationeringsmærker.

der sidste Sommer forlod deres Pladser, fordi de troede, at det var bedre andre Steder. De er i Dag fattigere, end de nogensinde har været, de troede at de skulle tjene en Masse Penge, men blev narret. Pengene gik til Rejser, Kost og Logi m.v. og da Sommeren var gået stod de uden Vinterplads.

Efter nogle ord om den lov, der skal forhindre unge landarbejderes arbejde i tørv og brunkul, fremhæves følgende gode råd: *Bliv på sikker grund, det er vor Opfordring til enhver Landbrugsmedhjælper: bliv i Deres Plads. Forholdene i Verden er usikre, men Gaardejerens Komfur er altid sikrere end Byens Gasovn, og det der skal i Gryden og paa Panden vil altid være nærmest, hvor De befinder Dem i Dag.*

Opfordringen til at blive i pladsen har også nogle velmente ord til den kvindelige medhjælp om at blive på landet bl.a. fordi: *De virksomheder, der beskæftiger unge Piger, har Folk nok, og mange af dem, der har Pige i Huset, er flyttet til mindre Lejligheder og kan ikke have Pigen boende i Pladsen. Og: En Pige der kan bo hjemme. Plads kan man ikke have, hvis man ikke har sit Forældrehjem i samme By. - Derfor: - bliv ved Landbruget, såfremt De er hjemmevant der.*

Jeg erindrer intet konkret om, hvor alvorligt disse velmente ord blev taget. Dem, der ville forlade bondens komfur m.m., havde gjort det forlængst der omkring, hvor jeg var. Bemærkningen om værdien af kost og logi og at have et sted at være, var de bedste ord i den folder, og de har ikke tabt gyldighed siden.

Efterhånden, som krigssituationen blev mere ansændt, blev det også mere tydeligt, at vi havde det bedre ude på landet end i de store byer; vi var som nævnt nærmest ved det, der skulle i gryden uanset den handelspolitiske *magtbalance*. De danske politikere og embedsmænd skulle opnå gode resultater i handelen med tyskerne og tillige være rimelige og rettæn-

kende, når de herhjemme skulle dele ud til højre og venstre og land og by. Arbejdsløsheden skulle holdes i ave bl.a. for at undgå, at danske arbejdsløse blev sendt i tyske kulminer, hvis vi gerne ville have flere kul.

Allerede i 1940 fik vi beskæftigelseslove, der skulle modvirke, at danske arbejdere tog arbejde i Tyskland. Der blev stillet statsmidler til rådighed, dels som tilskud, dels billige lån til grundforbedring og afvanding, landarbejderboliger, ensilagebeholdere og bygningsstandsættelse, alt sammen nyttige, fredelige ting, vi kunne få gavn af efter krigen. Og vi fik brugt nogle af de materialer, der endnu var tilbage i landet. Det gjaldt om at komme tyskerne i forkøbet.

På tredje år gik det endnu nogenlunde godt med de fremmede i landet, men det sled på humøret, både det danske og det tyske, mest det sidste. Vi havde jo fra første færd været nødt til at gøre gode miner til slet spil, en strategi eller taktik der passede godt til vort traditionelle vestjyske tålmod. Vi havde så mange i grønne uniformer og havde haft det så længe, at vi var nødt til at forliges med dem. Vi blev let mistænkt for at være tyskvenlige, men de var jo venlige over for os, og de var lydige; en gang skældud på dansk kunne de have respekt for, hvis den var fortjent.

Vi passede jo vort skikkelige arbejde dag ud og dag ind og gik i byen lige så meget som i fredstid. Vi trængte til at samles om noget, der var dansk, uden at vi behøvede at begrunde det med store ord.

Gymnastikholdene i forsamlingshuset o.l. steder blev større end førhen - så længe salen kunne være fri for tyskere. Møder med foredrag, sang m.m. var også godt besøgt - og dansesale ligeså. Og trangen til at samles blev næppe mindre af, at tyskerne lagde beslag på en sal hist og her uden at spørge. Der var trang til og behov for at gøre noget uden at spørge på



Idrætshallen i Oksbøl kort efter indvielsen i 1943.

tyisk, bygge noget op som var synligt længe efter, at de var rejst - og det skulle de jo engang før eller siden.

Det var først på året 1942 i den tredje strenge vinter, at der opstod en tanke om at bygge en stor hal, en idrætshal der kunne rumme det store gymnastikstævne som Ribe Amts 4. hovedkreds manglede plads til hvert forår. Nu blev tanken til ord, der bredte sig som en løbeild; *en idrætshal i Outrup*, kortere kunne det ikke siges, og mere centralt kunne den ikke placeres. Hovedkredsens formand, førstelærer ved Vrøgum skole i Aal sogn, P. Jungersen var tankens energiske banebryder. Pengeindsamling ved dørene i sogne og byer i Nr. Nebelbanens opland gav (vistnok) mest i Aal sogn, som var det eneste sted, man ville lette låget på kommunekassen, og det sted, hvor der var flest *tyskerpenge* at trænge til at være offervillig med.

Tiden blev ikke spildt med snak. Året efter var hallen bygget, der hvor der byggedes mest i forvejen - i Oksbøl, hvor den blev indviet 20. marts 1943, og hvor den ligger den dag i dag.

Der skete meget på højere steder sidst på året 1942, som vi stille i landet selv måtte skaffe os viden om efter evne og ønske og selv finde ud af, hvor der skulle lægges øre til eller holdes mund.

Vi havde i vort hus lært at stille radioen ind på danske nyheder fra hinsides havet. Det blev en af min fars daglige vaner at høre og vurdere, hvad der kom fra den side. Han havde god tid ved den tid og gode storpolitiske fornemmelser, troede ikke på alt, hvad der blev sagt og bemærkede (især), hvad der ikke blev sagt.

Hans 25 år gamle erfaring sagde ham, at hvis denne krig skulle rase til dens rette og den bitre ende, skulle USA med på den rette side. Da det-

te nødvendige håb gik i opfyldelse, begyndte vi at skimte et lys i mørket.

Men hvordan ville tyskerne omkring os opføre sig til sidst. Dem, der kom herop på rekreation, var mere sultne, når de kom, end når de skred sydpå, med hvad de kunne bære med sig over grænsen. Aftaler kunne blive misfortolket og misforstået - og det blev de engang ved Kruså, så det gav *genlyd* helt i Berlin.

Den 26. september 1942 modtog den danske konge Christian X på sin 70 års dag en lykønskning fra selve Adolf Hitler. Kongen lod sende et takketelegram, som efter Hitlers mening ikke var venligt nok. De dansk-tyske handelsforhandlinger omkring høsten 1942 var før denne *telegramkrise* mere vanskelige, end de før havde været. Værnemagtens generaler blandede sig mere end de havde økonomisk forstand til angående problemet med soldaternes indkøb i de danske butikker. Og tyskernes hjemlige behov for kød og især flæsk var mere påtrængende ligesom de københavnske husmødres, der havde savnet svinekød længe.

Det danske forbrug skulle sænkes med 20-30%, hvis bytteforholdet skulle gå nogenlunde op, og ingen af parterne ville med til en generel rationering på mærker som med andre mere *lagervenlige* varer. Der gik et langt halvt år, før man fandt en ordning med købekort til de danske husstande. Et ømt punkt var og blev de tyske soldaters købelyst i danske butikker; mange af dem havde lært sig af skaffe sig danske penge, og *en alvorlig svaghed i den danske position var den villighed, som ikke så få danske viste til at hjælpe tyskerne med denne udplyndring*, (L. u. B. s. 214). Og problemerne blev sværere at håndtere i takt med at sulten og dermed det tyske tryk tiltog.

Det tyske nærvær i butikker og slige steder var mest irriterende i de store byer, men sivede også ud til vi små. I den lille by Oksbøl kom der - jeg husker ikke hvornår - et skilt på slagterens

dør og andre døre, hvor der stod på tysk, hvor mange af slagsen, der måtte være ad gangen. Så vidt jeg husker, var det fem, og jeg forudså som sjettemand og eneste danske kunde en lang ventetid, men så tog slagtermesteren ordet og bad på godt dansk den mest snakkende tysker om at *holde kæft*, hvorefter jeg blev kaldt til disken. De andre havde tid nok.

Selve tiden kunne i grunden bruges til meget, f.eks. til at trække tiden ud med. Så længe der blev forhandlet, var der håb. Derfor blev der forhandlet igen og igen al den tid, krigen varede. Den danske høst og dermed landbrugets produktion var stigende og vort bedste aktiv i den samhandel, hvorved det danske samfund var i stand til at overleve. Det produktionsoverskud, der blev til at forhandle med tyskerne om, fik vi mere for, end de fleste af os fik at vide dengang. Så længe vi havde landbrugsvarer at eksportere udover hjemmeforbruget, slap vi for at sende danske arbejdere i tyske kulminer, for at vi kunne få kul.

Høsten i 1942 var som før nævnt bedre end i årene forud takket være et bedre vejrlig, men ude i landbruget var der ved at blive mangel på de hjælpemidler og -stoffer, som vore marker og husdyr havde brug for. Kraftfoder i form af oliekager til kærner var ved at være brugt, også der hvor der havde været lager på loftet. *Hvor længe kan en ko give 50 pund mælk om dagen uden kraftfoder?* var min fars gode spørgsmål, mens vi ventede på grønt forårsgræs. Ingen svarede af mangel på erfaring. Denne ko var kun en undtagelse til den gode side.

Mejeriet fik for lidt mælk at arbejde med i forhold til den dyre drift, de dyre tyske kul og den dyre mælkekørsel, der kulle konkurrere med andre slags kørsel. Mælkesalg til tyskerne var ikke til at slippe fri for, selvom mejeribestyreren var mere vred, end han kunne blive i fredstid. Det var ikke hans skyld, at mejeriets andelsbønder fik for lidt skummetmælk hjem

til de grise, der skulle blive til store, fede tysklandssvin, som vi kunne købe kul for til mejerierne og andre nødvendige sager.

Vanskeligheder var også dengang til for at overvindes - også blandt landmænd. Nogle slog sig til ro med, at det kraftfoder, der ikke kunne købes, var man også fri for at betale, så *passede pengene* igen, men kun for en kort tid. Andre var mere fremsynede og gav sig til at udnytte deres egne hjemmedyrkede fodermidler bedre. Ensilage af sukkerroetop kunne erstatte nogle af de dyre oliekgager, og loven om tilskud til ensilagebeholdere var kommet for at blive brugt. Nogen større forandring i landbrugets driftsforhold skete der dog ikke, men der blev begyndt, fordi det for nogle var nødvendigt at finde erstatningsafgrøder for alt det korn etc., vi før havde hentet i udlandet.

Tyskerne var meget opmærksomme på slige fremskridt, som de også kunne se nytten af på egne vegne. De så gerne, at vi dyrkede flere kartofler, der var et godt svinefoder, når de blev kogt. De tyske forhandlere ville gerne skaffe kartoffelkogeanlæg til de danske landmænd, gerne mange anlæg - som var dyre, syntes de fleste. Men nogle anlæg blev der dog etableret på andelsbasis, vistnok flest i Vestjylland. De tyske forhandleres velvilje for alt det med kartoflerne hang sammen med deres forkærlighed for de store, tunge, fede svin, som fik nogle øre lagt til prisen i de samme tider. Men de danske landmænd var træge over for omstillingen af det tilvante. Sagt rådt og brutalt, ville vi ikke lade os vejlede af tyskere, fordi de var vore fjender i krigen. Det civile Tyskland, som vore folk skulle forhandle med, var andeledes end de militære tyranner i Berlin, hvis de blot kunne få lov til at være det. De begavede, skikkelige og fredelige tyskere kunne vi lære meget af - hvis det kunne få lov at ske i *fred*.

Trods rationering af de fleste nødvendige fødevarer var forbruget større pr. person i 1942,

end det var i 1939, viser en enkelt sammenligning fra Statistisk Departement (nu Danmarks Statistik). De fleste brugte, hvad de kunne købe på deres mærker, men der var arbejdsløse i København, der solgte deres mærker på *den sorte børs*, men der var også dengang individuelle variationer i det, vi nu kalder forbrugsmønstre.

Man fandt ud af ved nævnte undersøgelse, at der ikke var nød i Danmark, hvad føden angik. Der kom ikke mere statistik af den art, thi *det dannede ikke noget godt udgangspunkt for forhandlinger med tyskerne*, (L. u. B.).

Der var også andre begivenheder på højere plan end telegramkrisen og alt det med flæsket - Erik Scavenius var kaldt til Berlin med tilbud om at blive dansk statsminister. Det skete den 3. november 1942. Man havde længe ment, at han var tyskvenlig, hvortil en kendt afdød politiker skal have sagt, at *den mand er slet ikke venlig*. Men han var vist dygtig, saglig og diplomatisk trænet, men følelseskold og *tilknap-pet af væsen*.

Amerikas indtræden i den krig, som tyskerne dermed var begyndt at tabe, var nok den største begivenhed, men den højeste vi ikke flag for på en bestemt dag.

At magten var ved at vende kunne udledes af, at vi i 1942 og især i 43 havde flere overflyvninger vestfra mod mål i Tyskland, og nogle med ærinder til bestemte steder i Danmark, som kun de mere indviede vidste besked med. De sidste var der nu ikke megen fare ved, men luftværnssirenen kom i reglen i gang med enten at bebude alarmtilstand eller flyvervarsel (luftalarm). Det sidste betød, at civilbeskyttelsesmandskabet skulle møde ved deres bestemte vagtlokale. Dette CB mandskab var etableret af nogle årgange af os, som ikke kunne blive duelige soldater, men var gode nok til at varetagge civilopgaver i tilfælde af luftangreb. Jeg var selv som en af slagsen udstyret med en gul ke-

deldragt, en stålhelmet, en gasmaske og en rummelig blå kappe. Nogle dages teoretisk uddannelse havde vi fået i 1941. Korpset sorterede under politiet, der havde nogle af os til hjælp eller i lære - de såkaldte *føl*, men de fleste af os skulle gøre *teknisk tjeneste* ved brand, bygningsafstivning eller sanitet; det sidste, som var mit gebet, blev ledet af byens læge.

Efterhånden, som overflyvningerne blev tættere, gik det ligeså med de tyske luftværnskanoner. Granatsplinterne fra deres skræmmeskud virkede mere faretruende end de højtflyvende bombeformationer.

Krigen havde vendt sig. Det engang så mægtige Tyskland gjorde klar til at forsvare sig til ingen verdens nytte. Nu i 1943 gik de i gang med at befæste hele den jyske vestkyst i tilfælde af en landgang. Til det formål kom der i efteråret 1943 mange arbejdere, flest fra København, til egnen, hvor mange blev indkvarteret i private hjem (uanset om der var plads eller ej). Det skete, at sognefogeden uden varsel kom med et par til et husmandshjem, hvor manden og konen forlængst var gået til ro. Konen blev mest vred, men fandt dog en nødvendig løsning. Hun og ægtemanden krøb sammen i den ene seng, og lod de to ubudne gæster dele den anden. At sognefogeden ved en senere lejlighed fik det glatte lag af konen var forståeligt, men synd for ham alligevel. Han havde det svært de sidste par krigsår.

Det var ved samme tid og anledning, at den nye idræsthal blev taget uden at spørge. Der blev et par timer til at finde et sted til gymnastikredskaber o.l. og at få dem flyttet. Trafikken eller rettere sagt taktikken var den samme alle vegne: ikke noget med ugers eller dags varsel, højst nogle timer, så fik vi ikke tid til at få nerver på ret længe forud.

Men der var nerver på over det hele, mere i 1943 end der før havde været. Ingen kunne risikere at gå frit omkring som før uden at have sit

nu to år gamle legitimationskort parat, helst uden at ryste ret meget på hånden. Man vidste ikke altid, hvor der stod en mand med gevær og rystede af kulde eller skræk. Var han klog nok til at lytte eller lugte sig til, at det var en bondemand, han havde for sig, blev han menneskelig og sagde noget om *smær* (på dansk: smør). Den tyske hunger efter fedtstof var efterhånden nem at få øje på. Det tørre grove brød fik de måske, men tit fik de ikke andet. En stump stearinlys at sutte på var bedre end ingenting.

Den militære undtagelsestilstand, som blev sat i værk hin søndag morgen den 29. august 1943, kom så vidt jeg husker som en overraskelse for skikkelige folk i mit opland. Hvad havde vi nu forsyndet os med på sådan en køn søndag morgen? Folk, som intetanende var på vej til Aal kirke kl. 10, vendte hjem med uforrettet sag, fordi de mødte så mange bevæbnede vagter undervejs. I dagens løb fandt vi ud af, hvad udgangsforbud og spærretid betød. Ingen måtte færdes ude efter kl. 20. Ingen forsamlinger over fem personer på offentlige steder. Det lød så strengt den første dag eller to, men der kom dog ret snart lokale lempelser. Udgangsforbud blev udsat til kl. 22, og der kunne søges tilladelse til at afholde nødvendige møder. Hvor længe det varede huskes ikke, men nogle linier i Oxbøl Andelsmejeris forhandlingsprotokol har med situationen at gøre, må man tro. Der står: *Ordinær Generalforsamling afholdes på Oxbøl Afholdshotel Lørdag den 18. Sept. 1943; Formanden bød velkommen og oplæste Tilladelsen til at afholde Generalforsamlingen, som var indhentet fra de militære Myndigheder, der ligeledes havde godkendt Dagsordenen såvel som Knud Knudsens Valg til Ordstyrer.*

De militære Myndigheder kunne ikke være andre end den lokale tyske kommando/og det lokale politi fungerede vist endnu som *stikirend-dreng*. Med den velvoksne, myndige he-



Gårdejer Knud Kristian Knudsen (født i Billum 1889 - død i Borre, Aal sogn 1963).

debonde Knud Knudsen i Borre som beskikket dirigent var der de bedste muligheder for et møde i *god ro og orden*.

En eftersøgning i protokoller o.l. røber sjældent med rene ord, at landet var besat af tyskerne i fem lange år. Man kan højst finde nogle gådefulde ord at støtte eller supplere erindringer med, men situationens årsag og virkelige baggrund må man tænke eller gætte sig til. - Vilde vi helst glemme alt om den tid, eller turde man ikke skrive noget?

Begivenhederne omkring 29. august gav ikke store forstyrrelser i den lokale trivielle situation. De førnævnte indkvarteringer af fremmede arbejdere og deslige fra andre kanter af landet og beslaglæggelse af huse og ejendomme i den sydlige del af by og sogn kan der ikke sættes dato på før i november engang. Men de var lige slemme.

Sommeren 1943 vil af os, der oplevede den

på nært hold, blive husket for sin frodighed fra først i marts og næsten til jul. For vi, som var bønder, var det altid glædeligt at se gode resultater af vort virke. At der blev mere mad til de sultne tyskere at forlænge krigen med, var der måske en eller anden, der tænkte, men vi kunne stadigvæk købe mere, når vi havde nok at bytte med. Den nødvendige samhandel lod sig ikke ødelægge af *telegramkrise* eller forstyrrelse af en 29. august. De tyske teknokrater og de danske embedsmænd blev siddende ved forhandlingsborde og opnåede gode økonomiske resultater, blot generalerne og de nazistiske *politikere* kunne holde sig i baggrunden - (så vidt det kan læses i L. u. B.)

En vanskelighed i vore omsætninger var det tiltagende transportbesvær til dels forårsaget af sabotagen, som i sig selv lagde beslag på varer fra Tyskland f.eks. glas.

Ved begyndelsen af 1944 tror jeg nok, at de fleste af os ventede eller frygtede en afgørende vending i den trivielle tilstand inden næste jul. Hvorfor skulle denne afsindige krig dog fortsætte, når enhver vidste at Tyskland i realiteten var overvunden. Hvad kunne vi skikkelige, civile gøre, mens vi ventede på fred og arbejdsro. Nogle af os fandt på at grave et hul i jorden for husstanden at søge tilflugt i. Man vidste aldrig, hvad der kunne ske, når luftværnskanonernes jordstrygende granater eksploderede?

Nerverne var på højkant den sommer, mest de tyske. Man kunne føle, når det brændte på et eller andet sted, troede vi da.

Af uforklarede årsager fik vi et par gange rykind af soldater, der slog sig ned i laden på ubestemt tid. De første havde nogle små, magre rideheste med og nogle små *staldknægte* af ubestemmelig herkomst til at passe og røre hestene og stjæle korn af dyngen på vort loft. Jeg så det og skældte ud på jysk, så godt jeg kunne, og han snuttede igen på sit sprog. Han havde ikke gjort noget og hans fire overordnede tyske underoffi-

cerer, der spillede kort dagen lang, rystede blot på hovedet. Dagen derpå havde en hest forædt sig og måtte have dyrlæge tilkaldt. Den samme dag før aften var de bare væk. Vi så dem aldrig mere.

Allerede dagen efter kom der en lille tynd arbejdsoldat i en alt for stor grøn uniform. Han skulle muge ud efter hestene. Han stod ved ladeporten og gnavede i en stor humpel, noget tør rugbrød. Min far, der var på vej ind til sin kaffe, ynkedes inderlig over den sultne knægt og tog ham med ind til en kop kaffe ved køkkenbordet, hvorpå der stod en trekant af en oprindelig rund lagkage. Den sjældne lækkerbiskken kastede han sig over til sidste bid. Glemmt var alt om det tørre brød for en tid.

Næppe var laden ryddet før næste hold ankom, ikke til fods og ikke til hest, men på cykel. 43 mand på 43 Brennabor-cykler, der blev sat på række og geled i den tomme lade. Chefen, hvis løjtnantsrang jeg ikke husker, var en meget korrekt prøjsertype, som man nok var lidt bange for den første dagstid. At han ikke var indladende var kun et plus, men han var korrekt, og der stod respekt om ham hos mandskabet. Han indtog det lille loftskammer til sit nattekvarter og den mindste af vore stuer til kontor. Det var også der, min far satte sig for at høre den engelske presse på dansk - som ikke rigtig var noget for tyskeren, så han gik en aftentur imens. Han skulle ikke råde over os.

Der var en blandt de 42, som forstod dansk; han fortalte at han var fra Flensburg. På andendagen var det synligt, at der var et og andet at påtale. Jeg fik chefen med på en lille gårdtur og fik ham gjort begribeligt, at de brugte mere vand, end vi havde råd til. Det forstod han tillige med ordet *lokum*, som var for lille til så mange. Han kaldte sit mandskab sammen og sagde på tysk, hvordan det skulle være.

Da jeg om eftermiddagen gjorde klar til at stakke kløverhø, mødte der to mand, som øn-

skede hver en fork. De ville stakke hø og det kunne de. Jeg fik en fornemmelse af, at det hørte med til hans disciplin at holde sine folk i ånde ved skikkeligt civilt arbejde efter måske fem år i krig. Jeg kunne ikke sige nej til den hjælp, som de så gerne ville yde, og som det var synd at nægte dem. De gensidige skulderklap og strygen med håret undlod vi selvfølgelig. Vi skulle jo være hinandens fjender.

Maden fik de ved et feltkøkken ved en anden gård i Borre. Det skete også, at chefen havde møde med andre chefer på en eller anden græsplæne. Så kom der en og anden af hans korporaler, som ved tegn og gebærder gjorde mig begribeligt, at han ville gerne låne radioen. Han ville høre den engelske presse på tysk, imens *ham selv*, den rettroende var ude. Næste gang kom der flere, som ville lytte med.

Det var i juni 1944 kort efter landgangen i Normandiet og lige før folkestrejken i København. Og vore 43 ubudne gæster lod som de skulle blive hele sommeren, men de vidste at vi skulle have høet ind på staldloftet, og der var meget hø det år. En dag kom der en vogn med træplader, som måske skulle blive til en barak til at sove i? En anden dag fik de så travlt med at grave små runde huller langs et markskel. Det lignede enmands skyttegrave. Hvad har de nu i sinde, tænkte man?

Ved den tid, der plejede at blive aftenro i gården, blev der pludselig uro. Cyklerne blev trukket af lade og alle mand gjorde klar til udrykning. Det tog et stort kvarter, og så var de væk. Hvorfor de fik så travlt, fik vi ikke at vide. Jeg husker kun, at det var, mens det trak op til folkestrejken i København omkring 30. juni. - Hvad man ikke vidste, måtte man prøve at gætte sig til.

Denne indkvartering var den største og den længste, men også den *bedste* vi kom ud for. I de 10 måneder, som krigen endnu kom til at vare, bredte uhyggen sig med ujævne mellem-

rum. Afvæbningen af det danske og vort lokale politi den 19. september var for mange af os det største chok i hele krigsforløbet. Nu følte vi os værgeløse, prisgivet alle onde magter. Vort politi var ved sin eksistens at regne for et symbol på tryghed, som det ikke var rart at leve foruden. At der i byen Oksbøl blev etableret et civilt vagtværn, et fredeligt borgerværn var det vist, til betryggelse for byens borgere, men den enkelte måtte se i øjnene, at der var kun sig selv at støtte sig til. Et slidt legitimationskort var nok til, at man blev sat fast for resten af natten og noget af fremmiddagen. Vi ude på landet, der kendte ethvert skeldige, havde lettere ved at snige os udenom nogle vagter. De gamle garvede frontveteraner længtes inderligt efter at komme hjem til deres eget og få arbejdsro. De var skikkelige folk, som det var klogest at møde *med åben pande*, hvis man turde - eller også holde sig hjemme. De andre, de alt for unge, de utrænede var vel også skikkelige, men de var bange, bange for at stå alene, og var de i flok, kunne de alle gå amok, hvis blot en af dem så skyggen af en indbildt fjende. Så skød de vildt omkring sig i nattens mulm og mørke.

Hvor længe skal denne galskab mon vare? tænkte man hver dag den vinter, mens man ventede på forår af flere slags. Ude på landet var man bedst tilpas, fordi der var arbejde, der skulle passes hver dag, søndag og søgn. Den vinter skulle vi endda tærse vort korn om natten, fordi strømmen var *rationeret*, hed det sig, men jeg husker ikke, at vi rettede os derefter. Sagen var den, at importen af kul fra Tyskland hørte op. Det var galt med transporten og meget andet. Kort sagt: Tyskland var ved at *køre tør* - og trætt tillige. Dem der stod for bytthandelen havde vidst det længe, men de kunne ikke standse den politiske og militære galskab.

Vinteren var heldigvis kort og mild. At toggangen på vor lokale bane var indskrænket til et tog hver vej, hvor man måtte nøjes med stå-

plads i godsvognen med en petroleumskakkelovn, var småting.

Imens vi forberedte det tidlige forår, gik min far og forberedte noget mere langsigtet. Han lod et ord falde om, at jeg kunne overtage gården til april. Jeg havde været gammel nok til det længe, var vi enige om, men han var med sine knap 67 ikke for gammel hverken på legeme eller sjæl til at drive sin gård, men han kunne ikke gøre det uden mit nærvær. Det vidste vi begge to. Og jeg havde allerede gået hjemme ved det så længe, at det var lovlig sent at begynde forfra på et nyt og fremmed sted. En årsag til, at jeg ingen hast havde med at blive gårdejer, var vistnok krigstiden og al den usikkerhed, der fulgte med. Set fra min fars side var han mere forberedt på, at der ville ske noget med penge, når krigen var slut, noget der måske ville ramme både *onde og gode*.

Da den 1. april oprandt, havde min far endnu engang sået sin byg med hånd som sædvanlig, mens jeg havde holdt hestene i gang med nogle afbrydelser, når der var flyvervarsel, som man eferhånden blev sløv overfor. Det var jo ikke os i Borre og omegn, de sigtede imod, og tit var de vældige bombeformationer forbi, før sirenerne kom i gang. Den sidste gang jeg hørte dem var den 4. maj ved 18-tiden. Jeg blev hjemme ved den gård, der havde været min i hele den herlige april, som vi netop havde det år. Nu ventede jeg kun på den fredelige arbejdsro, som blev varslet nogle timer senere. Endelig!

Og da det endelig blev mandag, tog jeg fat på at fjerne de rustne pigtrådspærringer fra min egen kløvermark. Jeg spurgte ingen. Det hastede, thi græsset groede, så man i denne maj kunne høre det. Nu var der fred og ro.

Frode Sørensen, f. 1915, gårdejer, Borrevej 5, 6840 Oksbøl. Modtog H. K. Kristensen-prisen i 1984. Artikler i »Fra Ribe Amt«. Har udgivet: »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 - et tidsbillede fra Aal sogn« (1984).

De hellige kilder

Af K. Høgsbro Østergård
v. Olga Pedersen

I Knud Høgsbro Østergårds efterladte papirer, der befinder sig i Aastrup Sognearkiv, findes flere fortællinger fra egnen, som aldrig er nået længere end til Høgsbro Østergårds skrivebordsskuffe. Ikke alle er færdige, men ligger mellem en del løse notater der i nogle tilfælde gør det muligt at redigere dem, så de nu efter hans død i 1987 alligevel kan blive udgivet.

Høgsbro Østergård var så vidtspændende i sine interesser og stoffet derfor så mangeartet at opgaven ikke kan løses uden at man bruger tid på at sætte sig ind i de forskellige emner. Det vil være et stort arbejde, som jeg efter fattig evne vil forsøge mig med i årene frem.

Nedenstående artikler er det første forsøg. De er skrevet henholdsvis i 1940 og 1958. Jeg har valgt at bringe en indledning eller, hvor det er muligt, en supplerende forklaring, og derefter gengive Høgsbro Østergårds egne ord uden at redigere ret meget heri. I enkelte tilfælde har jeg udeladt afsnit eller sætninger, som jeg har fundet uvæsentlige for selve emnet.

Jeg skylder at nævne at eventuelle forklaringer i hovedsagen bygger på oplysninger fra samme materiale som artiklerne, og kun hvor disse ikke har været tilstrækkelige, stammer de fra mine egne undersøgelser.

De hellige kilder

I 1930'erne, da Knud Høgsbro Østergård var teologistuderende, fandt han i sit hjemsovn, Thorstrup, spor efter St. Gertruds kilde på Kapelbanken i Sig.

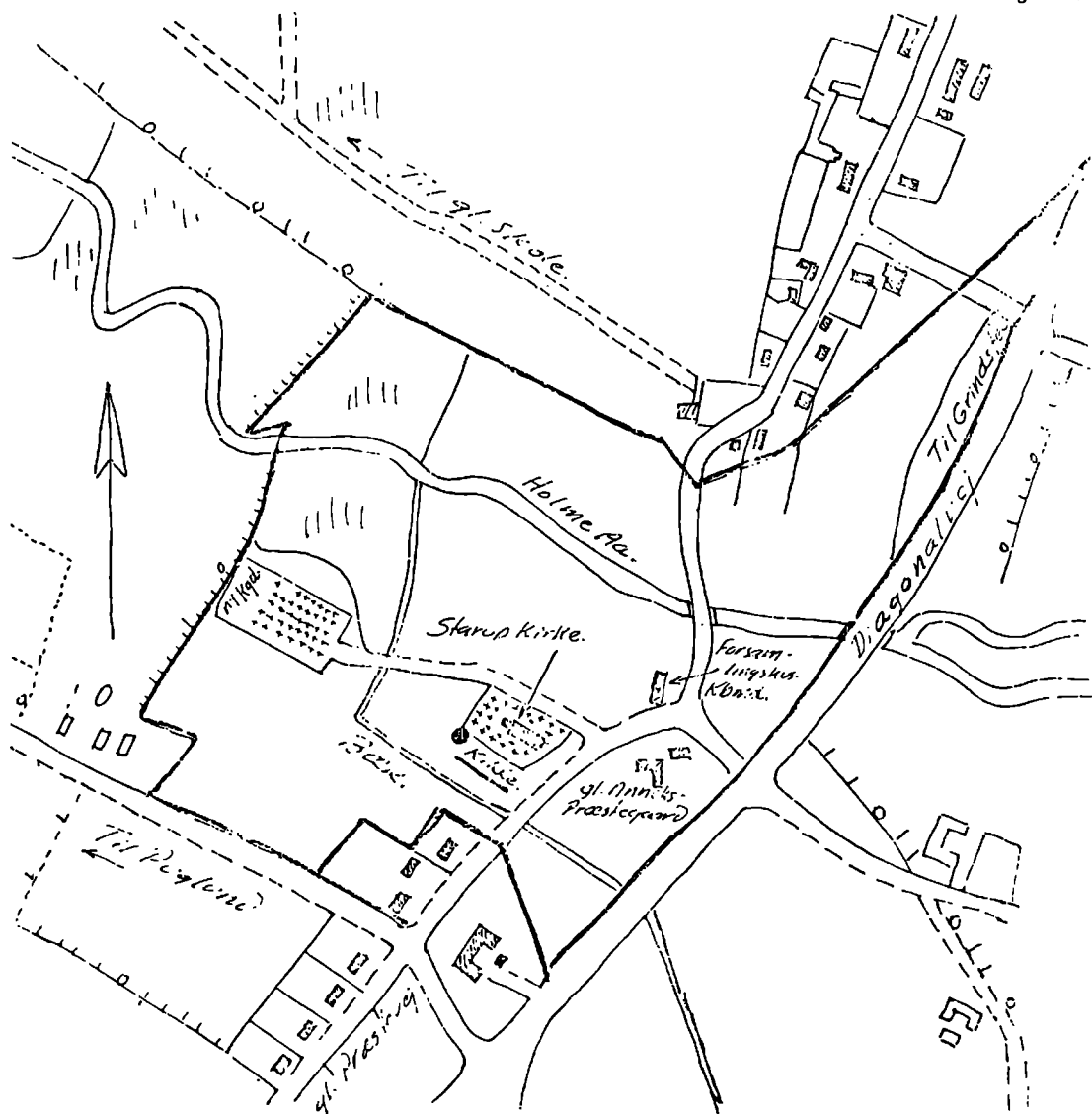
Det blev begyndelsen til hans interesse for de hellige kilder, der i oldtiden blev søgt af folk i

tusindtal, ikke blot for at få helbredelse for sygdomme, men også i glæde og fest. I mange tilfælde blev de betragtet som guddomme og havde været søgt længe før kristendommen kom og *satte sig på dem*, ved at vie dem til én eller anden helgen for derved at gøre de steder legale, som folk i forvejen ikke var til at rokke fra. At de i nogle tilfælde fik tilført store offergaver, ses omtalt i Vilhelm Bangs *Danmarks hellige kilder* fra 1895.

Kilderne besøgte hovedsageligt ved midsommer og især i Jylland mødtes man Valborgaften, der indtil år 1700 faldt 11 dage senere end i dag, og altså var 10. maj, og ligesom varslede sommerens komme. Både denne aften og ca. en måned senere, nemlig Sankthansaften, brændtes bål ved kilderne. Sidstnævnte aften brænder man som bekendt stadig bål, og flere steder i landet finder festlighederne midsommeraften endog stadig sted, hvor det altid har været. I nærheden af en hellig kilde.

Da der nu alligevel omkring disse faste tider fandtes en del mennesker på stedet, udviklede sig de såkaldte *kildemarkeder*. Handelsmænd fandt på at udnytte situationen og falbød *engangskrus* idet de proklamerede, at det krus den syge havde drukket kildevandet af, ikke måtte benyttes af nogen anden, men straks burde knuses og kastes ved kilden.

*Er glansen gået helt af Sancte Gertrud,
man siger ofte uden ret at tænke på
det har sit udspring alt fra denne helgeninde
hvis billed strålede i fordums tid i helgenskrud
på hvert et herberg og i St. Gertruds gildeskrål
man fordrede: For hende drikkes der et »minne«.*



Det fredede Areal omkring Starup Kirke:

1:4000

genmænt 1959. (efter Planskisse).

20.7.73. K.L.P.

At drikke en skål for St. Gertrud er altså en glædeshandling, og et bevis på at St. Gertruds kilde også blev søgt til fest og glæde. En skål for den af alle helgeninderne der ansås som særlig beskytter af de hellige kilder. I Thorstrup sogn rejstes et kapel ved Gertruds kilde, et bedehus for de tilrejsende. Måske rejst for penge der var ofret til kilden.

Hvad var mere nærliggende end at de samme midler kunne rejse en kristen kirke. Derved forenedes kristendom og overtro og levede videre i den lokale befolkning uden at de gjorde sig særlig store og mange tanker om hvad der var hvad.

St. Syllatz kilde ved Vester Starup kirke

Artiklen fra 1940 om St. Syllatz's kilde blev aldrig offentliggjort, måske fordi Østergård ikke synes at have været tilfreds med at antage St. Syllatz som en slags lokalhelgen uden at kunne føre endelig bevis for påstanden.

I senere undersøgelser synes han dog at have fået slået fast, at St. Syllatz kan have været en af de gotiske martyrer der nævnes i værket *Marts helgenernes liv* bd. 3, der er *heldigt påbegyndt og samlet af Johs. Bolland, medlem af jesuiter ordenen i Antwerpen i 1668.*

Ligeledes nævnes i 1719 i *Heiligen Leksikon* og *Heiligen Calender* fra Køln og Frankfurt, henholdsvis sp. 230 og 2545 en gotisk helgen og martyr Zylas.

Der synes derfor ikke længere at herske tvivl om, at den St. Syllatz der har givet navn til kilden ved Starup kirke, har været at tælle blandt gotiske martyrer. Her overlader jeg ordet til Knud Høgsbro Østergård i Aastrup præstegård d. 9.8.1940.

En lokal helgen i Sydvestjylland?

I en indberetning til biskop Ole Worm i 1638 om Starup Sogn skriver den daværende præst

for Aastrup og Starup Sogn, Niels Baltseren følgende:

Intet antiqvitet met rune bogstaffer, steene, billeder oc andet dislige findes der udi sognene, mens det siges aff de gamle, at udi passuedommens tid her udi riget hauffer der været en synderligt helligdomskilde uden ved kirkegården, som haffde sit naffn udaf den helgen S. Syllatz oc kaltis S. Syllatzis kilde, til hvilken de suige oc krøblinge søgte, toede sig met vandet deraf oc fick deris helbred igen, oc ofrede derfare til St. Syllatz deres gaffuer oc skenck, mens der findes nu ingen rudera eller vestigium af samme kilde.

Ifølge indberetningen, som er det eneste sted denne kilde omtales, siges det, at der har været en *synderligt helligdomskilde* uden ved kirkegården i Starup. Ifølge Molbechs ordbog siger ordet *synderligt* at kilden har været betydelig, og at betegnelsen *uden ved kirkegårdsdiget*, men meget tæt op ad denne.

Da jeg kom her som præst i 1936 undrede jeg mig over at høre om en kilde i nærheden af denne kirke da dens beliggenhed er sådan, at man ikke synes der kan være vandtryk i terrænet. Kirken ligger på en lille bakke ca. 20 fod over engdraget, der omslutter den på de tre sider. På den fjerde side er terrænet også lavet om. Holmen er ikke meget større end selve kirkegårdens areal. Ude i engen sydøst for kirken, øst for vejen, under en bakkeskråning af lignende højde, men større i omfang, er der dog nu i vor tid en kilde med betydelig vandføring, som driver et lille møllehjul, der trækker en dynamo til et elektrisk hegn. Der kan derfor have været en kilde ved kirken, men hvor?

Præsten Niels Baltseren siger i 1638 at den er *uden ved kirkegården efter hvad de gamle beretter, rester eller spor af den findes ikke . . .* Niels Baltseren har altså ikke set kilden. Det eneste sted, der er mulighed for, at den har været er ved kirkegårdens sydvestligste hjørne.

her står endnu den dag i dag et elletræ ovenpå kirkegårdsdiget. Det eneste *vilde* træ i kirkens nærhed. Nedenfor hvor træet står er engen, selv i meget tørre somre, fugtig og sumpet.

Det er et spørgsmål om man skal tage udtrykket *uden ved kirkediget* alt for bogstaveligt, eller om man skal antage at kirkegården er blevet udvidet siden 1638. I sin bog om Starup sogn skriver O. Jespersen nemlig i 1920 på side 33:

Skønt beretningen fra 1638 siger at der intet spor er af kilden, har man dog indtil for en del år siden kunnet påvise dens plads i det sydvestlige hjørne af kirkegården, om det er med rette eller urette kan ikke afgøres, men vandet stod i al fald på dette sted op mod overfladen. Ved udgrøftning og opfyldning er dette forandret så man nu med fuld ret kan sige, at ethvert spor af kilden er forsvundet.

I et brev dateret 8.8.1940 skriver den tidligere præst ved Starup og Aastrup kirker, Henrik Laursen (1898-1912), *Om kilden kan jeg kun sige, at der i min tid var et brøndlignende hul (vel ca. 1 alen i diameter) i kirkegårdens sydvestre hjørne nær ved diget. Det brugtes til kalk til kirkens hvidtning. Jeg har set vand i den på en tid, da der højst var en lille kalkrest på bunden og spurgt mig selv om det var muligt hvis der ikke var et væld, eftersom dens bund lå betydeligt over jordniveauet uden for kirkegårdsdiget.*

Denne oplysning har jeg også fået af flere af de gamle i sognet altså må denne plads, der i 1638 betegnes som værende *uden ved diget*, være det samme som senere bruges til kalk.

Den 30.7.1940 traf jeg tilfældigt en mand, der i 1915 havde fået anvist en gravplads, der i det sydvestligste hjørne af kirkegården. (Manden var den nuværende møller i Starup, Christian Sørensen Nielsen), *kilden kender jeg godt, sagde han, den var i det sydvestlige hjørne. Jeg har selv fjernet stenene da jeg fik anvist gravplads til to af mine børn, (hans børn døde i 1915 og 1920). Jeg fjernede en del kampesten, der sad i*



Linoleumssnit udført i 1981 af Knud Høgsbro Østergård. Sådan forestillede han sig St. Syllatz' kilde.

en rundkreds, indtil ca. 1 meter dybt. Om jeg fjernede dem alle husker jeg ikke, eller om resten blev jævnet ud. Jeg undrede mig over at der kunne stå vand op i den højde på det sted. Hullet var noget sammenskredet og måtte planeres for gravens skyld. Stenene var ikke større end at man kunne løfte dem. Der var ingen grave på stedet, de ligger lige norden for.

At hullet har været sat op med kampesten tyder på, at det er kilden. Det er en gammel kendt måde at sætte en brønd på. Den har da været jævnet før 1638, men er sunket sammen så vandet igen er trængt frem til overfladen.

På kirkegården er der fundet en del mønter, bl.a. 6 i 1916 som antages at være udmøntede i

Ribe omkring 1150-1154 da Ribe bispestol havde halvpart i møntindtægten under Sven Grade. Biskoppen var da Elias (1142-66) kendt fra Sakso. Mønterne er kendt fra et tidligere fund ved Vejen. Andre mønter er: 1 stk. fra Erik Menveds tid, 1 stk. fra Erik af Pommerns tid. 1 stk. fra Kristoffer den Andens tid og 1 stk. fra Frederik den Førstes tid, alle er indleveret og opbevares i den kongelige møntsamling på Nationalmuseet. Disse mange mønter, alle fundet på kirkegården er sikkert at sætte i forbindelse med de *gaver og skænk* man ofrede til St. Syllatz.

Tilbage bliver så spørgsmålet om hvem St. Syllatz er. I Kunstlers *Ikongraphie des heiligen* har jeg ingen fundet af det navn. Den danske almanak og Ellen Jørgensens *Helgendyrkelsen i Danmark* nævner heller ikke nogen af det navn.

Det synes at være forvansket, eller stavet noget ubehjælpsomt. Det synes nemlig som om man kan skimte navnet Silas bagved den i 1638 angivne stavemåde. Det bekræftes ved at lægge mærke til slægtsnavnet på beboeren af dobbeltgården i Hesselho, i den østlige del af Starup sogn. Her er navnet Syllatz anvendt som mandsnavn i flere slægtsled.

1645, kun 7 år efter præsteindberetningen, boede en enke på Hesselhogård ved navn Karen Silluses, i 1651 staves hendes navn Karen Sylladtz. 1660 bebos samme gård antagelig af hendes søn, der hedder Søffren Zillesen.

Skikken med at anvende et helgennavn, der er knyttet til stedet, som personnavne i en slægt, måske som tak for en helbredelse eller lignende, synes jeg også at have sporet i Thorstrup sogn, hvor man i folketællingslisterne ofte finder navnet Gertrud anvendt, måske i forbindelse med St. Gertruds kilde i samme sogn.

Er der her tale om en lokalhelgen i Sydvestjylland med navnet Sillas, Silles eller Silas,

antaget efter navnet på Poulus rejseledsager i apostolsk tid. Act. 15.22 Zilas, af en nu ukendt mand fra tiden omkring kristendommens første tid i disse egne. Det er det spørgsmål der uvilkårligt melder sig i forbindelse med det mærkelige navn St. Syllatz.

Knud Høgsbro Østergård
Aastrup præstegård d. 9.8.1940

Sct. Folmers kilde ved Alslev

*HVEM lyste her for første gang.
Guds fred i vore egne
og læret os den salmesang
som aldrig mer' skal blegne?*
Sct. Folmer.

*Hvem nævnte først det Jesu navn
på Jyllands hedesletter
som siden hen til sjæles gavn
gør lyst i mørke natter*
Sct. Folmer.

*Kom du hertil fra fjerne land
til dine barndomsegne
for her at plante korsets tegn
imellem dine egne?*
Sct. Folmer.

*Det dybe dunkle kildevand
kan ingenting fortælle
og bankens lysegule sand
er tavs af år og ælde*
Sct. Folmer.

*Jeg spørger, men får intet svar
tavs ruger nattens mørke
men kildens vand er end så klar
og giver liv i ørke.*
Sct. Folmer.

Vers i Høgsbro Østergårds papirer uden forfatternavn. De kan være Høgsbros egne.

I Sigfred Svanes bog fra 1979 *100 danske helligkilder* kan man kort læse om Sct. Folmers kilde i Alslev, at en præsteindberetning fra 1639 nævner en *vældkilde, som findes mellem Alslev mølle og en landsby, Toftnæs ved navn, udi Alslev Sogn, som kaldes Sct. Pholmers kilde, har været for en rum tid siden en helligdom, hvortil man for adskillige sygdomme og afbræk har til søgt*. Kilden havde et hus med et billede der sikkert forestillede Sct. Folmer samt et højt kors, der viste vej til stedet. Endvidere tilføjede præsten at *en bonde skal omkring 1500 have tilvendt sig de gaver, de syge havde efterladt som tak*. Ved kilden har været afholdt de før nævnte kildemarkeder, og sluttelig skriver Sigurd Svane at *der er en egen vemodig stemning i engen omkring stedet, hvortil kun få i dag finder vej*.

Én af dem, der fandt vej var Knud Høgsbro Østergård. Det var en dag i 1958. En museumsmand fra København skulle se stedet i forbindelse med, at Historisk Samsfund for Ribe amt havde ønsket at frede kilden og rejse et nyt kors, til afløsning af de sikkert utallige, der gennem århundrederne har stået på stedet for at vise vej til det hellige kildevæld.

Høgsbro Østergård blev museumsmandens ledsager til stedet, og det er egentlig mere om denne tur for tredive år siden, og generelle betragtninger omkring de hellige kilder, denne beretning handler.

Knud Høgsbro Østergård beklagede at det ikke blev et irsk ringkors der rejstes på stedet, da han forbandt den ukendte helgen Sct. Folmer med én af de irske munke han var overbevist om, havde forkyndt kristendommen i Danmark flere år før Ansgar, uden at han dog havde fundet navnet Sct. Folmer i denne sammenhæng, men pegede på at kildedyrkelse var forbudt af Knud den Store i det romersk katolske Sydengland, mens det var meget typisk for den keltiske kirke.

I året 1959 blev stedet fredet og et kors, tegnet

af nationalmuseets arkitekt Marinus Andersen, København, og udført af snedkermester Niels Thomsen, Esbjerg, blev rejst. Afsløringen fandt sted ved Historisk Samsfunds sommerstævne den 13.6.1959 og pastor Knud Høgsbro Østergård fra Aastrup, der også var medlem af bestyrelsen, holdt indvielsestalen.

Men forud var altså gået dette forårsbesøg ved den hellige Folmers kilde:

Et forårsbesøg ved Sct. Folmers kilde i Alslev
En formiddag kom der en museumsmand fra København og besøgte mig. Han var på vej ud til Alslev til Sct. Folmers kilde, som Historisk Samsfund for Ribe amt gerne ville have fredet. Da jeg hørte om det, spurgte jeg om jeg kunne køre med til Alslev sogn, tæt ved Varde.

Så kørte vi. Ved Varde kørte vi forbi den store nye kaserne og kom til Alslev by, drejede til venstre og kom ned gennem nogle dybe hulveje, som må være blevet udhulet ved tunge vognes møllekørsel gennem mange hundrede år.

Pludselig holdt vi på gårdspladsen foran den gamle møllebygning. Det hele havde et meget gammelt præg, meget forfaldent men meget idyllisk. Vandmøllen var nu nedlagt og et moderne ørreddambrug indrettet i forbindelse med den gamle mølledam.

Foran huset stod et par meget gamle elle- eller piletræer. Huset var i to etager. I den lange smalle forstuegang stod der en gammel dragkiste, og inde i stuen sad mølleren i sin gyngestol med et uldent tæppe om benene. Han havde åbenbart sovet til middag. Vi fremførte vort ærinde. Han kunne vel ikke vise os Sct. Folmers kilde. Det kunne han let, og sammen kørte vi over dæmningen ved fiskedammene, op gennem en meget sandet hulvej, til venstre ad smalle markveje, som var delvis ødelagt af at ploven og harven var kørt for tæt ud til vejbanen. Her tog man ikke det så nøje, for hvor

Maatr. 1/4 la viser at være
Præstegaardsjord.

Groft
→ fører Vand fra Kil-

Fredningsattale:
Trekant m. 20 m. Sider
og ca. 27 m Hypotenusen
omkring Kilden ragnet
fra Grøflens Midle.
(Skejpælene maatte for at
anbringes i fast Bund staa i
Grøttekanterne).

Her er
"de Skolbrænde"
(hvor ingenting kan gro!)

Sct. Folmers Kilde.
med Kors.

Bjæske.
20 m.
Groft.
skelpæl 1.5 m. fra Ø af Groft.
og 20 m. fra Hjørnd.

Tørve-
grav.

Jens Christensen Fenne.
Tøftnes,
Mh. Nr. 1a.

2.5 m.
Græs-
mark.

Skejgloft
20 m.

Hegn

Lynghede.

Her skal
være fundet
en Del Mark-
sten.

Fyrreplantage

Skitse over
Forholdene ved Sct. Folmers
Kilde.
Alslev Sogn, Ribe Amt.

EG 2-1058 1/4 H. 1/4

der ikke var riller fra plov eller harve, var der store dybe huller i vejen, så kørselen lignede en tur med rutschebanen i Tivoli i København.

Tæt ved et granhegn var der sået ærter, lagde jeg mærke til og sad og tænkte på at de sikkert var foder til skovduerne i efteråret. Efter ærterne kom vi til en fyrreplantage. Det vil sige, fyrrene var lange og tynde og for størsteparten udgåede, men herfra snoede vejen sig ned i et engdrag med gamle mosegrave, lyng, pors og kogleaks. Henede gik storken og snakkede med sig selv. Den kiggede lidt på bilen, men flyttede sig ikke nævneværdigt. Det var tydeligt at den slags havde den set før, og først da vi kom den så nær, at den var i fare for at blive kørt over, tog den et par lange hop og steg til vejrs i den blå luft, slog et par slag til siden og tog kurs mod nordøst. *Hvor mon den skal hen*, spurgte magisteren. *Åh, den skal til Varde Sønderport*, svarede den gamle møller, og ganske rigtigt, den forsvandt i retning af Varde kirkes tårn, som kunne ses i det fjerne.

Der var så fredeligt herude, ikke et hus eller en gård at se. Et af de få uberørte steder i den moderne trafik og travlhed. Ovre på den anden side engen, hævede terrænet sig igen, der ligger *æ skoelbank*, sagde formanden. *Det fortælles, at væltede engang en stor gryde med skoldhed suppe, det skoldede jorden så der siden intet kunne gro.*

Det gamle sagn siger noget om stedets særlige karakter. Det vidner om at det har været mere kendt engang end det er i dag, sagde han.

Men hvor var kilden. Der var ikke noget i landskabet, som tydede på dens nærhed, men den gamle møller vidste besked. Vi måtte skræve over et pigtrådshegn, gå gennem en græs-fenne, videre over til nogle pilebuske som stod midt i lyngen, og så stod vi ved den hellige Sct. Folmers kilde. Jeg undrede mig såre. Mellem de lange lysegule græsstrå så man faktisk ikke andet end noget, der lignede et mosehul og ved

siden af det var der en tørvegrav, hvor tørve-skæremaskinen lå og blev rød og rusten i solen. I vandoverfladen lå en termoflaske, og flere andre små flasker lå på stedet og flød.

Men piletræerne stod med store gule gæslinger på. Lige bagved i en grøft smuttede en ækel vandrotte væk mellem piletræets rødder.

Kunne det virkelig være en hellig kilde. Det var et mosehul. Ganske vist var der et par meter mellem mosehullet og tørvegraven, så kilden var ikke forstyrret eller opgravet, men alligevel. Havde man nogen garanti for at her havde været et helligt sted?

Magisteren så meget tvivlende ud, og jeg der ifølge mit embede måtte siges at repræsentere helligheden, stod usikker og tvivlende. Men formanden var ikke i tvivl om at stedet burde fredes. *Kunstmaler Niels Holbak har malet et billede her fra*, sagde han, *stedet er kendt i sognet og har været valfartssted helt op til midten af forrige århundrede. Der var et lille skur eller kapel i nærheden. Det er vores tanke at rejse et kors af cement her ved siden af stedet.* Det sidste sagde han sådan ligesom for at understrege, at der egentlig ikke var noget at diskutere.

Magisteren grundede lidt og spurgte, hvordan man dog ville få et kors til at stå fast i den bløde mosejord.

Det var formandens ord og overbevisende optræden, mere end selve stedet, der til slut overbeviste magisteren om at det var værd at frede.

Jeg lagde mærke til, at den gamle møller stod lidt i baggrunden med et udtryk i ansigtet, der tydeligt udtrykte undren over, at den høje intelligens kunne tvivle om en sådan overleverings rigtighed. Han havde historien fra slægterne der var gået forud. Ingen beviser og sådan noget, men et ord fra slægt til slægt. Det var nok for ham. Han pegede med sin strakte pegefinger på mosehullet. Her er stedet.

Ved at følge retningen af hans finger kunne

jeg også se at der nok var noget om snakken. Vandet i mosehullet var ikke sort og plumret, men fuldstændig krystalklart, og en svag krusning i overfladen viste at det var rindende. Jeg gik nærmere og så nu at man dybt nede kunne skimte hvidt sand. Kildens vand løb ganske langsomt ud mellem lyngris og pors og i grøften, hvor vandrotten var forsvundet, stod der jo en vandpil, mage til de gamle piletræer ved kilden på Starup kirkegård.

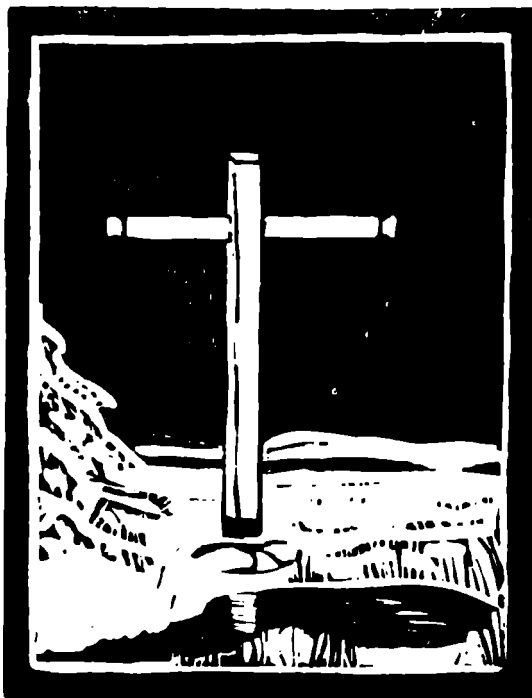
Hvor stort et stykke vil De have fredet, spurgte magisteren, der også havde set det klare vand og den hvide sandbund, det er vist nok med 2 meter. Jeg gik og kiggede efter om der dog ikke var tabt et eller andet på stedet, et potteskår eller lignende, men fandt ingenting.

Da jeg kom hjem spurgte min kone, hvor jeg havde været og jeg fortalte om kilden, der ikke lignede nogen kilde, om hulvejene, piletræerne, termoflasken og tørveskæremaskinen. Ingen af delene havde set hellige ud.

Jeg har lige læst noget kønt i et blad, nogle ord af Sigrid Undset om det hellige, sagde hun. Det er citater fra en biografi Sigrid Undset har skrevet af A. H. Winsnes (udkommet Ashehoug, Oslo 1949). De gamle hedenske religioner var ellers langt mere forbundne med kristendommen end vor tids hedenskab. Det hellige var ikke borte fra deres liv.

Pludselig slog det mig. Denne Sct. Folmers kilde var jo et vidnesbyrd om det gamle hedenskab. Den hedenskab, der så det hellige midt i deres tilværelse, som en kildes klare rene rislende vand midt i en moses plumrede stillestående vande. Der var noget der var helligt for dem.

Vi kan smile ad det og det gør man også, men Sct. Folmers kilde taler et stærkt og stille sprog om noget, som er glemt og borte for vor tid: At der er noget der er helligt, Der er noget der er helligt midt i tidens plumrede lunkne sure mosevand, der samler sig hvor egennyttens tørvegravning har efterladt et hul med rustent og



Kors, rejst af Historisk Samsfund for Ribe Amt, ved Sct. Folmers kilde, Linoleumssnit af K. Høgsbro Østergaard.

slidt kasseret affald fra teknikkens kolde årsagsbestemte tankeverden.

De kilder, hvori menneskesjælen har slukket sin tørst, siger Sigrid Undset, kan blive tilsvinede og grumsede, Gud alene ved hvor længe, men jeg tror ikke, de kan tørre ud for evigt.

Jeg tænkte på kildevandet, som gled rislende og klart mellem tuerne. På solen, der spejlede sig i overfladen og fik kilden til at glitre som sølv. Tørvemosset truede med at dække hele fladen, men det rindende vand holdt det tilbage.

Jo, tænkte jeg, nedenfor *æ Skoelbank*, hvor en gryde med kogende vand engang væltede så intet kan gro, skal der stå et synligt minde om tider og slægter, som midt i tilværelsen så noget

helligt i en kildes klare kølige rene vand. Det sted skal fredes og her bør stå et kors, netop et kors, det synlige symbol på det hellige.

*Lad livets kilde flyde,
at ingen stopper den . . .*

Knud Høgsbro Østergård
Aastrup præstegård d. 4. juni 1958.

Knud Høgsbro Østergård (1900-1987) modtog i 1985 H. K. Kristensen Prisen. Mange artikler i »Fra Ribe Amt« især af kirkearkæologisk art.

Olga Pedersen, f. 1935, gårdejer, leder af Åstrup sognearkiv, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Modtog i 1990 H. K. Kristensen Prisen. Har tidligere skrevet i »Fra Ribe Amt«, og udgav 1985 »Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790«.



Aandssvageanstalten i Ribe. Børneasyl A, facade mod syd, 1908.

De første ti Aars Børn på Aandssvageanstalten i Ribe

En oversigt med nogle tal

Af Anker Ovnbøl

Indledning

I sidste halvdel af det 19. århundrede vandt den anskuelse frem, også i vort land, at samfundet burde sørge for bedre forhold for de åndssvage end dem, der indtil da havde været tilbudt dem. De, der ikke havde et hjem - hvor deres tilstedeværelse kunne betyde social og økono-

misk opløsning - fik ophold på fattiggårde, arbejdsanstalter, børnehjem, hvor der ikke var mulighed for at tilgodese deres særlige behov.

I 80-erne og 90-erne oprettedes institutioner på Sjælland og i 1898 Den Kellerske Anstalt (DKA) i Brejning mellem Fredericia og Vejle. Da det viste sig, at der endnu var et udækket

behov, med overbelægning og lange ventelister til følge, vedtoges det ved lov af 1. februar 1905 at oprette Aandssvageanstalten i Ribe (AAR).

3. august samme år toges første spadestik, og 5. november 1907 indviedes *Anstalten*, som navnet blev i folkemunde.

Efter flere udvidelser indgik institutionen den 1. oktober 1959 under navnet Ribelund i Statens Åndssvageforsorg, og den 1. januar 1980 overgik den til Ribe amt som led i særfor sorgens udlægning. Siden er institutionens karakter af beboelse for et stort antal mennesker ophævet ved udflytning, og bygninger er overgået til andre formål.

Fra begyndelsen var det meningen, at AAR skulle have det vestlige Jylland som opland og DKA det østlige samt Fyn, idet der ved åbningen af AAR fortrinsvis hentedes vestjyder fra de andre institutioners overbelægning og indkaldtes andre fra deres ventelister. Planen måtte dog fraviges af hensyn til, at AAR ifølge reglerne kun skulle modtage *Asylyster, hvis Tilstand udelukker dem fra skole-, landbrugs- eller håndværksmæssig Oplæring. De underviselige* måtte altså fortsat henvises til DKA, der havde et undervisningssystem.

Betalingen for opholdet, 600,- kr. pr. år afholdtes af stat og kommune med lige dele, men der kunne nok være problemer med at finde den *ansvarlige* kommune.

En knap 1-årig pige var ved den enlige moders død blevet anbragt på et børnehjem i en anden kommune. Da hun i 6-års alderen indstilledes til åndssvageforsorg, nægtede moderns opholdskommune at kautionere under henvisning til, at åndssvagheden jo ikke var konstateret ved anbringelsen på børnehjemmet, hvorfor den måtte anses for opstået der så det altså måtte være barnets nye opholdskommune, der var økonomisk ansvarlig.

For en 6-årig dreng var den ikke-statslige andel de første 2 år blevet betalt af en særlig sum,

der var hensat til formålet. Da den slap op, var forældrene emigreret til Amerika, og det var ikke til at få fastslået, hvor de senest havde haft ophold.

Det skal nævnes, at institutionsanbringelse ikke var den eneste mulighed for anbringelse af åndssvage. Allerede ved åbningen af AAR fandtes der organiseret familiepleje med støtte og tilsyn gennem institutionernes ledelse. Der er flere eksempler på, at en åndssvag efter en årrække i familiepleje er fulgt med, da familien afstod sin landejendom og flyttede ind til stationsbyen.

Der har i tidens løb været mange myter i omløb om *Anstalten*, ikke mindst i de første år, da terrænet var indhegnet med adgang gennem en gitterport, egnet til at fremkalde forestillinger om, at der foregik ting, der ikke tålte at ses af udenforstående, at man måske holdt personer indespærret, som slet ikke var åndssvage og ikke burde være på institutionen. Dette til trods for, at ingen blev optaget uden indstilling fra de sociale myndigheder og en erklæring fra en læge, der ikke havde tilknytning til institutionen.

En senere tids kritikere gør sig nok heller ikke altid klart, at for sorgen for spastikere, epileptikere, psykotiske børn osv. slet ikke var udviklet på den tid. Åndssvageforsorgens institutioner var i mange tilfælde simpelthen eneste mulighed for anbringelse af et barn med psykiske eller fysiske afvigelser.

Fakta om de mennesker, der blev beboere i institutionen, om forudsætningerne for deres optagelse og om forløbet af deres ophold, kan findes i de arkivalier, der stadig opbevares på Ribelund, og som går tilbage til modtagelsen den 15.11. 1907 af de første beboere, 55 overflyttere fra Den Kellerske Anstalt (DKA) i Brejning.

Fra begyndelsen fik hver beboer sin dobbeltside i en protokol in folio med trykte rubrikker til stamoplysninger og plads til andre ting af in-

teresse, indført af forstanderen, som også refererede lægeoplysninger.

Senere indførtes et journalsystem; fra ca. 1940 er der journaler ført af læger. I takt med opbygningen af undervisningstilbud og sociale foranstaltninger indførte også disse tjenestegrene deres notater.

Optegnelserne indledtes i alle tilfælde med af- eller udskrift af det lægeskema, der lå til grund for optagelsen, og som giver langt de fleste af de oplysninger, der foreligger om forholdene forud for optagelsen. Selve skemaet er i de fleste tilfælde opbevaret sammen med andre papirer vedrørende optagelsen og senere modtagne breve; og udgående breve er kopieret.

På dette unægtelig noget brogede grundlag vil der i det følgende som modvægt mod myterne blive givet en oversigt over nogle forhold vedrørende de 363 børn, 211 drenge og 152 piger, der i en alder af under 15 år blev optaget i løbet af de første 10 år, fra 15.11. 1907 til 14.11. 1917, om forudsætningerne for deres optagelse og om forløbet af deres ophold, indtil 14.11. 1987, 70 år efter optagelsen af den sidste.

4 af børnene blev udskrevet og genoptaget inden for perioden. De er hver talt to gange, og det drejer sig således om 359 personer. I samme tidsrum optoges 412 voksne.

Ved åbningen havde AAR 70 børnepladser, som fik en belægning på ca. 80. I 1914 blev yderligere 108 pladser taget i brug, og belægningssteg til ca. 180.

Hvorfra kom børnene?

Optageområdet var Thisted, Viborg, Ringkøbing og Ribe Amter, men ved ibrugtagningen af de nye afdelinger kom der også beboere fra andre institutioner og deres ventelister.

138 stammede fra Fyn og Jylland uden for AAR's område, 79 fra landsdelene øst for Storbælt og 146 fra AAR's eget område. Af de

udefra kommende var de fleste *glemte børn* på de andre institutioner, men for nogles vedkommende forelå forældrenes samtykke til, at de kom til det fjerne Ribe fremfor fortsat at vente på plads nærmere hjemmet. I enkelte tilfælde ydede forældrene senere en aktiv indsats for at få børnene flyttet nærmere hjem.

53 børn, fortrinsvis større, overflyttedes fra andre åndssvageinstitutioner, således en gruppe på 22 fra DKA ved åbningen af AAR og 26 fra Gl. Bakkehus ved udvidelsen i 1914. 6 kom fra institutioner for blinde, døve eller vanføre.

5 tilflyttede fra plejehjem som St. Johannes' Stiftelse i København, 8 fra børnehjem eller optagelseshjem og 2 fra fattiggårde, hvor den ene havde opholdt sig sammen med sine forældre i 12 år, næsten hele hans levetid.

20 kom fra plejesteder i private hjem, 7 andre havde været hos bedsteforældre, hvor i 2 tilfælde også moderen, selv handicappet, var. Alle disse børn var født uden for ægteskab.

262 kom direkte fra forældrenes hjem, deraf 8 fra en enlig fader og 18 fra en enlig moder.

Kun i få tilfælde er der svaret ja til spørgsmålene *Har den Aandsvage levet i hygiejnisk uheldige Kår?* respektive *Kan forsømt Opdragelse eller slet Behandling . . . antages at have hæmmet den åndelige Udvikling?*, men for fleres vedkommende antydes, at forholdene har været uheldige forud for den anbringelse, hvorfra de indstilledes.

Om en 13-årig dreng anføres således: *Det formenes, at han har fået Brandevin som Beroligelsesmiddel og ofte været Genstand for Mishandling under Forældrenes Rus. Åndssvagheden skulle være opstået i 2½ års alderen som følge af krampe - tanken om mishandling som den egentlige årsag er nærliggende. Om et andet forældrepar hedder det: *Faderen er kronisk Alkoholiker, Forældrene lever i stadig Kiv og Strid, og deres Ondskab gaar ofte ud over Børnene.* Alle 4 børn, den ene med gangbesvær*



Børneasyl A, 1918.

efter polio, blev fjernet af Værgerådet og havnede på AAR.

Om en 8-årig dreng, hvis mor havde forladt hjemmet, skriver Værgerådet, at han ved fjernelsen fra hjemmet havde været underernæret, forsømt, laset og fuld af utøj.

Foruden de 53 børn fra andre åndssvageanstalter havde 52 modtaget en eller anden form for systematiseret undervisning. 253 havde det ikke. 101 af disse var blevet modtaget før skolepligtig alder.

63 af børnene var under 5 år gamle ved optagelsen, den yngste 1½ år, 174 var fyldt 5, men ikke 10, og 126 var fyldt 10 år. En del af de udefra kommende havde stået på anden institutions venteliste i måneder eller år. I AAR stod

børnene kun på venteliste i kort tid, højst få måneder.

Diagnose

På nær enkelte undtagelser foreligger for alle børnene en læges underskrevne ja som svar på skemaets spørgsmål om, hvorvidt den pågældende var åndssvag. Men udformningen af de øvrige spørgsmål har ikke givet særlig anledning til detaljeret udredning af kriterierne eller til en bedømmelse af graden. I mange tilfælde findes blot spredte svar om, på hvilke tidspunkter forskellige basale færdigheder var opnået - eller ikke en gang det. Heller ikke notaterne fra Ribe giver i alle tilfælde udtrykkeligt svar på de mange spørgsmål, som man i en se-

nere tid ville stille for at diagnosticere mental retardering. Det må her erindres, at AAR ikke rådede over nogen skole. Når man fik formodning om evner, der kunne berettige til et forsøg på udvikling, blev eleven søgt overført til en anden institution, for det meste DKA.

Nedenstående forsøg på en vurdering ud fra en senere tids synspunkter af graden af mental retardering må i høj grad bygge på indirekte oplysninger om, hvordan den enkelte fungerede i dagligdagen, og de er derfor behæftet med særlig høj grad af usikkerhed.

- 16 er så ufuldstændig beskrevet, og deres ophold var så kortvarigt, at man helt må afstå fra en bedømmelse.
- 158 kan skønnes at have været svært eller dybt mentalt retarderede.
- 153 skønnes at have været moderat mentalt retarderede.
- 33 skønnes at have været let retarderede.
- 3 ville i dag sikkert ikke blive betegnet som åndssvage, næppe som sinker. De blev nærmest optaget som sociale tilfælde på grund af tidens mangel på mere relevante tilbud.

En pige fra et arbejderhjem på landet blev optaget 3 uger før sin 15 års fødselsdag. Hendes moder var død i barselsseng, da pigen var 6 år, der var 2 små helsøskende og 4 halvsøskende, og stedmoderen var højgravid. Pigen havde i normalskolen lært at læse og skrive og kunne den lille tabel. Efter skolen havde hun været tjenestepige et par steder, men løb af plads og strejfede om.

Efter et års tid på AAR kom pigen i kontrolleret familiepleje, først hos en moster, senere forskellige steder, et sted i 11 år. Hun betragtede AAR som sit hjem, kom på ferie, havde samtidig forbindelse med sin familie.

Blev 42 år gammel intelligenstaget: IQ 76,

blev udskrevet af forsorgen og tog ophold hos en broder.

Dreng fra husmandshjem, nr. 2 af 6, født blind, havde opnået basale færdigheder *lige så tidligt som de andre*. Fra tidlig barndom tilbøjelig til raserianfald, hård ved små søskende, rev itu, smed tallerkner på gulvet. 6 år gammel optaget på blindeinstitut, *ingenlunde dårligt begavet*, viste god hukommelse. Fik lært at læse blindskrift, men synes ikke på noget tidspunkt at have læst på egen hånd. På grund af raserianfaldene, som recidiverede efter bedring under ophold på Kolonien Filadelfia 10-11 år gammel, kunne man i længden ikke have ham mellem de andre blinde børn og han henvises 12 år gammel til AAR. Havde fortsat mange raserianfald, som han åbenbart fortrød bagefter. Ville kun spise af emaljeret tallerken af frygt for at få trangen til at slå i stykker. Afslørede glimtvis forbavsende boglig viden. Anfaldene mildnedes efterhånden, han var de sidste år venlig og hyggelig, døde 68 år gammel på Ribelund.

En dreng var født på Fødselsstiftelsen i København af fraskilt moder, kom umiddelbart på plejestiftelse, hvorfra 1 3/4 år gammel indstillet til Gl. Bakkehus som *et vanskeligt barn*, der ikke kunne tale eller forstå tiltale, ikke gå, kun støtte på benene. Han kom på venteliste og som 4-årig derfra til den nyoprettede AAR, var da *en ret kvik dreng*, der yderligere udviklede sig, mest ved praktiske gøremål, idet han på grund af flygtighed ikke fik noget udbytte af de forsøg med bogstaver osv., som personalet kunne afse tid til at tilbyde ham.

10 år gammel fik drengen chancen for regulær skoleundervisning på GB, men på grund af svigtende opmærksomhed fik han ikke lært ret meget, og efter 6 år kom han tilbage til AAR. 18 år gammel kom drengen ud i kontrolleret familiepleje i skiftende landbrugspladser, der klarede tilfredsstillende. Efter intelligenstaget i



Skovtur juni 1908. Fra børneasyl A.

37-års alderen med resultat: IQ 68, fulgte udskrivning af forsorg til normal tilværelse ved gartneriarbejde o.l.

Årsagsforhold

Årsagen til den mentale retardering er et af de forhold, som skemaets spørgsmål i højere grad har tilsigtet at belyse. I en hel del tilfælde giver svarene da også et rimeligt pålideligt grundlag for en etiologisk diagnose. I nogle andre tilfælde er der under opholdet, som for manges vedkommende har strakt sig over en meget lang årrække, eller senere, gjort nye iagttagelser, der må give anledning til ændring af den oprindelige opfattelse. I enkelte tilfælde er der noteret iagttagelser, som ud fra nutidens viden må give formodning om sygdomsenheder, der ikke

var fastlagt da disse børn blev indstillet til AAR.

Når der i dette afsnit søges gennemført en inddeling efter WHO's sygdomsklassifikation, der indførtes i Statens Åndssvageforsorg i 1976, må der således også regnes med en vis usikkerhed.

For 9 af børnene var årsagen medfødt infektion, for alles vedkommende syfilis. De ledsagende udslag af sygdommen frembød et varierende billede, lige fra svære neurologiske symptomer til en positiv seroreaktion som det eneste.

12 børn var for tidligt fødte, uden at der iøvrigt var oplyst noget om komplikationer ved fødslen, medens der for 17 var angivet svær fødsel og/eller skindød.

3 havde senere i livet været udsat for alvorligt hovedtraume. 1 dreng, som indtil 10-års alderen havde udviklet sig normalt, havde som følge af daglige, langvarige epileptiske kramper haft så talrige tilfælde af iltmangel i hjernen, at hans intelligens var blevet sløvet indtil åndssvaghed.

24 havde haft alvorlig hjernebetændelse, de 6 i forbindelse med *almindelige børnesygdomme*, 7 i forbindelse med meningitis, 11 med mere uspecifikt sygdomsbillede som det, der i begyndelsen kan minde om influenza.

Hos 8 børn synes åndssvagheden at være forårsaget af alvorlig, uspecifik hjernelidelse, i alderen $\frac{1}{2}$ -4 år, der tydeligt standsede en igangværende udvikling. 5 havde samtidigt fået epilepsi og 1 motoriske forstyrrelser.

Hos 2 kan nedsat funktion af skjoldbrusk-kirtlen (myxødem) formodes at være årsag til hæmmet udvikling, også på andre områder, og 1 havde den sjældne sygdom tuberøs sclerose med knudedannelser i hud og hjernevæv.

13 havde hjernelidelse i forbindelse med kranieanomali; det drejede sig om 4 tilfælde af abnorm lille kranium (mikrocephalus) og 9 af *vand i hovedet* (hydrocephalus).

4 kan rubriceres som havende haft følger efter udtalte psykiatriske lidelser. De havde udviklet sig normalt indtil en vis alder, $\frac{1}{2}$ -3 år, men derefter uden påviselig årsag gradvis ændret adfærd i retning af kontaktafvisning, ulyst til at bruge erhvervede færdigheder, evt. tvangsbevægelser.

Down's syndrom (*Mongolisme*) fandtes hos 16.

WHO regner med *psykisk-social forsømmelse* som en af de mulige årsager til mental retardering, men angiver ikke nøjere afgrænsning af begrebet. Ifølge det glossar, som SÅ benyttede forud for WHO's, omfattede gruppen både de direkte forsømte og understimulerede børn og dem, hvis familiære baggrund i nogen grad var

præget af åndssvage personer. Efter disse kriterier falder 68 af de her omhandlede børn i denne kategori.

182, altså netop halvdelen, må henføres til gruppen ukendt årsag.

En sammentælling vil vise, at der *mangler* årsag for 3 af de 363, nemlig - naturligt nok - for de 3 ikke-åndssvage. Det er ganske tankevækkende, at der godt kunne have været udpeget sandsynlig årsagskode for alle 3, f.eks. *med psykisk-social forsømmelse*, hvis de altså havde været åndssvage.

Komplikationer

Det er almindeligt kendt, at der foreligger komplicerende handicaps hos mange åndssvage. Sådanne er da også omtalt hos et stort antal af AAR's børn.

Epilepsi, forstået som hyppige anfald gennem længere tid af kramper af nogen sværhed og varighed, er omtalt hos 79, altså flere end hvert femte af børnene. Med de minimale behandlingsmuligheder må det have været en belastning for patienter og personale, som man i vore dage har svært ved at forestille sig.

Spastisk lammelse, forstået som lammelse som følge af hjernelidelse fra barnealderen, fandtes hos 39 børn, fra ret lette grader til totalt invaliderende med svære fejlstillinger. 8 af dem var tillige epileptikere.

Foruden de fejlstillinger, der kunne henføres til spastisk lammelse og enkelte med følger efter polio, er der hos 21 børn nævnt andre abnormiteter ved bevægeapparatet, 5 med deformiteter af rygsøjlen. 3 med foddeformiteter, 6 med diverse andre misdannelser og 7 med almen muskelsvækkelse og muskelsvind.

12 var ved modtagelsen i AAR blinde, og 19 havde skelen eller andre synsforstyrrelser. 3 fik mange år senere grå stær eller andre af de øjensygdomme, der almindeligt ses i tilsvarende højere alder. ·

18 er betegnet som døve eller stærkt tung-høre, 14 som helt eller næsten uden talesprog. 11 er i begge grupper. 9 af dem havde før optagelsen på AAR været undersøgt, evt. forsøgt behandlet, på døvstummeinstitut.

2 havde medfødt hjertefejl, som for den enes vedkommende blev dødsårsag.

De almindelige epidemiske børnesygdomme er kun sjældent omtalt hos de enkelte børn. Ifølge lægens årsberetninger var der i det første år epidemier af kighoste og skålkopper, i foråret 1912 en epidemi af fåresyge med ca. 70 ret lette og ukomplicerede tilfælde og i efteråret 1913 en epidemi af røde hunde med ca. 50 tilfælde, også alle lette og ukomplicerede.

Hvert år forekom der et antal tilfælde af mave- og tarmbetændelse.

Der er noteret et stort antal enkelttilfælde inden for et bredt område af sygdomme, der næppe adskiller sig afgørende fra, hvad en tilsvarende grupe af andre børn ville have inden for en tilsvarende periode eller blive ramt af i deres senere liv. Men det må formodes, at mange sygdomme fik et særligt alvorligt forløb hos institutionens beboere. Deres til grund liggende sygdomme og deres komplicerede lidelser har i mange tilfælde medført nedsat modstandskraft og vanskelighed ved gennemførelse af rationel behandling.

En særlig rolle spiller tuberkulosen, som jo også var en sand svøbe for den øvrige befolkning, institutionens personale ikke undtaget. Hvor mange tilfælde der i alt var, kan ikke optælles, men dødstillene taler højt. Noget tilsvarende gælder lungebetændelse, også stærkt frygtet uden for institutionerne.

Udflytning

46 af de 363, der blev optaget som børn, blev efter kortere eller længere tid hjemtaget eller udgik i kontrolleret pleje under tilsyn fra AAR.

De 30 udgik efter mindre end et år efter mod-

tagelsen, alle på én nær til eget hjem. For 9 af disse børns vedkommende angaves som årsag til hjemtagelsen udtrykkeligt, at forældrene fandt, at formålet med optagelsen var bortfaldet, da AAR efter en observation ikke kunne stille den fremgang i udsigt, som forældrene havde forestillet sig. For 7 børns vedkommende angaves, at man længtes efter dem - i ét tilfælde var det bedste forældre, i et andet plejeforældre, og disse tog samtidig beslutning om at søge adoptionstilladelse. Ét barn blev ved udskrivningen efter aftale med forældrene indstillet til epileptikerhjem, et andet, kun let retarderet, men med adfærdsproblemer, til opdragelseshjem.

11, deraf den ene af de omtalte ikke-åndssvage, udgik efter 1-10 år, de fleste ligeledes til eget hjem, i flere tilfælde efter ferie- eller prøveophold, hvor problemerne med at have børnene hjemme viste sig mere overkommelige end tidligere. Et par var kommet igennem pubertetsalderen.

5 udgik efter mere end 10 år på AAR. Alle var ved udflytningen voksne og udgik i fremmedpleje, de 4 på private institutioner.

Af de udflyttede kom 8 senere ind igen, de 4 som nævnt inden for perioden. Ifølge modtagne forespørgsler blev 5 senere indstillet til optagelse på andre institutioner for åndssvage.

53 overflyttedes til andre institutioner inden for åndssvageforsorgen.

De 23, deraf en ikke-åndssvag, se omstændede, overflyttedes for at skaffe dem tilbud om undervisning og uddannelse, som AAR, der hverken havde skole eller beboerværksteder, ikke kunne give. 5 af denne gruppe var ved flytningen under 10 år, resten 10-14 år. 9 flyttede efter mindre end 1 års ophold, resten efter 1-2 år. For de nittens vedkommende sigtede man nok på egentlig skoleundervisning, i øvrigt snarere på beskæftigelse eller oplæring.

Andre 23 overflyttedes efter en længere år-

række af pladshensyn, fortrinsvis for at give dem bedre forhold i nyindrettede afdelinger i institutioner nærmere deres hjemegn og samtidig skaffe lidt mere albuerum for de tilbageblivende. En gruppe af dem, der flyttede hertil fra Ebberødgård, da AAR var ny, fulgtes således i 1930 med andre voksne tilbage.

For de sidste 7 forelå der forskellige hensyn såsom sammenføring af søskende eller flytning til institutioner nærmere ved forældrenes bopæl.

Dødsfald

257 af de 363 blev til deres død på AAR, resp. filialen Løgumgård, der blev oprettet i 1929.

23 døde inden for det første år efter optagelsen, 93 inden for de næste 4 år og 66 inden for de følgende 5 år, således at 75 oplevede mere end 10 år på AAR inden deres død. Inden for perioden døde 131. I de første år var der årligt 4-8 dødsfald, efter udvidelsen i 1914 årligt 20-24, dog i 1916 ikke færre end 37, deraf 19 af de børn, der var strømmet til ved udvidelsen i 1914.

64 døde, inden de var fyldt 10 år og 118 i de res. andet decennium. 25 døde i tredje decennium, 9 i fjerde, 8 i femte, 12 i sjette, 8 i syvende og 13 først efter at have nået *støvets år*.

Også for den tid må sådanne tal for dødelighed i barne- og ungdomsårene have været meget høje. Dette kan vel ikke undre. Som nævnt havde mange af beboerne nedsat modstandskraft, især mod infektioner. Og smittemulighederne må under de trange boligforhold have været store, omend der i 1914 blev oprettet særlig tuberkuloseafdeling og epidemiafdeling. Infektionssygdomme dominerer da også talmæssigt, først og fremmest tuberkulose.

67 døde af lungetuberkulose, 5 af tuberkulose med anden lokalisation. Netop en stor del af ungdomsdødeligheden skyldtes denne sygdom: 12 var yngre end 10 år, 49 i andet decennium.

42 døde af lungebetændelse, godt halvdelen i de første to decennier. Lungebetændelsen var i mindst 5 af tilfældene at opfatte som komplikation til andre sygdomme.

De talrige tilfælde af mave-tarmbetændelse medførte 27 dødsfald.

Der var 8 influenza-dødsfald, deraf 3 i løbet af 3 dage under *den spanske syge* i 1918.

15 døde af andre akutte infektioner, mindst halvdelen af rosen eller andre sygdomme, der i penicillinets tidsalder næppe ses som dødsårsag.

Den hyppigste dødsårsag næst efter infektionerne var epilepsi, der er anført i 24 tilfælde, deraf 16 inden for perioden, og det sidste i 1928. Ikke færre end 11 døde i status epilepticus, en tilstand hvor det ene krampeanfald afløser det andet, uden at patienten kommer til bevidsthed ind imellem. Også en situation, der med nutidens midler kan berherskes i næsten alle tilfælde.

11 døde som ældre af arteriosclerotisk hjertesygdom og 5 af kræftsygdom.

24, deraf 14 inden for perioden, døde af diverse sygdomme, der hver kun blev dødsårsag i enkelte tilfælde.

For 29 kan der ikke ud fra det foreliggende med rimelig sikkerhed fastslås nogen bestemt sygdom som dødsårsag. Til 9 kom døden som afslutning på en længere varende kronisk svækkelse, flere var yderst afmagrede.

Typisk hedder det om en 5-årig dreng, at han sov hen, som en lampe går ud, når olien slipper op.

Overlevende

7 af de 363 levede endnu ved afslutningstidspunktet for denne opgørelse, den 14.11. 1987, 70 år efter periodens udløb.

De havde ophold på ældre-afdelinger, der minder om alderdomshjem, og klarede sig rimeligt godt.



Vinteren 1916-17. Barnegruppen fra børneasylet på marken syd for legepladsen.

Afslutning

AAR udsendte årsberetninger, der foruden statistiske og økonomiske oplysninger også gav indtryk af beboernes dagligdag og om særlige begivenheder og arrangementer.

Det har ikke kunnet lade sig gøre direkte at sammenligne ovenstående med årsberetningernes tal, der beskriver voksne og børn under ét.

Men de hundrede af breve fra pårørende og af brevkopier og kladder, der er gennemgået under udarbejdelsen, har givet et levende indtryk af personalets holdning over for beboerne og deres familier.

Forskrifter blev overholdt til punkt og prikke af alle fra forstander til afdelingsledere og *asylpersonale*, men lige så klart fremgår en varm medmenneskelig indstilling, hvor man også lagde vægt på at bevare forbindelsen med de pårørende, der kunne komme på besøg, så tit

de ville, og kunne have børnene hjemme på kortere eller længere ophold.

En moder, der havde besøgt sit dybt retarderede og til døden syge barn, men ikke truffet forstanderen, skrev således: *Det er en Fornøjelse at se den Properhed, der hersker på Børneafdelingerne og den Kærlighed, hvormed de smaa plejes.*

Det har været den gang som nu, at det er et vilkår for at kunne arbejde med og for de psykisk handicappede, at man kan holde af dem for deres egen skyld, uden at stille betingelser om noget til gengæld.

Anker Ovnbøl, f. 1911 i Søby, Ærø. Lægeeksamen 1936. Diverse sygehusansættelser. 1948-1965 læge ved sygehuset i Hvidbjerg, Thyholm, og samtidig praktiserende læge. 1965-1984 læge ved Forsorgscentret for Ribe og Sønderjyllands Amter, Ribelund. Harevej 9, Egebæk, 6760 Ribe.

Metal i Varde

Pionertiden 1890-ca. 1914

Af Claus Friisberg

Stiftelsen 1890

Den 13. juli 1890 blev det på et møde, som afholdtes af samtlige her i byen arbejdende smede og maskinarbejdere, vedtaget at oprette en fagforening og som en afdeling af Smede- og Maskinarbejdernes Forbund at give os ind under København. Derefter foretoges valg af fire bestyrelsesmedlemmer. A. Berg valgtes til formand, A. Petersen til kasserer. Endvidere valgtes Johansen og H. P. Hansen. Disse påtog sig at udarbejde lovene til næste generalforsamling, hvorefter mødet sluttede.

Ordene stammer fra første side i den nystiftede forenings forhandlingsprotokol. Ud over de fire personer, der er nævnt, blev H. F. Olsen medlem af bestyrelsen. Da den første formand, Berg, flyttede til Esbjerg allerede i oktober, blev H. P. Hansen ny formand, medens Winckler blev nyt bestyrelsesmedlem. I øvrigt var bestyrelsen ikke længe om at udarbejde vedtægterne; de blev vedtaget på en generalforsamling, som blev afholdt allerede den 21. august 1890. At det gik så hurtigt, skyldtes nok, at Vardeafdelingen havde kontakt til hovedforbundet og derfra kunne få råd og vejledning om, hvorledes vedtægterne for en lokal smedeafdeling normalt så ud. Det var så bare at tilpasse dem til Vardes særlige forhold. Den nye afdeling dækkede ikke alene Varde by, men også et meget stort opland, nemlig et område, der gik helt op til Skjern og Lem. I første omgang var den dog et byforetagende; det var først efterhånden, at den også fik medlemmer, der arbejdede i landdistrikterne.

Hvad der er gået forud for grundlæggelsen af Vardeafdelingen, ved vi ikke med sikkerhed. Men så meget står fast, at initiativtagerne har gjort et solidt arbejde for at vinde forståelse blandt byens smede og maskinarbejdere for, at tiden var inde til, at de dannede en fagforening for smede og maskinarbejdere. For ifølge det citat, der indledte afsnittet, var samtlige de smede og maskinarbejdere, som var beskæftiget i byen til stede på det stiftende møde. Formuleringen tyder dog på, at det ikke var alle, der meldte sig ind, efter at foreningen rent faktisk var oprettet.

Den økonomiske og sociale baggrund for fagforeningen

Baggrunden for stiftelsen af den nye fagforening skal søges i, at smedene og maskinarbejderne i Varde følte, at det gik alt for langsomt med at opnå en rimelig løn og arbejdstid. Efterhånden tjente fabrikanter og mestre så godt og smedens arbejdskraft var så efterspurgt, at der var gode udsigter til at opnå forbedringer - vel at mærke hvis man stod sammen.

1890'erne blev da også præget af et fantastisk økonomisk opsving. Udtrykt i 1929-priser voksede de samlede indkomster i Danmark fra 1885-89 til 1900-1904 fra 1408 mill. kr. til 2390. Navnlig industrien blev nu en økonomisk magtfaktor. Det er der flere kendsgerninger, der vidner om: I løbet af 90'erne øgede industrien hvert eneste år sin produktion med 7 pct. Da



*Smede i
smedeværksted
ejet af
byrådsmedlem,
møllebygger
Korsholm.
Foto fra omkring
århundredskiftet.*

den øvrige del af erhvervslivet præsterede en lavere fremgang, betød det, at industriens andel af landets samlede produktion voksede fra 7 til 10 pct. fra begyndelsen af 90'erne til kort efter århundredskiftet. Et andet tegn på, at der var tale om et industrielt gennembrud, var, at antallet af arbejdere og mængden af mekanisk arbejdskraft øgedes eksplosivt: I 1873 fandtes der 21.400 arbejdere i hovedstaden, medens antallet af industrivirksomheder var 182 og antallet af hestekræfter 2.384. I 1906 var der 52.000 arbejdere, 1.257 industrivirksomheder og 25.443 mekaniske hestekræfter. I provinsbyerne oplevede man nøjagtig det samme som i hovedstaden: industriarbejdsstyrken voksede kraftigt, maskinerne vandt for alvor indpas, og det ene år efter det andet satte industriproduktionen rekord. Ja, i perioden efter 1894 ser det oven i købet ud, som om provinsbyernes industrielle vækst oversteg Københavns.

Mellem 1890 og 1914 stod den del af industrien, der beskæftigede smede og maskinarbejdere, meget stærkt. De fleste provinsbyer havde et jernstøberi - det gjaldt også for Varde, hvor Birchs jernstøberi var en stor virksomhed med mange ansatte - og en eller flere maskinfabrikker. Hertil kom, at smedevirksomhederne på landet også havde gode tider - i takt med, at landbruget øgede sin produktion meget kraftigt fra 1870'erne og producerede stadig flere animalske produkter: kvæg, kød, svin og bacon, mælk og æg. Især fra 1894, da landbrugspriserne igen begyndte at kravle i vejret, gik det fantastisk godt inden for landbruget. De gyldne tider gav sig udslag i, at erhvervet foretog store investeringer i maskiner, der både blev produceret og repareret her i landet. Den samlede forklaring på, at jern- og maskinindustrien fik en så fremtrædende placering i det industrielle mønster i Danmark, er da også netop, at det 19. århundredes kolossale fremgang i produktionen hvilede på en stadig stigende anvendelse af

maskiner. Det gjaldt ikke alene landbruget, men også industrien selv og transportsektoren med dampskibe, jernbaner, lokomotiver osv.

Hvorledes gik det så i den lille provinsby Varde? Fulgte den det almindelige mønster? Både ja og nej. Fra 1860 til 1890 oplevede Varde et fantastisk opsving. I denne periode blev byens indbyggerantal f.eks. næsten fordoblet, 2103 mennesker blev til 4167; de følgende år var stigningstakten dog noget langsommere, fra 4167 i 1890 til 4696 i 1906. Derefter satte en egentlig stagnation ind: I 1915 var indbygger-tallet nemlig kun nået op på 4816.

Forklaringen på, at væksten fra 1890'erne blev stadig langsommere, skal vistnok væsentligst findes i to forhold: En storby, Esbjerg, voksede op lige uden for Vardes dørtærskel og tiltrak en del af den handel, kapital og arbejdskraft, som ellers ville være gået til Varde. Landdistrikternes befolkning blev i stadig højere grad økonomisk selvhjulpne - takket være brugsforeninger, andelsmejerier og andre andelsforetagender. Med andre ord gik bøndernes indkøb såvel som salget af de varer, de producerede, mere og mere over på deres egne hænder. Det ramte en by som Varde, hvor handelen traditionelt stod stærkt.

Selv om industrien ikke synede af så meget inden for Vardes erhvervsliv, kom den dog fra 1890'erne ind i en god udvikling. Men oprindeligt var det også meget småt. Ifølge Traps 2. omarbejdede udgave fra 1879 fandtes der i 1875 følgende industrielle anlæg i byen: 1 chokoladefabrik, der årligt producerede 1500 kilo chokolade, 2 garverier, hvis årsproduktion opgives til 2000 garvede skind og 1600 huder, fire tobaksfabrikker, hvis samlede årsproduktion androg 16.300 kilo tobak, 1 uldspinderi, et jernstøberi med en årsproduktion på 40 tons støbegods, og et kalkbrænderi. Trap oplyser hverken om, hvor mange arbejdere der var beskæftiget på de pågældende fabrikker, eller hvor mange

mekaniske hestekræfter disse anvendte. Det har dog næppe været imponerende, for ifølge Th. Bajers bog: *Dansk Provinsindustri, statistisk fremstillet* fra 1885 fandtes der i perioden 1881-83 11 fabrikker i Varde med en samlet arbejdsstyrke på kun 46 personer. Bajer kan endvidere oplyse, at værdien af disse virksomheders produktion var 150.000 kr. (For at gøre sig en forestilling om, hvor meget denne sum repræsenterer i nutidens penge, skal man nok gange med ca. 100).

Men fra 1890'erne fik Varde sin pæne del af den almindelige industrielle fremgang. Ifølge 3. omarbejdede udgave af Trap levede de fleste af de virksomheder, Bajer nævnte, stadig i bedste velgående i 1914. Det gjaldt f.eks. en lakfarvefabrik, der blev grundlagt i 1879, et uldspinderi, en klædefabrik og jernstøberiet. Men desuden var en række nye virksomheder kommet til: et savværk, der beskæftigede 40 arbejdere omkring århundredskiftet, et svine-slakteri og et jerntrådspinderi. I 1918 startede lederen af jerntrådspinderiet, fabrikant Bruun, det, der senere skulle blive Vardes totalt dominerende industri, nemlig Stålværket.

Ifølge erhvervstællingen af 1911 levede 1616 af Vardes 4816 indbyggere af industri og håndværk, 1023 ernærede sig ved handel og 480 ved transport. (Disse tal er bruttotal, der ikke alene omfatter erhvervsudøveren, men også dennes familie). Man må dog gå ud fra, at der var flere beskæftiget ved håndværk end ved industri. Industrialiseringen havde ganske vist givet en del former for håndværk hård konkurrence. Men den havde dog også skabt nye muligheder. Med maskinernes fremtrængen på land og i by voksede behovet for at få dem repareret, og med bilernes, jernbanedriftens og elektricitets fremgang allerede før 1914 skabtes nye jobs. Resultatet var, at der blev brug for flere smede, mekanikere og maskinarbejdere. Den erhvervsmæssige udvikling i Varde 1890 til

1914 betød med andre ord, at Smedenes og Maskinarbejdernes Fagforening havde mulighed for at få stadig flere medlemmer og for at sikre dem bedre forhold.

Halvfemsernes kampår

Trods de gyldne tider gik det ikke bare af sig selv med at organisere smede og maskinarbejdere og forbedre deres løn- og arbejdsforhold. Særlig foreningens første 10 år var hårde kampår. For i denne periode kunne arbejdsgiverne endnu gøre sig håb om, at de kunne skræmme folk fra at melde sig ind i fagforeningen. Deres middel var at true med at afskedige eller faktisk afskedige organiserede/fagligt aktive. Paul Schmidt, der skrev om foreningens historie i det festskrift, der udsendtes i anledning af 75 års jubilæet i 1965, fortæller således, at to af bestyrelsesmedlemmerne ikke kunne få ansættelse hos nogen af byens mestre, efter at smedevendene engang i halvfemserne havde gennemført en boykot i månedsvis; den ene var oven i købet foreningens formand 1890 til 97, H. P. Hansen. Denne kunne dog vende tilbage til sit fag efter nogen tid. Den anden, Laurids Sørensen, vendte aldrig nogen sinde tilbage til gerningen som smed. Han, der havde tilnavnet *den glade sanger*, blev i stedet gartner. Nogle ord, foreningens første formand, A. Berg, lod falde, da han holdt tale ved foreningens 25 års jubilæum, vidner også om, at det var brydsomt at være fagligt aktiv i begyndelsen. Ifølge referatet i *Vestjyllands Socialdemokrat* skabte man sig uvenner dengang, *men man fik også trofaste venner*. Mestre så med skæve øjne på den nye organisation og mente, at nu skulle der straks strejkes. *Men*, tilføjede Berg, *der arbejdedes tværtimod med jævn fremgang for begge parter*.

Det fremgår ikke af kilderne, hvor mange medlemmer den nystiftede forening havde,

men det er næppe et forkert gæt at anslå det oprindelige medlemstal til en lille snes; ved århundredskiftet ser det ud til at være blevet fordoblet, og fra 1900 til 1914 er der igen sket en fordobling, således at foreningen har haft 60 til 80 medlemmer omkring 1914. Disse tal ville stemme med erhvervsudviklingen (der som sagt gav arbejde til flere smede og maskinarbejdere), og de ville desuden stemme med forbundets medlemstal: i 1891 var der i alt 1200 medlemmer (inklusive Vardemedlemmerne), i løbet af 1892 faldt tallet til 900, men derefter gik det fremad igen. Ved århundredskiftet talte forbundet 4.000 medlemmer og i 1914 12.000. Da Vardes fremgang i erhverv og befolkning efter 1890 var langsommere end landets gennemsnitlige, passer det udmærket, hvis medlemstallets vækst i lokalafdelingen i Varde ikke helt svarede til forbundets.

Straks efter grundlæggelsen krævede den nye forening, at medlemmernes timeløn blev sat op til 27 øre i timen og at arbejdstiden, der var på 11 effektive timer i seks af ugens dage, blev sat ned til 10 timer. Kravet om 27 øre i timen var et gammelt krav. I midten af 80'erne havde Smedenes Fagforening i København udkæmpet en langvarig konflikt med omfattende strejke og lockout om de 27 øre. Livtaget mellem smedene og deres arbejdsgivere var endt med et delvist nederlag for smedene. For da konflikten blev afblæst, var mestrene og fabrikantterne ikke gået med til mindst at betale deres ansatte smede 27 øre i timen. Til gengæld havde de heller ikke formået - trods hede ønsker herom - at knække ryggen på fagforeningen. Tværtimod måtte de anerkende, at det stod de smede, de ansatte, frit for, om de ville stå i fagforeningen. At det kunne være et helvede at gennemføre en sådan arbejdskamp på liv og død, fremgår af, at lederen af fagforeningen, Ferdinand Hurop, emigrerede til USA, kort efter at konflikten var overstået.

I begyndelsen af 1890'erne havde de organiserede smede og maskinarbejdere i København nået de 27 øre; derimod kneb det stadig i provinsen. Det fremgår af, at forbundet på sin kongres 1891 i en resolution slog fast, at den mindste timeløn i provinsen burde være 27 øre, i København 30 øre. I juni og septemberrnummeret 1892 af forbundets blad mindede man afdelingerne om denne vedtagelse: *Husk altid, at den mindste timeløn bør være 27 øre i provinsen og 30 øre i København, samt at den længste arbejdstid bør være 10 timer pr. dag.* Vardeafdelingen var fuldt på omgangshøjde med forbundet i de krav, den rejste. For i Varde blev disse krav fremsat allerede i april, medens den forbundskongres, der vedtog de ovenfor citerede krav, først blev holdt efteråret 1891.

Hvor stort var et beløb på 27 til 30 øre i grunden? Det er det selvsagt vanskeligt at svare helt entydigt på, men det kan da nævnes, at en dygtig faglært arbejder, der ikke blev berørt nævneværdigt af arbejdsløshed, i 1880'erne årligt kunne tjene 800 til 1000 kr. i København, medens beløbet var 100 til 200 kroner mindre i provinsen. En professor havde en årsløn på ca. 4000 kr. i 1880'erne. I øvrigt er det også værd at notere, at priserne faldt med 20 til 30 pct. i tidsrummet 1875 til 1894. Selv med uforandrede lønninger gik reallønnen altså i vejret. Det gav blot ikke tilstrækkeligt efter smedenes mening.

Den nye fagforening i Varde formåede næsten at komme igennem med de krav, som også forbundet syntes var rimelige. 11. april 1891 forhandlede medlemmer af bestyrelsen med byens mestre om løn og arbejdstid. Med hensyn til arbejdstiden fik bestyrelsen, hvad den havde bedt om: der opnåedes enighed om, at den daglige arbejdstid skulle sættes til 10 timer ugens seks første dage. Betalingen for overarbejde skulle forhøjes med 50 pct. på hverdage og med 100 pct. på søndage. Derimod fandt

man ikke nogen løsning på lønspørgsmålet i første omgang. Men efter endnu et par forhandlingsmøder nåede man et resultat også på dette punkt - samtidig med at satsen for overarbejde blev justeret med endnu en forbedring til følge. Ifølge den nye overenskomst skulle timelønnen mindst ligge på 25 øre, lønnen skulle betales hver lørdag senest kl. seks om aftenen. Ved akkordarbejde skulle arbejderen have garanti for mindst at kunne opnå timelønnen. På hverdage blev overarbejde, som man allerede havde aftalt i april, forhøjet med 50 pct. de første tre timer, derefter skulle den forhøjes med 100 pct. Om søndagen skulle betales 50 pct. mere mellem kl. 6 og 4 og derefter 100 pct. Hvis man arbejdede uden for værkstedet - men i byen - skulle man have et tillæg på tre øre i timen. Ved arbejde en kvart mil eller mere uden for byen, skulle tillægget være 5 øre og desuden skulle man have kosten på værkstedet. Endelig indeholdt overenskomsten en bestemmelse, der knyttede lønniveauet i Varde sammen med lønniveauet i Esbjerg, Ribe og Ringkøbing. For når timelønnen nåede op på 27 øre i disse byer, skulle den forhøjes tilsvarende i Varde.

Denne overenskomst gjaldt for håndværksvirksomhederne. Hos byens tre fabrikker blev mindstelønnen 27 øre; det var dog først efter en arbejdskamp, under hvilken arbejderne blev lock-outet i syv uger, at ejeren af jernstøberiet, fabrikant Th. Birch, gik ind herpå. Som Paul Schmidt skriver: *Birch var en vanskelig herre at have med at gøre*. I de følgende år var hans virksomhed jævnligt ramt af strejke eller lock-out.

Så vidt man kan se, synes foreningens taktik over for *den vanskelige Birch* at have været den først at opnå en aftale med byens andre arbejdsgivere. Med den pressede man så Birch til at indgå på lignende vilkår, men altså ikke uden at denne rev sig slemt i tøjret.

Umiddelbart lyder det, som om den nye for-

ening havde succes i 1891: den opnåede en god overenskomst, og den vandt en arbejdskamp. Imidlertid tyder nogle ord i forbundsformanden H. P. Hansens beretning om året 1891 på, at succesen ikke var så stor endda. Der var måske ligefrem tale om en Pyrrhus-sejr. Det hedder i forbundsformandens beretning: *Det, der karakteriserer 1891, er den planløse jagen trods konjunkturernes uheldige stilling efter at få Odenseprogrammet (det program, som kongressen havde vedtaget i 1891, som er refereret ovenfor) gennemført, næsten i samme øjeblik det var vedtaget. Og det hævnede sig. Tab på tab, selv når vi vandt. (Varde, Viborg og flere her ikke nævnte konflikter er bevis). Modløshed og opløsning på alle kanter, det havde 92 til at begynde med.*

Vi véd ikke præcist, hvorledes forholdene udviklede sig i Varde i 1892 og 93, men set i lyset af forbundsformandens mistrøstige ord og den kendsgerning, at forbundets medlemstal faldt fra 1200 til 900, er det sandsynligt, at man også oplevede et tilbageslag i Varde. Overenskomsten af 1891 blev ganske vist ikke ophævet, men hvad hjalp det, hvis antallet af organiserede faldt, fordi mestrene foretrak at anvende uorganiseret - og billigere - arbejdskraft?

Tilbageslaget i 1892 og 93 var dog kun midlertidigt. Fra 1894 vendte konjunkturerne, og derefter gik det slag i slag i resten af 1890'erne. I 1899 var mindstelønnen nået op på 33 øre - fra midten af 90'erne var priserne dog så småt begyndt at stige igen, så reallønsstigningen var mindre end stigningen i den nominelle løn.

Septemberforlig og landsdækkende overenskomster

Årene mellem århundredskiftet og første verdenskrig blev præget af en lidt langsommere produktionsfremgang end i halvfemserne, ja, fra tid til anden blev landet ligefrem ramt af voldsomme konjunkturtilbageslag, der øgede



Facaden af Birchs jernstøberi, Norregade 35. Foto fra omkring 1914.

arbejdsløsheden voldsomt. Det gjaldt ikke mindst årene 1907 til 1910, i hvilke der indtraf store bygge- og bankkrak. Heller ikke Varde gik ram forbi: netop i 1907 gik det store bødkerfirma Lund nedenom og hjem.

Den anden tendens, der kendetegnede årene før første verdenskrig, var, at forholdet mellem fagforbund-fagforeninger og arbejdsgiverforeninger nu blev reguleret. I samme forbindelse styrkede forbundsledelserne deres magt i forhold til lokalafdelingerne; til gengæld havde disse nu den fordel at have deres forbunds samlede styrke i ryggen ved konflikter med lokale arbejdsgivere.

Inden man nåede så langt, kom det til den

gennem tiderne mest omfattende styrkeprøve mellem de nydannede organisationer, Dansk Arbejdsgiverforening og De samvirkende Fagforbund: storlockouten, der varede fra den 2. maj 1899 til den 5. september - smedene kom dog først med fra den 24. maj. Ved det forlig, som afsluttede konflikten, Septemberforliget, anerkendte De samvirkende Fagforeninger arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet, og parterne anerkendte hinanden og hinandens ret til at varsle og iværksætte konflikter. I forlængelse heraf opnåede Smede og Maskinarbejderforbundet det følgende år - 1900 - sin første landsdækkende overenskomst med jernets arbejdsgivere; denne overenskomst kom



Gårdspladsen ved Birchs jernstøberi. På pladsen ses en del mennesker, formodentlig de ansatte, en masse kul og nogle af de produkter, støberiet fremstillede. Foto fra før 1. verdenskrig.

også til at gælde i Varde. Dens betydning lå i, at den byggede på minimallønsystemet og indførte ordningen med tillidsmænd. Endvidere blev medlemsbog til forbundet anerkendt som bevis på, at en arbejder var faglært. Denne overenskomst kom til at danne mønster for alle senere overenskomster mellem smedene og deres arbejdsgivere. Dens bestemmelser udspang af den opfattelse, at arbejde og kapital grundlæggende havde de samme interesser. Det fælles mål var, som det var formuleret i indledningen til overenskomsten, at den danske jernindustri skulle udvikle sig på en *sund og rolig måde*. Og dette mål nåede man bedst, hvis de to parter samarbejdede loyalt.

Ved de følgende overenskomster blev arbejdstidens længde et centralt punkt. I 1905 indgik parterne en overenskomst, der skulle løbe i ikke mindre end fem år: fra 1. februar 1906 til 1. februar 1911. Arbejdstiden skulle gradvis sættes ned: fra 1. november 1906 blev den forkortet med en halv time, hvorved den blev ni en halv time i vintermånederne november, december, januar og februar, og fra den 1. februar 1907 blev den yderligere sat ned med en halv time i de samme måneder. Mindstelønnen blev forhøjet fra 33 til 34 øre pr. 1. juli 1906 for smede, der havde været svende mindst et år, og med endnu en øre fra 1. juli 1908.

I 1911 fortsatte den rolige og støtte udvikling.

En ny overenskomst, der skulle gælde i fem år som den gamle blev indgået. Havde man anet, at en verdenskrig ville blive en realitet fra 1. august 1914, var forbundsledelsen med den stærke smed, forretningsfører J. A. Hansen, i spidsen, nok ikke gået med til at underkaste sig fredspligt i så langt et tidsrum. Men i 1910-11 syntes betalingen for at gå med hertil god. Trods de foregående års dårlige konjunkturer opnåede metalarbejderne, at minimumslønnen blev hævet med tre øre, og at arbejdstiden igen blev mindre; denne gang blev den reduceret med en halv time i de 8 af årets måneder, i hvilke der ikke var sket en ned sættelse af arbejdstiden i den foregående overenskomstperiode. Det betød, at den gennemsnitlige daglige arbejdstid nu nærmede sig de ni timer.

Vardeforeningen konsoliderer sig 1900 til ca. 1914

I årene mellem århundredskiftet og første verdenskrig havde den lokale afdeling af Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund i Varde tre formænd: fra 1900 til 1906 var det Th. Jørgensen, derefter indtil 1910 A. Eggebrecht og fra 1910 til 1914 S. A. Sørensen. Ifølge Paul Schmidt var sidstnævnte en energisk og smidig forhandler, der til sidst startede sin egen virksomhed, fordi han ikke kunne med mestrene. Dette kan dog først have været fra 1919, for efter at P. Hansen havde været formand i de fleste af krigens år - fra 1914 til 1917 - vendte Sørensen tilbage som formand fra 1917-19. At Paul Schmidt har ret i sin positive vurdering af ham, bestyrkes af forhandlingsprotokollen. Flere gange fremhæves han nemlig for at have aflagt gode og fyldestgørende referater fra de kongresser og forhandlinger, han har deltaget i. Medens formændene kom og gik, havde foreningen en ankermand, et stabilt punkt, i den tidligere formand H. P. Hansen; han var nemlig kasserer lige fra århundredskiftet og til 1929.

Han blev efterhånden kendt under tilnavnet *Fatter*, det skyldtes, at han blev bestyrer af herberget for farende Svende.

Som sagt var det foreningens opgave at få alle smede og maskinarbejdere som medlemmer. Allerede omkring 1900 ser det ud til at være lykkedes i selve byen. I alt fald udsendte Fællesorganisationen det år en pressemeddelelse om, at i Varde var organisationsprocenten for arbejderne ved at være 100 pct. Selv om erklæringen nok overdriver en smule, er der ingen tvivl om, at den talte sandt med hensyn til smeden og maskinarbejderne; de var kendt for at være meget fagligt bevidste - for ikke at sige stolte.

Alligevel var der fra tid til anden konflikter omkring spørgsmålet om uorganiseredes arbejde på byens virksomheder. Den største brød ud 25. august 1910. Da nedlagde to karetmagersvende og en forbandter, der var ansat på den kendte vognfabrik Danielsen og Olsen (der blev ejet og ledet af Chr. Olsen alene siden 1896) arbejdet. De ville ikke genoptage det, før mestersvenden var afskediget. Han var umulig at arbejde sammen med og usædvanlige grov, sagde arbejderne. Den 27. oktober udvidedes konflikten, idet samtlige seks svende - såvel karetmager- som smedesvende - gik i strejke. Mestersvenden var ganske vist rejst, men de havde ikke fået noget tilsagn om, at han ikke ville vende tilbage. Først når de havde fået det, ville de arbejde igen. Derefter gik konflikten i hårdknude. Da de strejkende ikke genoptog arbejdet den 28. oktober, vendte mestersvenden tilbage, og Christian Olsen antog uorganiserede arbejdere i stedet for de strejkende. Et forligsmøde med deltagelse af repræsentanter for Fællesorganisationen, fabrikanten, Chr. Olsen, og de strejkende kunne ikke afværge dette uheldige udfald. Konflikten trak ud, men sluttede med en sejr til arbejderne og fagforeningerne. På smedenes bestyrelsesmøde den 29. april 1911 meddelte formanden, at forholdene på



Karet fra Chr. Olsens værksted præsenteres i Nikolajkirkestræde uden for værkstedet. Foto fra før 1. verdenskrig.

Danielsens og Olsens fabrikker var blevet ordnet; den genstridige Chr. Olsen var gået ind på kun at beskæftige organiserede. Hvorledes var fagforeningens rolle i denne sag? Den ser ud til at have stået last og brast med de menige arbejdere i deres kamp mod den grove mester-svend. For den 18. oktober nedlagde den faktisk forbud mod, at dens medlemmer arbejdede hos Chr. Olsen, før der var fuldstændig sikkerhed for, at mestersvenden var fjernet fra arbejdspladsen. Efter det mislykkede forligsmøde den 28. oktober 1910 gik sagen til faglig voldgift. Men inden kendelsen blev afsagt, var de uorganiserede - til den borgerlige presses ophidselse (se artiklen fra 27. marts i Varde

Avis) - blevet udsat for et så stort pres, at de sagde deres stilling op hos Chr. Olsen; herefter måtte han bide i det sure æble og erkende sit nederlag.

Chr. Olsen var ikke den eneste, man havde en konflikt med om beskæftigelsen af uorganiserede arbejdere. 13. august 1910 oplyser forhandlingsprotokollen: *Formanden foreslog at søge sanktion for at blokere Harry Jacobsen.* Det fremgår, at begrundelsen var, at værkføreren i den pågældende virksomhed var blevet slettet som medlem på grund af restance. *Sørensen, som var den eneste organiserede arbejder deroppe, udtalte, at han godt kunne være med til at blokere fabrikken, hedder det videre*

i forhandlingsprotokollen. Man må gå ud fra, at firmaet har været ret lille, selv om det kaldes en fabrik.

Alt i alt efterlader disse sager det indtryk, at der var vendt op og ned på forholdene sammenlignet med afdelingens første år i 90'erne. Dengang risikerede den fagligt organiserede meget let at blive afskediget. Omkring 1914 var det anderledes: nu var det den, der ikke var medlem af fagforeningen, der stod i fare for at miste sit job.

Sådan var det i byen. Derimod tyder alt på, at landdistrikterne endnu var jomfruelig jord, hvad organiseringen af smedene angik.

Når arbejder jager arbejder væk

(Artikel i Varde Avis 27. marts 1911)

Efterhånden var livet her i byen blevet så surt for de svende, der under konflikten arbejdede på Danielsens og Olsens Vognfabrik, at de ikke kunne udholde det længere. Især har fagforeningernes forretningsfører, Em. Olsen, ikke kunnet holde sin pen i ro, mens voldgiftsretten sidder.

Lørdag aften meddelte samtlige svende fabrikant Olsen, at de måtte opgive at fortsætte arbejdet hos ham mere. Og i dag er hverken hr. Frederiksen eller de to andre svende på arbejde.

Den slags konflikter er der altså endnu råd til i landet. I længden vil de dog sikkert ikke alene ramme arbejdsgiverne; men i jo højere grad håndværk og industri her hjemme svækkes til fordel for udlandsindsørsel, i jo højere grad vil følgerne sikkert også blive følelige for selve arbejderklassen.

Derimod beholder de socialdemokratiske skribenter og forretningsførere vel nok deres beskæftigelse og indkomster uanfægtede deraf.

Fra 1907 forærede Rigsdagen i øvrigt foreningen et godt middel til at lokke vankelmødige

arbejdere til at blive medlemmer. For det år så loven om statsanerkendelse af arbejdsløsheds-kasser dagens lys. Herefter dækkede staten halvdelen af en arbejdsløsheds-kasses udgifter til understøttelse. Loven krævede ganske vist, at arbejdsløsheds-kasserne og fagforeningerne skulle holdes adskilt - ellers frygtede lovgiverne nemlig, at de ville komme til at give statsstøtte til den faglige kamp, men i praksis mærkede man ikke meget til adskillelsen. Det var fagforeningerne, der administrerede kasserne; det gjaldt også for Smede- og Maskinarbejdernes Afdeling i Varde, og i praksis kunne en smed eller maskinarbejder ikke blive medlem af en arbejdsløsheds-kasse, medmindre han stod i fagforeningen. Da ledighedsperioderne var meget hyppige dengang, var tilskyndelsen til at lade sig arbejdsløshedsforsikre meget stærk; alternativet var den ydmygende og socialt deklasserende fattighjælp. Endnu blev der dog kun udbetalt arbejdsløshedsunderstøttelse i en kortere periode, så derfor var det ikke ualmindeligt, at nogle af de arbejdsløse medlemmer var uden understøttelse. Til gengæld kunne deres forening godt finde på - af egne midler - at yde en ekstraordinær hjælp. Bestyrelsen havde nemlig oprettet en såkaldt femøres kasse, af hvilken der kunne udbetales ekstraordinær hjælp til folk, der stod uden understøttelse. Således oplyser forhandlingsprotokollen, at man på generalforsamlingen december 1910 besluttede at give 1 krone til hver arbejdsløs, der var i denne vanskelige situation. I betragtning af, at striden med Chr. Olsen var på sit højeste på dette tidspunkt, er det mere end sandsynligt, at nogle af dem, der på denne måde fik et ekstra tilskud til julen, var de svende, som var blevet afskediget af Olsen i oktober måned. Netop i forbindelse med en arbejds-konflikt måtte arbejdsløsheds-kassen ikke udbetale understøttelse.

Afdelingens anden vigtige opgave var at yde

støtte til de bestræbelser, smedene og maskinarbejderne udfoldede på deres arbejdspladser for at presse lønnen op over minimallønssatsen. Specielt i den første tid efter at en ny overenskomst var indgået, var der brug for denne indsats. Dengang som nu sikrede overenskomstens forhøjelse af minimallønnen ikke uden videre arbejderne inden for metalfaget en lønforhøjelse. Grunden var, at mange af dem allerede havde en løn, der lå over mindstelønnen. Forbundets taktik var, at disse arbejdere skulle have en forhøjelse af deres timeløn, der svarede til den, de der kun lige havde ligget på mindstelønssatsen, fik. Efter at 1911-overenskomsten var trådt i kraft 1. februar, fik Vardeafdelingen således en skrivelse herom fra hovedkontoret. Den gik ud på, at de medlemmer, hvis løn ikke blev direkte berørt af den aftalte forhøjelse, også skulle have *lagt to øre på*, men, som der stod i forhandlingsprotokolens referat af brevet, der blev forelagt på et bestyrelsesmøde 4. maj 1911: *Vi skulle trække det lidt, indtil vi kom over de kritiske forhold, vi er under.*

Afdelingen i Varde beskæftigede sig ligeledes med arbejdstidens længde. I referatet fra generalforsamlingen december 1910 hedder det: *Johansen mente, at bestyrelsen skulle søge at få arbejdstiden på de forskellige virksomheder ned; det ville ikke være svært.* Hans synspunkt vandt ikke udelt tilslutning. Andre medlemmer af foreningen indvendte, at det var lettere at nedbringe arbejdstiden på en stor virksomhed med 50 ansatte end på en lille virksomhed. Formanden rundede diskussionen af med at sige, at bestyrelsen skulle arbejde på at få arbejdstiden forkortet; men betingelsen var, at lønnen blev sat tilsvarende op. Der var altså to årsager til, at bestyrelsens indsats for at skaffe medlemmerne en kortere arbejdstid ikke blev særlig energisk. Man frygtede for, at man ikke havde råd dertil, og man følte et ansvar for de

små virksomheder, som en kortere arbejdstid måske kunne give problemer.

Som nævnt sikrede både overenskomsten af 1905 og 1911, at arbejdstiden blev reduceret. Men det udelukkede selvsagt ikke, at afdelingerne lokalt prøvede at bringe arbejdstiden endnu længere ned. I Varde skete det dog ikke. I betragtning af, at kravet ved alle maj-demonstrationer siden 1890 havde lydt på en arbejdsdag på 8 timer, kan man nok synes, at det gik langsomt. Diskussionen på generalforsamlingen december 1910 fortæller om hvorfor.

Foreningen i Varde sendte naturligvis en delegeret - som regel formanden - til de kongresser og repræsentantskabsmøder, der blev afholdt i forbundet. Det var her, at dets overordnede politik blev diskuteret og fastlagt. På kongressen i 1912 gik bølgerne højt; en syndikalistisk oppositionsgruppe kritiserede formanden, J. A. Hansen, for, at han havde afsluttet en så langvarig overenskomst - som nævnt en femårig. Ifølge *Festskrift i anledning af Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds 50 Års Jubilæum* (1938) havde oppositionen dog ikke den store tilslutning, for der var 86 stemmer for formandens beretning, 11 imod og 17, der hverken stemte for eller imod. I betragtning af, hvilket fodslag der normalt kunne konstateres på forbundets kongresser, kan man dog nok synes, at festskriftet bagatelliserer oppositionens omfang. At 28 ud af 114 delegerede ikke stemmer for formandens beretning tydede på, at oppositionen var ganske udbredt - også ude i afdelingerne. Det var sikkert også tilfældet i Vardeafdelingen. Det kunne forhandlingsprotokollens formulering godt tyde på. Desværre er den så kortfattet, at det er umuligt at danne sig et helt præcist indtryk. Der står blot (i referatet fra et bestyrelsesmøde): *Formanden aflagde beretning fra kongressen. Efter nogen diskussion godkendtes beretningen.* Sandsynligvis har formanden, S. A. Sørensen, stemt for

J. A. Hansens beretning og støttet hans linie. Når der er grund til at antage, at det var tilfældet, hænger det sammen med, at J. A. Hansens forhold til Vardeafdelingen var det bedste. I 1915 modtog han foreningens invitation til at deltage i festlighederne i anledning af dens 25 års fødselsdag, og her holdt han en tale, i hvilken han roste afdelingen. Mon der ikke var blevet dryppet en smule malurt i bægeret, hvis S. A. Sørensen havde tilsluttet sig oppositionen i 1912? Men det var åbenbart ikke alle bestyrelsesmedlemmer, der var helt tilfredse med foreningens linie.

Protokollen og andre kilder taler deres tydelige sprog om, at foreningens virke ikke kun begrænsede sig til at varetage medlemmernes interesser med hensyn til løn og andre arbejdsvilkår. Man har indtryk af, at foreningens medlemmer følte sig som et broderskab eller et laug præget af et tæt sammenhold. Tydeligst kommer det måske til udtryk i, at når et af medlemmerne giftede sig, indsamlede foreningen penge til en gave til *den ulykkelige*. Den arrangerede også regelmæssigt fester og udflugter for medlemmerne og deres familier. Da fritiden var knap og udbudet af fritidsaktiviteter langt sparsommere end i dag, er det oplagt, at denne del af virksomheden i medlemmernes øjne har været ganske betydningsfuld. Med til at styrke sammenholdet ved demonstrationer og festlige lejligheder var fanen. Festskriftet 1940 skriver om erhvervelsen af denne: *Trangen til et samlingsmærke var længe følelig, og den 13. december (1896) forslog den daværende formand, H. P. Hansen, at nedsætte et faneudvalg. Forslaget blev enstemmigt vedtaget, og den 20. juni 1897 indvies afdelingens smukke fane ved en fest i teatersalen. I over 43 år har fanen vejet ved mangfoldige processioner og faglige og politiske fester, men også mangan gang er den florumvunden blevet sænket over en grav som fagets sidste hilsen til en brav og trofast kammerat.*

Fanen som samlingsmærke, bryllupsgaven, den sidste hilsen til en afdød kammerat - alt det vidner om, at man endnu ikke skelnede så nøje mellem den private sfære, kaldet intimsfæren, og den offentlige: arbejdspladsen. Hele personen var så at sige medlem af foreningen. Her ser vi nok et levn fra en gammel laugstradition, som industrialiseringen endnu ikke har formået at nedbryde.

Foreningen synes at have grebet de mange anledninger, der var til at samle medlemmer i festligt lag, med begejstring. Da den i 1910 havde eksisteret i 20 år, besluttede bestyrelsen af arrangere en udflugt til Fanø; betingelsen var, at mindst 30 meldte sig. Hvis det ikke lykkedes at nå dette tal, så ville man med forhandlingsprotokollens ord *tage til Hjerting på vogn, og det skulle koste 1,50 kr. for hver, og resten skulle tages af kassen. Det blev overdraget bestyrelsen at ordne det på bedste måde.*

Da foreningen fyldte 25 år 13. juli 1915, satte bestyrelsen alle sejl til for at markere et kvart århundredes resultater. Ifølge *Vestjyllands Socialdemokrat*, hvis Varde-redaktør i øvrigt var blandt de indbudte gæster, blev festen, som blev holdt den 14. juli i Enighedslunden, en storslået begivenhed: *Smede- og Maskinarbejderforbundets jubilæumsfest blev en stolt dag for organisationens banebrydere*, hedder det i reportagen, der videre oplyser, at forbundsformanden, den stærke smed J. A. Hansen, benyttede lejligheden til at takke dem, der havde gjort en indsats i foreningsarbejdet, *ikke mindst H. P. Hansen (kassereren siden 1899), som havde været med hele tiden, og for hvem det havde været en livssag.*

Også ved 30-årsfesten i 1920 blev H. P. Hansen genstand for en utrolig hyldest. Herom hedder det i forhandlingsprotokollen: *30 år! Lørdag den 17. juli 1920 fejres foreningens stiftelsesfest. . . På denne dag har vor kasserer, H. P. Hansen, været i afdelingens bestyrelse i 30 år,*

altså fra stiftelsesdagen, ligesom han jo selvfølgelig er medstifter af afdelingen. Han blev i den anledning overrakt en gave fra samtlige medlemmer som en påskønnelse for det store arbejde, han har udført til gavn for medlemmerne . . . Fra to gamle kolleger, Alfred Sørensen og Sørup, fik han overrakt en prægtig sølvske, og mængder af telegrammer strømmede ind i løbet af dagen både fra venner, partifæller og kolleger. Altsammen bevis på, at han i de forløbne år har gjort sig til en afholdt mand både i og uden for sin kreds. En mand, vi alle ser op til. Hans gerninger er værdige til efterfølgelse. Efter at have læst denne hyldest føler man sig fristet til at sige, at persondyrkelse ikke kun var noget, man kendte i Rusland i mellemkrigstiden; den var også kendt blandt smedene i Varde. I alt fald synes H. P. Hansens position at have været meget stærk. Som den franske konge Ludvig den 14. i sin tid kunne sige: *Staten - det er mig*, kunne H. P. Hansen sige: *Smedenes og maskinarbejdernes afdeling i Varde - det er mig*. Dette er selvfølgelig trukket for skarpt op. Men hvor velfortjent hyldesten til H. P. Hansen end var, kommer man ikke uden om, at den rummede et element af persondyrkelse. Denne skal formentlig ses som et udslag af laugstraditionen. Hertil hørte også respekten for lederen; den kom f.eks. til udtryk i ordene: *Det er mester, der bestemmer*. Inden for egne rækker betød denne indstilling, at smedene fik nogle stærke, myndige tillidsfolk - ikke alene i Varde, men også på landsplan. Endnu i Vardeafdelingens jubilæumsskrift fra 1970 brugte man typisk nok denne overskrift til en liste over Forbundets vigtigste formænd gennem årene: Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds kongerække.

At være fagligt organiseret i Vardeafdelingen i årene omkring århundredskiftet var en livsform.

Afdelingens samarbejde med andre fagforeninger og Socialdemokratiet

Vardeafdelingen var en del af arbejderbevægelsen og samarbejdede derfor med de øvrige fagforeninger og med den socialdemokratiske vælgerforening i byen; samarbejdspartnerne begyndte deres virke på omtrent samme tidspunkt som Metalfagforeningen. - F.eks. véd vi, at den lokale afdeling af Dansk Arbejdsmandsforbund og den socialdemokratiske vælgerforening også blev grundlagt i 1890. De forskellige fagforeninger dannede en fællesorganisation, hvis bestyrelse bestod af en repræsentant for hver forening plus nogle fællesvalgte. Varde-smedene var som regel repræsenteret ved formanden og havde desuden fra tid til anden en fællesvalgt - Fællesorganisationens formand eller kasserer. Denne behandlede anliggender, der berørte samtlige fagforeninger; det kunne dreje sig om henvendelser til myndighederne om igangsætning af arbejde, forbedring af offentlige faciliteter osv. Eller det kunne dreje sig om en indgriben i faglige konflikter. Dette var f.eks. tilfældet i 1910 under konflikten på Danielsen og Olsen. Arbejdere fra flere faggrupper var inddraget - ud over smedene også karetmagerne; det var vel grunden til, at repræsentanter fra Fællesorganisationen deltog i det mislykkede forligsmøde 28. oktober. Skulle en virksomhed blokeres, var det mest effektivt, hvis alle fagforeningerne deltog deri; det kunne Fællesorganisationen medvirke til.

Det ser dog ud til, at der var snævre grænser for, hvor megen magt fagforeningerne ville overlade til Fællesorganisationen; de vogtede nidkært over deres selvstændighed. At smedene ikke var nogen undtagelse, tyder den tale formanden for Fællesorganisationen i 1915, snedker A. Sørensen, holdt ved jubilæumsfesten 1915. Ved den lejlighed sagde han: *Smedene har altid selv kunne ordne deres sager*. At dette ikke betød, at de var ligeglade med andre ar-

bejdere, er dog klart nok. F.eks. fremgår det af foreningens protokol, at generalforsamlingen 5. juli 1910 vedtog et forslag om at sende penge til de strejkende murere i Esbjerg; beløbet - 5 kr. - må dog mere have haft symbolsk end reel betydning.

Også med partiet havde afdelingen et godt samarbejde. Det gav sig bl.a. udslag i, at folk fra afdelingsbestyrelsen flere gange opstillede på den socialdemokratiske liste - således ved kommunalvalget i 1909, det første, der blev afholdt, efter at Rigsdagen i 1908 havde vedtaget, at der for fremtiden skulle være valgret for både mænd og kvinder fra deres 30. år til by- og sogneråd. Den allestedsnærværende H. P. Hansen var placeret som nummer syv og dermed sidst på den socialdemokratiske liste, der havde gæstgiver Justesen som spidskandidat, og blev ikke valgt. Det havde han dog næppe heller ventet. Indvalgt blev kun et socialdemokratisk medlem, listens nummer 1. Endnu tættere må tilknytningen til socialdemokratiet have været i 1915, for da var H. P. Hansen nemlig formand for partiet.

Hvilken interesse kunne smedene have i, at deres kasserer var formand for Socialdemokratiet? Ved siden af at det vel gav en vis prestige at stille med formanden, kunne Socialdemokratiet og smedene faktisk også have en ret konkret fællesinteresse. Begge parter var nemlig interesseret i at hverve flere medlemmer. Hvis det skulle lykkes, gjaldt det om at opnå et gennembrud i landdistrikterne. I 1915 vedtog generalforsamlingen i partiet da også at gøre noget ved sagen. Som der står i *Vestjyllands Socialdemokrat* 23. juli 1915: *Under henblik på den nye grundlov (som nedsatte valgretsalderen til Folketinget til 25 år og gav kvinderne valgret til Rigsdagen på lige fod med mændene) drøftede medlemmerne fremtidens arbejde. Man vedtog at lægge en stærk personlig agitation for vort parti ude i landkommunerne. I øvrigt slut-*

ter Vestjyllands Socialdemokrats reportage med disse ord: Generalforsamlingen, som var godt besøgt, sluttede med et fælles ønske om, at de kommende dage måtte bringe endnu flere standsfæller ind i vor forening. Dette fromme ønske kunne smedeafdelingen i Varde utvivlsomt tilslutte sig.

Status omkring 1914

Fra 1894 til udbruddet af første verdenskrig oplevede danskerne en kolossal velstandsudvikling. I dette tidsrum blev nationalproduktet nemlig mere end fordoblet; helt nøjagtigt voksede det med 155 pct. Samtidig satte en vis udjævning af indkomstforskellene (der da også var enorme) ind. Indtægterne samlede sig i højere grad i gruppen af mellemindkomster.

Stort set alle grupper i det danske samfund fik del i den stigende velstand. Det gjaldt også de faglærte arbejdere, herunder smedene og maskinarbejderne. Det kom tydeligst til udtryk i den måde, hvorpå forbruget gradvis blev anderledes sammensat. Fra 1865 til 1914 faldt den andel af det samlede forbrug, de faglærte arbejdere brugte til næringsmidler, fra 60 pct. til ca. 40 pct. Samtidig med at de brugte en mindre del af deres løn til køb af fødevarer, kunne de og deres familie spise mere og bedre. Af nogle arbejderhjemms husholdningsregnskaber fra 1889, som stammer fra en by, Hobro, der nok ikke har været så meget anderledes end Varde, fremgår det, at i de fleste arbejderfamilier var der kun råd til, at manden, forsørgeren og husherren, fik kødpålæg på brødet og kød til middagen. Børnene måtte klare sig med en sukermad og kartofler. Nogle husholdningsregnskaber, der er 20 år yngre, dvs. fra 1909, viser, at denne situation var totalt ændret i arbejderhjemmene. Nu kunne hele familien få kødpålæg, måltiderne var i det hele taget blevet bedre - mere næringsrige og varierede.

Ved siden af denne forbedring fik den faglær-

te arbejder nu råd til lidt luksus: aviser, kontingenter, enkelte bøger, forsikringer, forlystelser (f.eks. en tur til Fanø) og medicin. Ville man sikre sig i arbejdsløsheds- og sygdomstilfælde, måtte man melde sig ind i en fagforening med tilhørende arbejdsløshedskasse og en sygekasse. Det havde de fattigste, der kunne have mest behov derfor, ikke råd til. Men de faglærte arbejdere havde; det viser regnskaberne fra 1909.

De foregående bemærkninger gælder provinsen som helhed. Men mon ikke også de dækker forholdene i Varde. Det må man gå ud fra. Man skal nemlig ikke forestille sig, at Varde som en by, der lå i et udkantsområde med en lav befolkningskoncentration, var fattig. Det var ikke tilfældet. Varde havde en ret velstående befolkning af handelsfolk, embedsmænd og håndværkere, og det smittede selvsagt også af på lønarbejderne.

Visse historikere har villet bagatellisere fagforeningernes betydning - f.eks. Odensehistorikeren Søren Mørch - under henvisning til, at det var meget tvivlsomt, om de virkelig formåede at øve indflydelse på deres medlemmers realløn. Det er muligt, de har ret i det store perspektiv. Imidlertid ligger fagforeningernes, herunder også smedenes og maskinarbejdernes fagforening, betydning på et lang bredere spektrum end lønspørgsmålet. Den person, der gik aktivt ind i arbejderbevægelsen, havde/fik en anden indstilling til sit liv end den, der hidtil havde været gængs. Og betydningen heraf kan næppe overdrives. Dette har Pelle Erobrerens digter, Martin Andersen Nexø, skildret fremragende i sine erindringer. Heri hedder det bl.a.: *Der var ved at dukke en ny slags mennesker op i min barndom, en sekt næsten, folk, som var anderledes end andre, som tog til møder, hvor der blev sunget og talt, og som tog i skoven med kone og børn om søndagen i stedet for at sidde på værtshus. Deri lignede de de andre hellige, men dertil var der noget frækt over dem,*

som de andre ikke havde. De satte sig op mod øvrigheden, drog rundt i procession med en rød fane foran sig og ville selv bestemme arbejdslønnen. Mor og de andre koner snakkede ofte om dem som et halvforykt folkefærd, der ville vende op og ned på alting. De bar så galt ugelønnen hjem i stedet for at drikke den op og ville have, at kone og børn ikke måtte gå på arbejde.

Litteratur- og kildefortegnelse

P. Andersen (red.): Festskrift i anledning af Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds 50 år jubilæum 1888-1938. Kbhvn. 1938.

Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund. Varde Afdeling: 75 års jubilæum. Varde 1965.

Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund. Varde Afdeling: 80 års jubilæum. Varde 1970.

Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund. Varde Afdeling: Uddrag af afdelingens virksomhed gennem 50 år. Varde 1940.

Jens Engberg (udg.): Louis Pio og slaget på Fælleden (med uddrag af Martin Andersen Nexø's erindringer). Kbhvn. 1971.

Forhandlingsprotokol for Varde Afdeling 8. april 1910 til 10. februar 1923. Metals kontor, Østergade, Varde.

Claus Friisberg: Byer og Byerhverv i Ribe amt. I »Fra Ribe Amt« 1978, s. 282-310.

Claus Friisberg: Det moderne Danmark bliver til. Varde 1984.

Claus Friisberg: På vej mod et demokrati. Kbhvn. 1975.

Ebbe Kühle: Danmark Historie Samfund: Kbhvn. 1989.

Søren Mørch: Den ny Danmarkshistorie. Kbhvn. 1982.

Ole Nørskov Nielsen: Byrådsvalget i Varde 1909. Varde lokalhistoriske Arkiv 1989.

Varde Avis 1900, 1910 og 1911.

Vestjyllands Socialdemokrat 1915.

Claus Friisberg, f. 1944, cand. mag. i historie og religion 1970, ansat ved Varde Gymnasium samme år, studielektor 1976, har udsendt flere værker om dansk historie i det 19. og 20. århundrede - bl.a. de i litteraturlisten nævnte. Adresse: Nøddelunden 90, 6800 Varde.

En Skeel i Tübingen

Af Hubert Krins

Hubert Krins, der er født 1937 i Hamborg, tilbragte i 60'erne længere tid med arkitekturhistoriske studier her i landet. Arbejdet udmøntede sig 1968 i den fortrinlige afhandling Die frühen Steinkirchen Dänemarks. Hubert Krins har siden været tilknyttet fortidsmindeforvaltningen i Baden-Württemberg i Sydtykland, hvor han nu er leder for regionen Tübingen.

I denne artikel præsenterer Hubert Krins et hidtil ukendt dansk gravminde i Sydtykland. Det er sat over den unge student Christopher Skeel, hvis forældre, rigsadmiral og lensmand på Riberhus, Albert Skeel og hans hustru Berte Friis, har deres pragtfulde gravkapel i Ribe domkirke. - Artiklen vidner om forfatterens hengivenhed og om den fortrolighed med danske forhold og dansk sprog, som han erhvervede sig for snart en menneskealder siden.

Det er ikke mange danskere, som besøger stiftskirken i den gamle sydtyske universitetsby Tübingen. Men de, som gør det, kan opdage nogle interessante spor fra deres hjemland. Således findes næsten hele det danske rigsvåben på Hertug Johann Georg af Slesvig-Holstens gravmonument i kirkens kor. Han var Kong Frederik II's broder søn og døde i Tübingen i 1613. Men den danske besøgendes opmærksomhed skal man hellere henlede på et andet mindesmærke. Når man forlader kirken gennem vestportalen, kan man oven over den i forhallens tussmørke skelne et gravmæle, sat over *Christophoro Skiel*,¹⁾ som indskriftens bekyndelse røber. Dette gravmæle fortjener at blive undersøgt nærmere, fordi det er ret usæd-

vanligt, at et medlem af den kendte jyske adelsslægt Skeel fandt sit gravsted så langt fra Danmark, oven i købet på en tid, da Trediveårskrigen allerede hærgede i Tyskland.

Monumentet er et stenhuggerarbejde, udført i sandsten med fine detaljer i bruskarokkens stil. I midterfeltet, som er indrammet af pilasterarkitektur, ses den afdøde: en ung mand iført en fornem klædedragt. Han har taget sin elegante hat af og knæler bedende foran den opstandne Kristus. To mandlige figurer står ved siden af scenen: til højre Johannes Døberen, til venstre en imponerende skikkelse med kraftig skæg, som nok snarere skal forestille Moses end Paulus.²⁾

I gravmælets øverste del dominerer det Skeelske familievåben, et tværdelt skjold, hvis øverste felt er lodret delt.³⁾ På våbenets hjelm er den ene af de to svanehalse bevaret; den holder en ring med en blå sten i næbbet. Våbenet er indrammet af tre kvindelige figurer, hvoraf den øverste bærer et barn på armen. Det er mest sandsynligt, at de forestiller de tre kristelige dyder Fides, Caritas og Spes.⁴⁾

I sokkelen er der anbragt en sort marmortavle med en indskrift, affattet på latin og skrevet med forgyldte kapitæler. Der står oversat:

Over Christof Skeel, sin højt savnede søn, har Albert Skeel, herre på Fussingø, gylden ridder, øverstbefalende til søs, rigsråd og Hans Majestæt Kongens rådgiver osv., sat dette (gravmæle) som vidnesbyrd om sin kærlighed i det Herrens år 1623



*Christof Skeels epitafium i
stiftskirken i Tübingen.
Joachim Feist fot. 1986 for Landes-
denkmalamt Baden-Württemberg.*

På pilastrene er der fæstnet syv små våbener, og man kan se, at yderligere fem er gået tabt. De forestiller slægtens stamtræ og dens fornemme historie.⁵⁾

Mange mindre og større dele af arkitekturen og af figurerne, navnlig deres underarme, er forsvundet i tidens løb. Sådant er det også gået med billedværkets farverigdom og forgyldning, hvoraf der kun findes nogle få spor tilbage, f.eks. på den afdødes klædedragt. Men disse tab har næppe formindsket gravmælets kunstneriske værdi. Den tilhører stiftskirkens ypperste præstationer i denne genre, særlig på grund af ornamentikkens, bruskværkets, udførelse. Den virker næsten som en forløber for rokokoen former.⁶⁾ Kunstnerens navn er desværre ikke kendt.

Det Skeelske monument tilhører en gruppe aflignende gravmæler, som blev sat over adelige studenter. Denne kendsgerning bringer os gådens løsning nærmere. Men først skal vi se på, hvad vi ved om faderen og stifteren.

Albert, eller rigtigere: Albret Skeel var en kendt mand i datidens danske politik. Han var medlem af rigsrådet, kong Christian IV's rådgiver fra 1616 og en rigsadmiral fra samme år til 1623. Hans hovedgård og stamborg var Fusingø mellem Viborg og Randers, men han boede på Riberhus, som han havde fået som len i 1601. Det var også her, han døde i 1639. Som ung mand havde han studeret i udlandet, bl.a. i Padov og Siena og ikke mindre end to år i Strassburg. Han havde også besøgt Frankrig og England, så det er ikke mærkeligt, at han var berømt for sin dannelse og sit kendskab til de gamle sprog. I 1620 købte han Betlehems Kapel i Ribe Domkirke, og her blev han begravet sammen med sin hustru Berte Friis, som ligeledes tilhørte den danske højadel og stammede fra Hesselager på Fyn. Deres monumentale gravmæle kan endnu ses i domkirken⁷⁾

Albret Skeel ville også give sine sønner den

bedste uddannelse, de kunne få. Og det er her, Tübingen kommer ind i billedet. Inden for byens mure fandtes ikke blot et kendt protestantisk universitet, men desuden et helt nyt akademi for adelen, som hed *Collegium Illustré*. Det blev indviet i 1592 af Hertug Ludvig af Württemberg, og dets formål var, at opdrage eleverne til *hommes galants* efter fransk forbillede: de skulle ikke blot have kendskab til de humanistiske fag men også være veluddannede i ridderlige og sportslige discipliner såsom ridning og fægning. Eleverne havde fuld adgang til det ældre universitets forelæsninger. Desuden holdt fire professorer forelæsninger i romerret, lens- og statsret, politik og historie og i nyere sprog. Collegiet blev oprettet i en ny bygning, rejst på det sted, hvor det ved reformationen opløste gråbrødre kloster havde stået. Men til skolens udstyr hørte også et boldhus i haven, en væddeløbsbane og en turneringsplads med lyst- og skydehus uden for byen. En kobberstikserie fra 1607 og forskellige illustrationer fra stambøger giver os et indtryk af livet i dette ridderakademi.⁸⁾ Med sin moderne pædagogiske undervisning fik Tübingens *Collegium Illustré* hurtigt søgning, særligt blandt den protestantiske adel i Tyskland. I 1606 fandtes der f.eks. ikke mindre end 9 fyrster, 5 grever og 51 adelsmænd på akademiet.

Det var dette moderne akademi, som Albret Skeel valgte til sine tre sønners uddannelse: Christen (f. 1603), Christof (f. 1604) og Otto (f. 1605). Det er en heldig omstændighed, at Christens rejsedagbog fra den tid er blevet bevaret.⁹⁾ Således har vi, sammen med ligprædikenerne over Christof¹⁰⁾ og Christen,¹¹⁾ fortræffelige kilder til de følgende begivenheder.

Den 23. februar 1619 forlod de tre brødre Riberhus og rejste til Griefen, ledsaget af en hovmester. Griefen blev sikkert valgt som det første mål, fordi der også her fandtes et helt nyt protestantisk universitet. Den 21. september



Collegium Illustres bevarede bygningskompleks fra slutningen af 1500-tallet, hvor den katolske Wilhelmsstiftelse har haft til huse siden 1816. Hell fot. 1974 for Landesdenkmalmamt Baden-Württemberg.

drog de efter ordre¹²⁾ fra deres far videre til Tübingen, hvor de indtraf den 7. oktober. I Tübingen opholdt de sig i næsten tre år. Det må have været hårdt for de unge mennesker, som var mellem tretten og femten år gamle, da de rejste bort, at tage på en tur, som varede så længe og førte dem så langt væk fra deres hjem. Deres indbyrdes forhold siges at have været særdeles godt.

Dagen efter deres ankomst blev de optaget i *Collegium Illustre*. I tidens løb besøgte de sammen forskellige byer i nærheden af Tübingen. Vi kan følge deres vej i Christens rejsedagbog,

som desværre intet røber om deres studier og livsvilkår. I foråret 1622 blev brødrene kaldt tilbage til Danmark, og man ved, at de palmesøndag før deres afrejse gik til alters.

Men umiddelbart derefter, den 17. april, fik Christof feber, og det varede tre og en halv uge, før han kom sig lidt. Det kan godt være, han blev rask nok til at ledsage Christen og Otto på en tur til Stuttgart og Schorndorf fra 22.-25. maj. I Stuttgart overværede de Prins Magnus af Württembergs begravelse. Måske var denne rejse for anstrengende for Christof, i alt fald blev han igen alvorlig syg den 4. juni. Derfor fik



Studenter fra Collegium Illustre under ringridning uden for Tübingen. Tegning 1608 i Paul von Eybiswalds stambog i Det kgl. Bibliotek i København.

han den hellige nadver den 13. Og selv om han dagen efter som følge af den høje feber blev lidt sindsforvirret, så hørte man dog ikke andet fra ham, end at han i febevildelse dels repeterede sine daglige studier og øvelser og dels kaldte på sin kære fru moder og talte med hende.¹³⁾

Den 16. juni klokken et om morgenen døde han; tre dage senere blev han begravet i St. Jørgens Stiftskirke.

Nogen tid senere døde også hovmesteren, så Albret Skeel var nødt til at sende en ny, som hed magister Jacob Sperling. Sammen med denne rejste Christen og Otto tilbage til Danmark i september og oktober 1622.

Christen gjorde lige så stor karriere som faderen. Han blev rigsråd i 1649, men døde allerede

i 1659. Han blev begravet i Ålum kirke ved herregården Fussingø, og der blev sat et endnu bevaret gravmæle over ham. Endnu tidligere, i 1644, var Otto død.

Traditionen med studieophold i Tyskland fortsattes også i den næste generation. Man ved, at Otto Skeel, Christen Skeels søn, holdt en tale på latin ved universitetet i Tübingen i 1650'erne.

Men på denne tid eksisterede der allerede et adeligt ridderakademi i Danmark: Sorø Akademi, som blev oprettet i 1623. Kan man blive overrasket over at finde Albret Skeel i januar 1623 blandt de mænd, som diskuterede akademiets stiftelse? Og at det igen er ham, som underskrev dokumentet, hvormed Kong Chri-

stian IV grundlagde akademiet i november samme år? - Der har ikke blot været en almindelig indflydelse, men også en personligt præget forbindelse fra Tübingens *Collegium Illustre* til Sorø Akademi!¹⁴⁾

Noter:

- 1) Jeg takker Anette Siegrist, som ikke blot hjalp mig med at finde fra *Skiel* til *Skeel*, men også gjorde mit dansk læseligt. - Om familien Skeel se: Vilhelm Samuel Skeel. Optegnelser om Familien Skeel, 2. bd., København 1871 og 1882.
- 2) Albert Westermayer, Emil Wagner, Theodor Demmler, Die Grabdenkmäler der Stiftskirche zu St. Georg in Tübingen, Tübingen 1912, s. 309, identificerer figuren som Paulus og mener, at den højre muligvis er Petrus. Kan man forestille sig Petrus med bare ben? Sml. note 7!
- 3) Farverne er ombyttet i det ovre felt: til venstre rød, til højre sølv (nu sort). Kunstneren havde sikkert kun en skriftlig bestilling, ingen tegninger.
- 4) A. Westermayer osv. 1912, s. 309, mener, at den øverste figur forestiller Maria med Jesusbarnet, men det passer ikke ind i et protestantisk koncept.
- 5) Til venstre: Ulfstand (tipoldemoder), Brahe (farmoder). Til højre: Gyldenstiern (mormoder), Bille (oldemoder 1), Sandberg (oldefader), Bille (oldemoder 2), Friis (morder). Våbenene er bestemt efter: Sven Tito Achen, Danske adelsvåbener, en heraldisk nøgle, København 1973.
- 6) A. Westermayer osv. 1912, s. 374.
- 7) Danmarks Kirker. Ribe Amt, s. 649-653. Også her fandtes Moses og Johannes Døberen som sidefigurer!
- 8) Afbildet i: August Willburger, Das Collegium illustre zu Tübingen, i: Tübingen Blätter, 1911, s. 1 ff., og i: Die Universität Tübingen von 1477 bis 1977 in Bildern und Dokumenten, Tübingen 1977, s. 106 ff. - Et stambogsblad findes også på det Kgl. Bibliotek i København. Det viser akademiets adelige studenter i færd med ringridning.
- 9) Christen Skeels Resedagbok 1619-1627, utgiven av Lennart Tommer, Malmö 1962.
- 10) Trykt i Tübingen 1622, holdt af Theodor Thumm.
- 11) Trykt i København 1661, holdt af Biskop Hans Svane. Delvis optrykt i: C. F. Bricka og S. M. Gjellerup, Den danske Adel i 16de og 17de Aarhundrede, I, 1874-75, s. 295-316.
- 12) Note 10, s. 299.
- 13) Note 9, s. 66 (på tysk).
- 14) S. M. Gjellerup, Nogle Bemærkninger om samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tidsrummet 1536-1660, i: Historisk Tidsskrift, IV, Række, IV, s. 36: »Vyrtemberg, der med Hensyn til Skolevæsenets Udvikling saa ofte er gaaet i Spidsen for de protestantiske Lande, har ogsaa Æren af at have oprettet det første ridderlige Akademi udenfor Frankrig. Og ligesom Herlufsholms Skole havde sine Forbilleder i de vyrtembergske Klosterskoler, saaledes er der ingen Tvivl om, at det var det bekjendte *Collegium Illustre* i Tybingen, der foresvævede Christian IV ved Oprettelsen af Sorø Akademi.«



Historie på lydbånd

Af Jens Kusk

25 år er historisk en kort tid og lydbånd er næsten kun nutid, men når Esbjerg Lydavis i år holder 25 års jubilæum, er der god grund til at bemærke det. Det er landets ældste lydavis, og den har også beskæftiget sig meget med lokalhistorie.

Lydavisen startede i sin tid som privat og ulønnet hobbyarbejde. Den nye spændende teknik med lyd gemt på magnetbånd gav anledning til start af en båndamatørklub. Det var jo fantastisk sådan at kunne gemme den enkeltes stemme, musik sang og meget andet - og ligefrem sende det med posten.

Det var godt et halvt hundrede, med malermester Arne Sørensen som formand, der startede klubben i Esbjerg. Man måtte begynde med ret enkel teknik og primitive lokaler - således opnåede man f.eks. god akustik i studiet ved at beklæde væggene med æggebakker. Der arbejdedes med mange opgaver, også ret kræ-

vende, som optagelser af teater, kor og koncert m.m. - men indlæsning for blinde, og især en lydavis for alle læseretarderede blev det vigtigste. Lydavisen startedes så den 13.9. 1965 med lidt tilskud bl.a. fra Lionsklubber, Blindesamfundet osv., og alle blinde i Esbjerg og omegn kunne så hver 14. dag få en lydavis som gratis blindetryksag.

Selve amatørklubben gik langsomt i stå - teknikken blev snart hvermands eje og mistede vel også noget af nyhedens interesse. Men selve lydavisen og de særlige opgaver levede videre, med nogle af pionererne og især lederen Jørgensen som aktive. Fra 1970 stillede Esbjerg kommune en båndmaskine, og op gennem 70'erne stedsede bedre lokaler og teknik til rådighed.

Efteråret 1979 (4.10.) oprettedes lydavisen så som en selvejende institution. Den er nu en moderne velfungerende institution, som er understøttet med gode studier og udmærket teknik.



Det første studie i Skolegade i kælderen under det nu nedrevne Bangs Hotel, 1965.

Der er fast personale med Jørgen Jørgensen som leder. Der udsendes nu daglig en 45 min. avis på kassettebånd mod før et 1½ timers spolebånd hver 14. dag. I Esbjerg kommune er der ca. 145 abonnenter, men der fremstilles lydavis til 6 kommuner i Ribe amt. Vejen var den første udenbys kommune, man betjente, og her blev f.eks. også kommuneplanen udgivet på bånd. Der udsendes nu ugentlig ca. 1.000 lydbånd.

Lydavisen foretager også individuel indlæsning for blinde - det kan være f.eks. en lovtekst, en lokalplan, et brev, man har fået og ikke selv kan læse og gerne vil kunne tage frem igen - eller

noget så praktisk og enkelt som en strikkeopskrift.

Udgivelsen af lydbøger - lydforlaget - er nu ordnet som en særlig afdeling, som af juridiske og praktiske grunde er en forening. De eneste medlemmer er Jørgen Dieckmann Rasmussen, Byhistorisk Arkiv, Karen Madsen, Handicapforeningen, J. O. Kryger fra Esbjergs socialbogholderi og lederen Jørgen Jørgensen som er formand.

En af de første lydbøger, man udsendte, var nu afdøde Uglvig Christiansens dialektdigte. Årbogen *Fra Ribe Amt* er ligesom årbogen fra

Vejle amts historiske samfund udsendt som lydbog de sidste 10 år, og anden lokalhistorisk litteratur forberedes.

Lydavisens og forlagets logo er en let ændret udgave af den gamle klubs - teksten på båndspole med en Esbjergkutter. Det er trods alt i den gamle klub, grundlaget blev lagt til det nye

professionelle foretagende, som er til glæde for svagtseende og også giver dem adgang til lokalhistorisk litteratur.

Jens Kusk, f. 1913, fhv. gårdejer, Jens Kusksvej 1, 6731 Tjæreborg. Medforfatter til Sneum-Tjæreborg bogen. Har tidligere skrevet i »Fra Ribe Amt«.

Madammens Mandø-minder

Af Emmy Kall Bertelsen, 1845-1922, og Jørgen Wangel

Madammen var den hæderstitel, som beboerne på Mandø gav præstekonen! Emmy Kall var født 27. februar 1845. Hun var oldebarn af rådmænd i Flensborg, Abraham Kall, og voksede op på herregården Sødal i en søskendeflok på 8, der alle fik en god undervisning og desuden lærte at tage aktiv del i praktisk arbejde.

Hendes ældste søster Marie Antonette Kall lærte præsten Jens Carl Christian Bertelsen, 1826-1903, at kende, medens han var personlig kapellan i nabosognet Tjele, 1860-1862. Derfra kom han som kapellan til Bøvling og Flynder i 4 år, for så at søge, og få, embedet som præst på Mandø i april 1866, hvorefter de blev gift i maj. Ti måneder efter kom hun i barselseng, det blev en vanskelig fødsel, og vejrforholdene gjorde det ikke muligt at få lægen fra Ribe, og mor og barn døde.

Swigerfamilien stod sammen om enkemanden. Ingeborg Cathinka Bay, f. Kall, sendte sin lille søn Martin Ludvig¹⁾ til Mandø præstegård som plejebarn. Søsteren Emmy Kall fulgte med som husbestyrerinde. Hun blev drengens kærlige plejemor og blev to år senere, den 31. marts 1869 viet til Jens Bertelsen i Vester Vedsted Kirke af sognepræsten der, færingen Hans Jørgen Jacob Sørensen.

Jens C. C. Bertelsen var født 22. maj 1826. Han voksede op i Ribe, hvor faderen var amtsforvalter, og hvor hans mor, Henriette Christiane Mulvad, havde sine slægtsrødder, hendes slægt havde boet i Nederdammen 31 fra 1621 og mere end hundrede år frem. Hendes onkel Peder Lauritsen Mulvad, 1760-1808, var præst på Mandø, ligesom flere slægtinge til tidligere

generationer havde været det, så Jens Bertelsen fulgte en slægtstradition ved at søge til Mandø.

Om hans tidligere virke som kapellan i Bøvling skrev Mads Agger i Højskolebladet for 24. marts 1893 bl.a.: *Han var ikke af de mest fremtrædende præster, men han brugte glad og villig de gode gaver, han havde fra Vorherres hånd, til gavn og glæde for os her i hans sogn, og aldrig mærkede man hos denne mand, at hans egen ære gik for Guds ære, derfor fik man også altid det indtryk, at han kun ønskede at være tjener og ikke herre. For skolevæsenet interesserede han sig stærkt og gik ofte om morgenen, når han hørte bornenes støj, idet han gik forbi, ind i skolen: thi, kjendt med forholdene, vidste han, at læreren måtte være upasselig, og han talte da så kjærlige og milde ord for de lyttende barneører, at mange af de små tilhørere siden som voksne aldrig glemte disse timer. Blev B. angrebet af folk, der ikke delte hans syn på menneskelivet, hvad af og til skete, kunne han med varme forsvare sin opfattelse af kristendom og kristenliv, men var og blev under alt denne milde og kjærlige mand, til hvis forkyndelse mange lyttede med glæde.*

Uden for Grundtvig-prægede kredse var vurderingen af ham mere behersket: da han var kommet til Sønderholm og biskop Laub var på visitats skrev denne således: *Denne præst, som nylig var kommet tilbage til dette stift, gør sig ikke bemærkelig ved nogen begavelse, vil måske også i vanskelige forhold kunne vise mangel på modstandsevne; men han mener det alvorligt med den gerning, han har overtaget, og hans hjertelige, kjærlige og åbne færd vil vist berede*



»Madammen«

ham en vej. (I Dansk Præste- og Sognehistorie). Så får Madammen ordet - med den originale stil og retskrivning, medens noter er tilføjet som forklaring.

Mit Giftermaal med min tidligere Svoger Bertelsen, der var Sognepræst paa Mandø. Vi blev viede lige ved Grænsen i Vester Vedstedes Kirke af Pastor Sørensen⁸⁾ den 31' Marts 1869. Den lille Ø blev saa mit første eget Hjem, den var jo meget ejendommelig, den beboedes dengang kun af tre Hundrede Mennesker, saa den var at ligne ved et stort Hjem, hvor alle kendte hinanden og delte fælles Glæder og Sorger.

I Storm, naar Vandet stod over Revlerne, kunde den lignedes ved et Fartøj, der var en smuk

Udsigt over til Slesvigs Kyst, og naar vi stod paa Klitterne, kunde vi se Fanø til den ene Side og Rømø til den anden; vor Bolig var gammel og skrøbelig, paa Døren ingen Laas, kun en Klinke, og Døren var der en Rude, hvor mange Præster havde skreet deres Navne. Min Mand var Lærer ved siden af at være Præst; det interesserede ham at læse med de opvakte Drengene, hvis Fædre og Brødre var Sømænd og for viden omkring, saa Geografi og Historie samt Engelsk dyrkedes særligt, om Eftermiddagen undervistes lille Klassen, og imellem afløste jeg saa min Mand, læste med dem og fortalte Historie, havde ogsaa nogle Vintre Syskole for Pigerne, jeg husker, hvordan de saa en Gang vilde vise mig en Paaskønnelse og forærede mig to Par meget store malede Kopper og føjede dertil den Bemærkning, at det var mærkeligt, at nogle, der var meget mindre, havde kostet mere.

Nytaarsdag 1870 blev vort første Barn født, blev kaldt Marie efter min afdøde Søster, der var jo stor Glæde over hendes Ankomst, jeg havde været meget syg, og Lægen kunde ikke skaffes derover ved Vintertid, skønt de tapre Søfolk gjorde deres Bedste, men Sne og Is forhindrede al Samfærdsel med Fastlandet; men jeg kom da over det; min Mand vilde have Vuggen staaende ved Siden af sin Arbejdsplads og syntes, at intet ondt kunde komme ind i Stuen, der havde et lille Barn tilhuse. Min gamle Moder havde rejst den besværlige Tur derover og blev til ud paa Foraaret og delte vor Glæde med os.

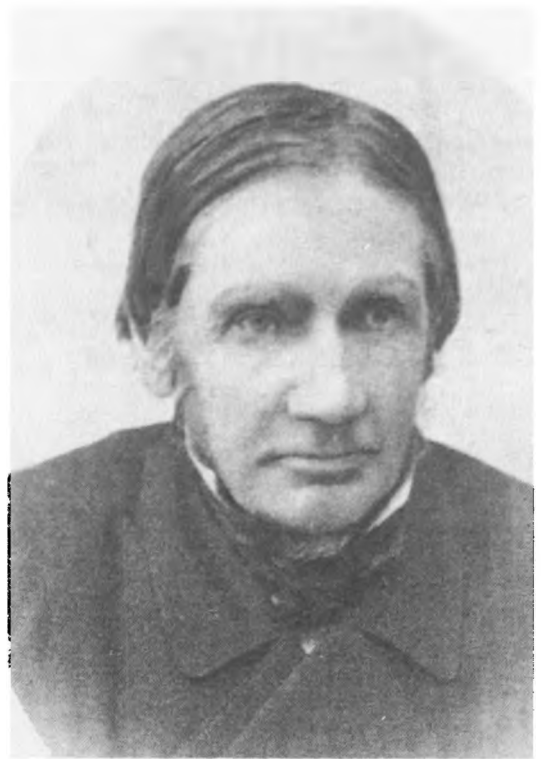
Vi havde hyggelige og rare Vinteraftener med Højtlesning, og jeg husker, hvor gerne min Mand læste højt af Holberg og lo saa hjertelig af hans Indfald og Vittigheder. Øens Folk kom meget til os, og da min Mand i Begyndelsen af vort Ægteskab bad mig om to Ting, altid at have et venligt ansigt paa, forstod jeg jo nok hans Mening, at dermed var forbundet at tage

godt mod Sognefolkene, men jeg mente jo ogsaa, at de ikke kunde nøjes med et smilende ansigt, men matte have en Kop Kaffe med. Det andet, han bad mig om, var, at jeg altid vilde gaa med Kappe paa,²⁾ man brugte nok den Gang Morgenkappe, men ikke om Eftermiddagen, jeg syntes nok, jeg derovre paa Øen kunde gaa ind derpaa, men det kneb jo, naar jeg kom til Ribe som 24-aarig ung Kone at være en Undtagelse, og det blev jo altid bemærket, og skønt min Mand ellers var let at komme til Rete med, saa taalte han paa visse Punkter ingen Indblanding.

I Ribe havde min Mands Far været Amtsforvalter, og der var ikke saa faa, der mindedes dem og var kommen i det gæstfrie, store Hjem; det kom Mandøfar og Mandømor til Gode, de vilde paa alle maader gøre det godt for os, om Efteraaret var jeg altid en Ugestid derinde med Børnene for at have lidt at staa Vinteren imod med, naar der ingen Samsfærdsel var.

Af Præstestanden var der i Ribe den gamle, elskværdige Biskop Balslev,³⁾ der var meget gæstfri imod Landsbypræsterne, min Mand havde ogsaa en god Ven i Pastor Olsen,⁴⁾ senere Provst paa Fyen og Provst Claudi.⁵⁾

I Konventerne kunde vi deltage ved Sommertid, der var Præsterne Høgsbro,⁶⁾ Bredsdorff,⁷⁾ Jernved, Sørensen,⁸⁾ Vester Vedsted og flere. Vi havde selv den Glæde ved Sommertid at have et Konvent, der blev en Mærkedag paa Øen; foruden Præsterne sluttede der sig flere af vore Venner i Ribe til, saa tre store Charabancs holdt udenfor vor Bolig en smuk Sommermorgen efter Ebbetid, naar der kunde køres over, de kom alle med straalende Humør og sagde, de havde yderligere Forsyninger med til Bispisningen. Ved Frokosten maatte jeg bede nogle af Gæsterne ikke at tage det saa nøje, om der manglede en Kniv eller Teske, da jeg ikke var saa forsynet eller indrettet paa saa stort et Selskab, ved Middagen gik det jo bedre, for da



Sognepræst Jens C. C. Bertelsen.

kom Mandøerne mig til Hjælp; den Dag maatte vore Køer malkes en ekstra Gang for at skaffe Mælk, til Rødgrøden, Stegen vilde Præsterne skære for, de vilde ikke, jeg skulle have nogen Bekymring for, at det skulde slaa til. Højskoleforstander Grove⁹⁾ udtalte ved Bordet, at han altid havde tænkt med Suk paa Vennen ovre paa Mandø, men nu vilde han ikke sukke for ham mere. I Kirken talte Pastor Olsen,⁴⁾ og Teksten passede til Øens Folk: *Skulde jeg være bange, naar min Fader staar ved Roret.* Sangen lød dejligt, Pastor Bredsdorff med sin smukke Sangstemme⁷⁾ messede fra Alteret.

Saa sejlede vi en Tur med Toldkrydseren, kom hjem, spiste, drak Kaffe; saa var der Møde i Kliitterne, hvor Mandøerne havde plantet

Flag hele Vejen, der blev talt om Salmedigterne Grundtvig, Brorson og Kingo; Mandøerne mindes aldrig saa dejlig en Dag. Da saa Vogne ved Ebbetid rullede hjem, lød der rungende Hurraer, vi havde haft en udmærket Dag, men Huset var ganske udspist af de 30 Gæster, der var ogsaa komne nogle slesvigske Studenter tilstede.

Imens vi var paa Mandø, var jo ogsaa Højskolebevægelsen ny, særlig Askov, der holdtes dejlige Møder i Ribe Egnen, et saadan flere Dages Møde var jeg sammen med min Mand til i Hodde og Tistrup hos Pastor Schiørring.¹⁰⁾ Talerne var Schrøder,¹¹⁾ Termansen,¹²⁾ Svejstrup¹³⁾ fra Vojens, det var Festsdage, der var Gudstjeneste i Tistrup Kirke og Møde i Lethbæk Plantage, der var komne folk i store Skarer, imellem Deltagerne var ogsaa Grundtvigs sidste Hustru¹⁴⁾ og Døtre. I Præstegaarden var der saa dækket lange Borde, jeg havde Schrøder til bords og sad ved Siden af Pastor Schiørring, jeg tror aldrig jeg har hørt saa mange taler og med saa godt Indhold.

Min Mand og jeg rejste jo ofte ud og trængte dertil, jeg husker, hvor oplivet af en saadan Tur, han var, da han havde været sammen med Birkedal¹⁵⁾ og Peter Larsen Skræppenborg;¹⁶⁾ da han ikke var særlig ordentlig med sine Ting, saa havde han sat adskilligt til, men bad mig ikke vredes derover, da han havde haft saa godt Udbytte af Turen.

Vor andet Barn Henriette blev født den 4^e December 1871, Mandøerne syntes altid, de havde Del i de Børn og sagde, at nu kunde vi rejse saa langt vi vilde, de blev dog altid af deres Folk. Til Hennys¹⁷⁾ Daab var de Konfirmander, der var hjemme, som min Mand havde konfirmeret i de Aar, Faddere, de samledes saa hos os om Aftenen; efter Sang og Oplæsning legede vi Ordsprogsleg med dem, det var de ikke kendte med, min Mand var særlig god til at sætte det i Scene, jeg husker endnu, hvordan Kongedømme blev udført, og de mange, der

blev ført til Doms, Smeden, der blev rettet for Bageren, og det blev over Midnat, før de brød op.

Imedens vi var paa Øen, var der jo ogsaa Strandinger, jeg husker, vi engang havde en fransk Kaptajn og en Skibsdreng, min Mand kunde heldigvis saa meget Fransk, at han kunde tale med dem; saa kom jo Øvrigheden fra Ribe derover; Herredsfogden, en Kammerjunker Honnens¹⁸⁾ med sin Fuldmægtig, de boede hos os, og vi overlod dem vore Senge, da de var de bedste, selv redte vi op paa Gulvet, saa fik vi ikke megen Hvile, men desmere Paaskønnelse. Engang var Distriktslæge Petersen¹⁹⁾ fra Ribe indeblæst i 3 Dage, da der ikke var Ebbe, han boede ogsaa hos os, men var ikke ret glad, da han havde sine Patienter i Ribe, vi gjorde, hvad vi kunde, spadserede med ham og spillede Whist med ham om Aftenen, men han gav sig alligevel, da de faa Syge derovre ikke gav ham meget at bestille, min Mand sagde saa til ham, at han kunde jo dog have haft det meget værre, enten selv været syg eller i Fængsel, de Argumenter slog ham jo ogsaa, saa han ofte omtalte dem i Ribe.

Hvor var dog Mandøerne et nøjsomt Folk, deres Julegilde bestod af Kaffe med Kandis til, og selv medbragte man Fløden, saa gik man lidt hjem, og fik senere The med ret tykke Stykker Sigtebrød med Kød og Ost; trak det længere ud, saa lidt varmt Øl, men Stemningen var altid fornøjelig, Sømændene havde altid noget at fortælle, og min Mand fik jo Sangen frem og læste ogsaa ofte op for dem; der var jo altid stor Glæde om Efteraaret, naar de ventede deres Kære hjem, men om Foraaret var det jo svært for dem at sige Farvel, da det jo var uvist, naar, eller om de i det Hele saa dem; der kom jo af og til sørgelige Meddelelser, som min Mand gerne skulle være Overbringeren af; engang var det en Kaptajn, der førte sit eget Skib, og tænkte just paa snart at kunde blive hjemme; Kaptajnen, en Søn og en Svigersøn blev alle syge af den gule

Feber og døde, kun en yngre Søn levede, det var svært at bringe Familien det Budskab.

Flere gamle Skikke holdtes jo dengang endnu, som, hvor der var kommet et lille Barn, og Konen første Gang skulde til Kirke, da mødte alle Øens Koner i Huset, blev beværtede med varmt Øl og fik hver en 4-Skilling, der stod på en Tallerken, det var Offer til Præsten, og der var en livlig Diskutering om, hvor vi næste gang skulde mødes, og saa vandrede vi to og to op til Kirken for at være der, inden den sidste Salme blev sunget, og saa blev der fra Prædikestolen bedt en Bøn for den unge Moder, jeg husker saa tydeligt, da min Mand indledte mig og tog sig selv med, Evangeliet var den Søndag om Arbejderne i Vingarden, og han syntes jo, at vi havde med et forøget og velsignet Arbejde at gøre.²⁰⁾

Præstekonen derovre blev altid kaldt Madammen, og det kunde jeg saa godt lide, da min Moder ogsaa blev kaldt det, jeg husker godt, at jeg engang, da jeg var et Barn paa 10 Aar, og de andre Søkende vilde være det ene og det andet, at jeg helst vilde ud at tjene som Madame, for jeg syntes, min Moder var et meget anset Menneske og den vigtigste Person, og saa blev jeg Øens eneste Madame. Vi havde en liden Plejesøn, Søstersøn, Martin Bay,²¹⁾ der var kommet derovre, da min Mand mistede sin første Kone og Barn, han var ham til megen Oplivelse og hjalp paa Sorgen, da han jo krævede at blive taget sig af, han var kun 3½ Aar dengang. Hvor jeg husker min Mand tegne for ham og fortælle Historier, jeg lærte ham at læse, han er nu Præst i Sønderholm og Frejlev, hvor min Mand har været Præst, og hvor Martin og 3 af hans andre Søkende er konfirmerede.

Juletræ skulde han jo have, men det kunde ikke skaffes af Gran, det blev Rosengrene, der var pyntede, saa godt det lod sig gøre, men Martin var glad, min Mand skrev saa et Vers til Gaverne, jeg mindes et af Versene til mig saalydende:

*Til min nøjsomme og tro Veninde,
Du vil dig nok kærlig finde,
naar vi til Ribe kommer,
det være Vinter eller Sommer,
saa skal Du en Waterproof have, det skal være
din Julegave.*

Besøg havde vi jo sjældent derovre, dog i to Somre kom Ernesto Jensen, Søn af Kaptajn Jensen, hans Hustru, født Dalgas,²²⁾ han var en ejendommelig Dreng, skyede al Forfinelse, Naturbørnene paa Mandø tiltalte ham, og han skrev begejstrede Sange til deres Pris, og tog ved 4-Tiden om Morgenen med dem i Engene, saa Solen staa op, og arbejdede med dem.

I Foraaret 1873 blev min Mand kaldet til Sognepræst for Sønderholm og Frejlev, det var jo en stor Begivenhed, efter at have levet de stille ensformige Aar paa Mandø, min Mand havde været der i 8, jeg i 5 Aar; men det er ikke uden Betydning at have levet Livet paa den Maade, især i de første Aar af ens Ægteskab, nu kom vi til Egne, hvor Livet pulserede stærkere; der var smukt ved Sønderholm, med en dejlig gammel Have, vel passet. Præstegaarden var gammel og ikke videre godt indrettet med en Skorsten midt gennem Huset, men den kom os jo ofte til Nytte, hvad jeg senere skal berette.

Hvor husker jeg Rejsen og Opbruddet fra Øen, hvor der just den Dag ingen Ebbe var, og vi maatte sejle i Baad. Afskeden med de gode, venlige Mennesker paa Øen og Ribe, det glemmes ikke.

Noter og tillæg

1. Martin Ludvig Bay, 1863-1931, søn af proprietær Hans Jensen Bjerregaard Bay, lærer, senere sognepræst i Sønderholm og Frejlev, far til Historikeren Svend Aage Bay, 1907-1989.
2. Madammens *Kappe*, et smukt hovedtøj, ligger nu i en montre i Mandø-huset, skænket dertil af et barnebarn, men uden oplysning om den tidligere bærer af det på Mandø, og uden angivelse af giverens navn.

3. Carl Frederik Balslev, 1805-1895, som Madammen efterkommer af såvel Hans Svanning, 1503-1584, som Niels Kotte, 1410 til Eskelund.
4. Carl Frederik Vilhelm Olsen, 1826-1910, var residenten ved Ribe domkirke 1869-1875.
5. Sophus Vilhelm Claudi, 1818-1891, fra 1866 sognepræst ved Ribe domkirke.
6. Sophus Høgsbro, 1822-1902, højskoleforstander.
7. Morten Thomsen Bredsdorff, 1830-1910, fra 1871-1885 sognepræst i Jernved.
8. Færingen Hans Jørgen Jacob Sørensen var 1860 blevet sognepræst i Vester Vedsted.
9. Carl Frederik Grove, 1828-1895, højskoleforstander.
10. Jens Nicolai Schiørring, 1825-1900, fra 1864 sognepræst i Hodde og Tistrup.
11. Ludvig Schrøder, 1836-1908, højskoleforstander.
12. Niels Jocum Termansen, 1824-1892, gårdejer i Vejen, forfatter og rigsdagsmand.
13. Hans Christian Janus Nicolai Balthasar Krarup Sveistrup, 1815-1893, var 1861-1870 sognepræst i Rødding og Skrave, derpå i Vejen og Læborg. Han blev afsat af den tyske regering, men blev boende i Rødding i 3 år som fri forkynder, hvorefter han kom til Vejen. Han var ligesom Madammen en efterkommer af nonnen Anne Pedersdatter, der først blev gift med broder Thøger (Løvenbalk) og siden med hans efterfølger i embedet som sognepræst ved Sortebrødre kirke i Viborg, Morten Hvass.
14. Asta, født Krag-Juel-Vind-Frijs.
15. Schöller Parelius Vilhelm Birkedal, 1809-1892, præst.
16. Oluf Peter Holm Larsen, 1802-1873.
17. Datteren Henriette, opkaldt efter farmoderen Henriette Christiane Mulvad, blev livet igennem kaldt Henny. Hun giftede sig ikke, var nogle år i Amerika, kom hjem og etablerede et pensionat på Frederiksberg, hvor slægtens unge boede i studieårene og fandt et dejligt hjem. Da hun fyldte 90 år samledes ca. 125 slægtninge med hende i Vartov for at fejre hende.
18. Herredsfoged i Ribe, senere politimester i Randers, Gustav Adolph Honnens, 1832-1906.
19. Christian August Petersen, 1818-1889, distriktslæge i Ribe fra 1858.
20. Arbejdet medførte også delagtighed i Mandøboernes positive oplevelser. Jens Bertelsen skrev således Mandø-sangen, der synges endnu. Da der i 1871 fødtes trillinger til Hans Gregers Jørgensen, gjorde præsten sig tanker i den anledning:

Hans Gregers kom med rigets fragt
 hans Hedvig havde inde
 hans hustru har det bedre bragt
 hun er en dannekvinde.

Han sejler til Italiens land
 alt med Braziliens skatte
 hans hustru her på Mandø strand
 tre små i verden satte.

Det som var i hans skudes skrog
 det gør han om i penge
 men bedre gælder, tror jeg dog,
 én pige og to drenge.

Ja først kom der en pigelil
 en dag før de to svende
 hun hilser dem med venlig smil
 dem sit godmorgen sende.

Så kom de små ulker to
 de vil med fader skue
 når de har trådt deres barnesko
 og set de bølger true.

Og nu vi ønsker dem en sang
 alt godt til målet fører
 så det må ha' en sådan klang
 så Genua det hører.

Alt godt da over far og mor
 og over de små trende
 gid deres vej i Gud på jord
 må gå til livets ende.

(Meddelt af trillingernes broders barn, Hed. Jørgensen i Vester Vedsted.)

21. Lederen af Hedeselskabet, Enrico Mylius Dalgas, 1828-1894, var livet igennem ven med Jens Bertelsen, og han blev en hyppig gæst i præstegården i Sønderholm, hvortil præsteparret flyttede.

Madammens erindringer fra Mandø er et mindre uddrag af et manuskript, som hun efterlod børn og børnebørn: *Mit livs Oplevelser og Erindringer*, men det er den del, der vedrører livet i Ribe amt, som her er gengivet.

Lektor Jørgen Wangel er født 1916, er formand for Slægtshistorisk Forening Sønderjylland, medlem af bestyrelsen for Sønderborg Amtskreds i Historisk Samfund for Sønderjylland. Han er gift med »Madammen« sønneatter Olga. Har publiceret en del artikler og anmeldelser, bl.a. i *Personallistorisk Tidsskrift* og i *Sønderjyske Årbøger*. Han har fælles aner med »Madammen« i 1500-tallet. Har sammen med sin kone rejst i 6 verdensdele, og i 1990 har de været jorden rundt på besøg hos efterkommere af emigrerede slægtninge. Underviser i slægtshistorie. Foredragsholder.
 Adresse: Mosevang 29, Ulkebøl, 6400 Sønderborg.

Af en landsbyhåndværkers optegnelser

Af Jens Kusk

Der er bevaret mange erindringer og dagbøger fra bogligt uddannede folk. Der er også bevaret en del fra bønder. Men fra landsbyens håndværkere og såkaldt ufaglærte - som ofte mestrede en vigtig kunnen - er det meget få.

Disse folk betød ellers meget for landsbyens funktion. Mest betød jo nok de uddannede *rigtige* håndværkere, men tækkemænd, de forskellige altnuligmænd, som ikke var udlært i

et fag og undertiden betegnedes med det lidt ringeagtende *Bæslingsnedker*, betød også meget. Nogle kunne være rene multikunstnere, som vi ofte kan takke for fine stenbrolægninger, pyntelige overvinduer osv. De var utroligt alsidige.

De uddannede gamle håndværkere mestrede gerne både murer- og snedker-/tømrerarbejde. De blev ofte blot kaldt *snedkere*, men en del af



Josep Trabers gamle hus. (Efter maleri af Anders Frandsen, Tjæreborg).

dem fik den gerne velfortjente titel Bygmester. Men også for disse folk kunne fagområdet være meget stort, f.eks. var pumper til vand, glasarbejde, og noget møbelarbejde gerne med, såvel som de altid nødvendige ligkister.

De optegnelser, som her søges givet prøver af, er skrevet af den midterste af tre generationers håndværkere, som har boet samme sted, Skolevej 34, Tjæreborg; endnu beboet af en af familien, som dog ikke er håndværker men kok.

Det er Hans Friis, født i Ølufvad d. 6.12. 1853, som har skrevet optegnelserne i form af regnskabsbøger for tiden 9.5. 1880 til 13.2. 1936, og en dagbog fra 1.1. 1914 til 24.2. 1936, hvor hans sidste sygdom melder sig. Bøgerne fortæller også noget om hans forgænger, svigerfaderen Josep Traber, og hans efterfølger Emil Friis f. 22.2. 1889 i Tjæreborg.

Alle de tre håndværkere er udlærte fagfolk, men meget alsidige alligevel.

Den første af håndværkerslægten, var en sadelmager Josep Traber¹⁾ f. 1824 i Thurgau, Svejts. Han og konen Frederikke Christine Hedvig f. 1827 i Husum, Slesvig, slår sig ned her og begynder arbejdet i et smukt, men lavt gammelt hus. Ved folketællingen 1855 er Traber den eneste i sognet, hvor der ikke står lutheraner - der står reformert. Ved tællingen 1878 betegnes han dog som lutheraner. Han betegnes som husfader og sadelmager; foruden konen er der da en datter på 17 år, der betegnes som væverpige, og en søn Chr. Emil på 13 år.

Vi ved ikke ret meget om Traber, men fra gamle folk er fortalt, at eftermålet var godt og han huskedes længe. Et vidnesbyrd herom er et bevaret mindevers, skrevet af den nære nabo, degnen og orgelkomponisten Leopold Bruun.²⁾

Mindevers over hensovede
Josep Traber
66 år 7 måneder

*Guds Fred var over din sidste Stund.
nu sover du gamle et saligt Blund.
Farvel byder dig dine kjære.
Vor Kjærlighed følger dig i din Grav.
Dit Minde velsignet være.*

*Fra fjerne Lande du til os kom.
Du var en Nabo god og from.
En trofast Ægtemage.
Så vel du mente det med enhver.
Du var en Fader god og kjær.
Og vi som blev tilbage.
Vi prise din Vandel og kjærlige Færd.
Og ønsker du Lønnen må nyde der.
Hvor salig er at være.
Så hvil i Fred vor Broder kjær.
Gud Fader i Naade se til enhver.
Så vi hans Navn må ære. Du kjære farvel.
I Jorden dit legem.
I Himlen din sjæl.*

*Født i Thundorf i Kanton Thurgau
den 3. April 1824.
Død i Tjæreborg
den 2. November 1890*

Fred med dit støv.

Det er Josep Trabers datter Dorthe Hedvig, som 20.10. 1881 bliver gift med Hans Friis. Han har da været udlært og i fuld sving med arbejdet, idet den første regnskabsbog begynder 6.7. 1880, og han senere skriver i dagbogen, at han kom hertil i juli 1880 for at begynde med håndværket.

I regnskabsbogen noteres som det første et mælkeskab til 14 kr. og en lænestol til 7 kr. 50 øre. Det omhyggelige regnskab omfatter ellers flest småbeløb (der er en mængde ruder isat å 9-15 øre, og mange syet hestetøj til 50 øre).

Regnskabet fortsættes omhyggeligt til han 13.2. 1936 indfører sin sidste arbejdsindtægt: syet hestetøj for Jens Jørgensen 1 kr. 75 øre.

Dagbogen begynder han først 1. januar 1914. Heri skrives om, hvad hver dag er brugt til, og selv om der som overskrift oftes står: *Forretningen i . . . måned*, så fortælles der om meget, meget andet. Der fortælles om rejser, besøg, kirkegang, familie og om større begivenheder på egnen, men først og fremmest om dagens arbejde.

Bøgerne giver os et indblik i en af de gamle håndværkeres alsidige kunnen, og i et dygtigt, nøjsomt og uhyre flittigt levned - som også var præget af solid gammel gudsfrygt.

Hans Friis mestrede utrolig mange ting. Som de fleste håndværkere da, kunne han både mure, tømre, snedkerere og være glarmester. Men også sadelmager og polstringsarbejde fylder meget i regnskabet - vel nok en arv fra svigerfaderen. En del bødkerarbejde laves også, og han går ikke af vejen for at garve et par skind for en og anden, eller hjælpe med at passe deres bier eller pode og beskære deres frugttræer.

Hertil kommer så pligterne med at passe eget hus og have, grave sine klyne osv. De to grise og egen biavl skal også passes. Det sidste giver også lidt fortjeneste. Der sælges noget honning og voks, og enkelte gange sælges en bidronning; (2 kr. - det samme som for en sværm). Er der især om vintrene - lidt tid til rådighed, bliver ålejernet flittigt brugt i åen og mergelgravene. Det må have været lidt spændende, for fangsten som noteres varierer meget - inden for en uge f.eks. fra kun lidt over 1 pd. og 5 til hele 16 en eftm.

Friis kom vidt omkring på egnen, bruges tog noteres billetten omhyggeligt - *retur Esbjerg 40 øre*. Men de rare cykler, som er kommet, bruges mest, og de bliver nok passet godt, i dagbogen noteres f.eks.: *Søndag fm. lakket min cykel op. Eftm. i kirke*. Såvel den gamle som sønnen Emil var en periode også lidt cykelsmede for andre.

Kun en enkelt gang tager Hans Friis længere



Hans Friis med sin hund. (Gammelt foto tilhørende Jens Bejerholm).

væk på arbejde, 2. aug. 1887 skriver han: *Rejst til Blåvand at arbejde ved fyrtårnet og 30. okt.: Færdig med arbejdet, fået 10 kr. i dusør fra regeringen. Skudt en sæl*. I fritiden har han nok arbejdet lidt for andre, for da et dørgerikt blev pillet ned i 1987 i Blåvand, sås på bagsiden H. Friis' navn og årstallet.

De gamle bøger fortæller om mere end et halvt århundredes flittigt arbejde, om hvad materialerne da kostede, om hvad arbejdslønnen var gennem tiden, og hvad landbefolkningen, som kunderne var, havde brug for at få lavet.

Arbejdslønnen synes ikke at være ens overalt, det skyldes nok, at lidt materiale ved småarbejder er medtaget. Der er nok også ofte en del skøn med i regningen: - man aner lidt om den gamle skik, at løn er størst om sommeren³⁾ - vist også at folk med små forhold skånes.

Bøgerne omfatter lidt over et halvt århundrede, og tager man et typisk pluk fra hvert af tiårene, kan man få et helt godt indtryk. Fra 1914, hvor Friis begynder at føre dagbog, er der flest eksempler herfra, men der medtages dog altid et eksempel på en dagløn:

1880'erne

83 d. 6. oktbr.	M. Sørensen, 6 dages arbejde	9,00
83 d. 14. oktbr.	8 ruder isat	0,72
83 d. 1. nobr.	Et par træsko hovet ⁴⁾	0,20

1890'erne

95 2. marts	Thomsens hestetøj syet	0,30
95 2. marts	Søren Kjeldsen, Allerup, ligeledes	0,50
95 25. marts	Tames Rebslager, repareret pumpen	0,25
95 26. marts	Sognerådet, rensset 3 kakkelovne	0,75
95 2. apr.	Jørgen Sørensen, drejet rullestokke	0,75
95 8. sptbr.	A. P. Nielsen, Roborg, 1 dags arbejde	2,00

1900-1910

1900 1. novbr.	Degnens pige, 1 kuffert	5,00
1900 7. novbr.	Klaus Gjording, 1 grime istand	0,50
1900 24. novbr.	Frk. Hansen, Esbjerg, 5 pd. honning	3,25
1900 28. novbr.	Magnus Krog, 1 rude til skolen*	0,50

*) Hvis der gik en rude, måtte børnene, eller deres forældre eller husbond selv betale. Her er det egnens senere så kendte dyrlæge, som må betale.

1905 5. juli	N. Jensen, Lifstrup, 3 dages arbejde	6,75
1905 25. juli	N. P. Eskesen for en sværm bier	2,00

1910-1920

1912 1. febr.	Jens Nielsen, 1 piedestal	25,00
1912 14. febr.	Jens Jørgensen, 1 skilderi	0,85
1915 30. sptbr.	Jens Nielsen, 2 dages arbejde	6,50
1915 16. oktbr.	Laurits Knudsen, 1 komfur opsat	4,00

Fra 1914 føres foruden regnskabsbog også en dagbog. Denne giver et endnu bedre indtryk af, hvordan dagene udnyttes, og benyttes derfor mest. Eksempel på dagløn m.m. fra regnskabet, medtages dog altid.

1914 dcbr. 17.	Kr. Bertelsen, istandsat 1 kærne
1914 dcbr. 18.	Hans Hjort, hestetøj istand
1914 dcbr. 19.	H. N. Sørensen, lavet balje i stand
1914 dcbr. 20.	A. P. Roborg, sat ruder i
1914 dcbr. 21.	Hjemme, lavet flere ting i stand
1914 dcbr. 25.	Juledag til kirke, aften til barselsgilde
1914 dcbr. 26.	St. Stefan, til kirke, Kristian rejste
1914 dcbr. 31.	Formiddag S. L. Hansen, muret kakkelovn

Nytårsaften sluttes så, som alle de andre årsskifter, med, at der i bogen indføres bøn og tak: *Tak kjære Fader i Himmelen for din Hjælp og Beskjærmelse i det Aar som nu svandt, og Tak for Freden, baade hjemme og i vort Land. Og giv os Lykke og Held til, hvad vi foretager os i Jesu navn. Giv hvad du finder os tjenligt, men først og fremmest den evige Salighed. Giv os Arbejde og Brød til mig og mine og giv os din Fred.* (Det er under 1. verdenskrig).

1920'erne

1920 er et særligt år for Hans Friis, hans kone dør, og det gamle hus Traber byggede erstattes af et nyt og større. Det er sønnen Andreas, som er murer, der bygger, men den gamle selv og sønnen Emil arbejder med. Der indrettes en lejlighed i tagetagen til de gamle. Allerede i december 1919 skrives i dagbogen, at moders (sådan kaldes konen altid) sygdom tager til, og d. 21. var vi til alters hjemme. Ved den sædvanlige bøn og tak nytårsaften tilføjes, at alt lægges i Guds hånd og bedes om, at hvis de ikke skal beholde hende, at hendes sidste tid da bliver venlig, og den sidste kamp let og blid. Det blev døden, og 19.2. skrives: *I Nat Kl. 2 døde vor Moder 67 1/2 Aar. Syg 1/2 Aar. Tak for alt Godt. Fred med dit trätte Legeme.*

Sønnen Emil Friis overtager det nye hus, og den gamle flytter i tagetagen. Men han får fri hus og havejord og rådighed til at bruge det nye værksted. Den gamle har egen husholdning, og arbejdet, også ude, fortsætter.

1920 27. nbr.	<i>Hanne Bjergs fødselsdag 90 år</i>	
1920 28. nbr.	<i>Line Iversen begravet, død af spansk syge</i>	
1920 4. dcbr.	<i>Sat lister på ligkister</i>	
1920 5. dcbr.	<i>Ligeledes, Andreas og Ane syge</i>	
1920 6. dcbr.	<i>(Fra regnskabsbog) A. P. Roborg, 2 dages arbejde</i>	8,00
1920 6. dcbr.	<i>Min fødselsdag 65 år</i>	
1925 decbr. 4.	<i>Smed Bertelsen, lavet 1 vognkasse</i>	16,00
1925 decbr. 5.	<i>Jørgen Kristensen, 1/2 dags arbejde</i>	2,25
1925 decbr. 16.	<i>Læge Rørdam, rensset kakkellovn</i>	1,00

Til nytår 1925 gøres årets regnskab op. Der er indtægt 2158,23, mod udgift 979,28. Til gode har han 208,56. Ved den efterfølgende nytårs-

bøn mindes konen, og der takkes endnu for hendes nådige død, samt betragtninger om hans egen muligt snarlige død.

1930'erne

Der fortsættes med mange små indtægter: 50 øre til et par kroner for reparation af hestetøj og isætning af ruder o.lign., derimod trappes af med større murerarbejde, mens det lettere *afstregning* bibeholdes.⁵⁾ Selve daglønnen er nu 6 kr. - men der kommer en ny indtægt til, aldersrente 13,75 pr. md., som i 1935 endog stiger til 25,50. Udgifterne stiger dog også, *Sygekasse* er nu oppe i 3 kr. 50 øre kvartalet, og *Lyspenge* (el) i 1 kr. til 1,50 kr. md. Den gamle har egen husholdning, er sparsommelig, og fører omhyggeligt regnskab. Den ugentlige slagterregning er hyppigst for 1/2 svinehoved 0,70-1,00 kr. Kun det sidste års tid køber han middagsmaden hos sønnen og svigerdatteren - det koster 3,50 pr. uge.

Sønnen Emil Friis⁶⁾ var nogle år i USA, men kom hjem da moderen blev syg, og blev så hjemme. Margrethe Bejerholm havde også været i USA, men kom hjem sammen med sin søn, da hun blev enke. Denne søn Jens Bejerholm og konen Johanne bor nu i huset. Margrethe Bejerholm blev i 1928 gift med Emil Friis. Emil fortsatte faderens flittige og akkurate arbejde. De første år gik han også meget ud til arbejde hos private, men blev efterhånden fast på et maskinsnedkeri (Aage Pedersens).

Den 13. febr. 1936 indfører gamle Hans Friis for sidste gang en arbejdsindtægt i regnskabsbogen, og d. 22. skrives i dagbogen *haft læge*. Fastelavnssøndag, d. 23. er det sidste gang han får skrevet i dagbogen: *Lammelse i venstre Side, kan ikke bruge venstre Haand, ogsaa Lammelser i Benet. Men ingen Pine, hav derfor tak kjære Fader i Himlene.*

Hans Friis døde 11. oktbr. 1936, den sidste tid plejet af svigerdatteren og sønnen.

Bagest i de gamle bøger skrives forskelligt andet, bl.a. et slægtsregister, og fortælling om egnens begivenheder, stormflod, brand osv. men ikke mindst to særlige regnskaber:

1. Der holdes en dør åben for det store eventyr ved at spille på dellod i lotteriet. Én gang giver det 310 kr., men det er mest småbeløb, når der laves tiårsopgørelser går det omtrent lige op + eller + en halv snes kr.

2. I 1890'erne oplevede egnen en helt vanvittig spekulation i byggegrunde til det voksende Esbjerg, *Esbjergjord* hed det.⁷⁾ Da krakket kom, måtte mange gå fra hus og gård. Hans Friis prøvede også chancen, men han hørte til de forsigtige og til dem, som slap billigt. Fra det særlige regnskab *Esbjergjorden* ses 1933 1. jan. noteret: *udgift til dato 4642,00 kr. - og indtægt 220,00 kr.* Men 1.5. samme år noteres så: *Solgt min 1/11 part af Esbjergjorden 3345 kr. og 50 øre - Det hele er i orden.* Man kan næsten høre et lettelsens suk. Den flittige gamle hædersmand nåede også her at betale enhver sit, og at overlade næste generation et solidt grundlag.

Noter

Bøgerne overgår til Byhistorisk Arkiv, Esbjerg, men kan foreløbig kun benyttes efter aftale med ejeren Jens Bejerholm.

1) Josep Traber er ifølge familien kommet hertil som sadelmagersvend på valse, døde i Tjæreborg 2.10. 1890.

- 2) Leopold Bruun var 1857-93 degn og lærer i Tjæreborg. Han var dygtig og alsidig og af stor betydning for sognet. Han startede det første bibliotek og var meget glad for musik. Han komponerede salmemelodier, hvoraf nogle brugtes endnu 1920. Også munter dansemusik gav han sig af med, således skrev han en *Lokomotivpolka* og en *Jernbanegalop*, efter sigende inspireret af banens komme i 1874. Ligeledes var han foregangsmand inden for landbrug, biavl og havebrug, endnu findes i sognet efterkommere af de af ham tiltrukne frugttræsarter. Levnedsskildring findes i F. R. A. bd. XVIII, side 142-151.
- 3) I ældre tid var arbejdsløn højere sommer end vinter, man fik kosten og arbejdsdagen var længst om sommeren. Af tjenestefolks årsløn regnedes de 2/3 tjent i tiden 1.5-1.11.
- 4) At hove træsko er at beslå dem med træskoringe eller andet.
- 5) Det var tidligere skik at friske blankmurens hvide kalkfuger op med pensel og lineal, et let arbejde for en gammel håndværker.
- 6) Emil Friis (22.2.1889-3.5.1969) blev 1928 gift med Margrete Bejerholm, hun havde også været i USA, men var født på Spøttrupgård i Sneum sogn.
- 7) Spekulationen kulminerede 1894-96. Også ellers besindige landboere lod sig lokke med; således sås koner møde op ved aftentøget for at høre, om manden nu også havde fået købt en part. Også her i sognet måtte mange gå fra hus og hjem efter det eventyr, og for endnu flere kostede det mange års afsavn og bekymring for at komme ud af gælden. En fin skildring af spekulationstiden findes i F. R. A. bd. XII, side 542 og følgende.

Jens Kusk, f. 1913. fhv. gårdejer, Jens Kusksvej 1, Tjæreborg; medforfatter til Sneum-Tjæreborg bogen; har tidligere skrevet i »Fra Ribe Amt«.

Besættelsestiden i erindring

Af Jørgen Dieckmann Rasmussen

Den 9. april i år var det 50 år siden, tyskerne besatte Danmark. Det er en mærkedag i dansk historie, ikke noget at fejre, men noget at mindes. Med den tyske besættelse blev Danmark nemlig inddraget i 2. Verdenskrig, og der kom til at gå mere end fem år, før der blev fred igen.

På en måde kom 2. Verdenskrig, og herunder den tyske besættelse af Danmark, som en forventelig afslutning på et tiår med økonomisk krise og store sociale og politiske spændinger, i Danmark såvel som i udlandet.

2. Verdenskrig er på en gang nær og samtidig fjern. Mange danskere husker stadig krigen, fordi de selv har oplevet den. Der er imidlertid også mange, som perioden slet ikke siger noget. De har samme forhold til 2. Verdenskrig, som de fleste af den ældre generation har til 1. Verdenskrig: det er historie, noget man læser om og som man i bedste fald husker ved årstal og markante begivenheder.

Der er dog god grund til fortsat at interessere sig for 2. Verdenskrig og være vidende om, hvad der hændte. Nazismen blev ikke udryddet. Det vidner de ny-nazistiske strømninger om. Anti-semitismen lever også fortsat. Viden om 2. Verdenskrig og dens efterspil er endvidere en forudsætning for at forstå udviklingen i Østeuropa i det sidste års tid og foreningen af Tyskland. Sådan kan man fortsætte.

Takket være en omfattende historisk forskning i Danmark er mange forskellige sider af besættelsestidens historie blevet undersøgt og belyst. Det er f.eks. blevet til adskillige disputater om emnet.

Det er dog næppe denne form for litteratur, de fleste nysgerrige læsere umiddelbart vil kaste sig over. Der er erindringer langt bedre,

fordi de med udgangspunkt i enkelte menneskers oplevelser tegner et billede, det er lettere at identificere sig med.

Også for historikerne er erindringerne om besættelsen vigtig, for periodens historie set på individ-plan findes i ligeså mange versioner, som der var mennesker dengang. Så forskellige var oplevelserne, selv i et så forholdsvis lille land som Danmark.

Det er derfor vigtigt, at de, der endnu erindrer besættelsestiden, går i gang med at få oplysningerne bevaret for eftertiden. Har man let ved at skrive, kan man begynde at skrive ned, hvad man husker. Har man svært ved at skrive, kan man indtale sine erindringer på bånd.

Næste skridt er at sørge for, at båndet eller manuskriptet kommer videre end skrivebordskuffen, for selv om det sikkert ligger godt dér, kommer det på langt sigt kun en forholdsvis snæver, privat personkreds til glæde og gavn.

Det bør imidlertid også komme ud til en større kreds. I den forbindelse kan det anbefales at henvende sig til det stedlige lokalhistoriske arkiv med sit bånd eller sit manuskript, for erindringer interesserer flere end blot familien.

Ella Hansens erindring om besættelsestiden i Skads, som følger umiddelbart herefter, er et glimrende eksempel herpå. Hun har skrevet beretningen til sine børn, så de kunne forstå den tid, de var kommet til verden i. I slutningen af marts 1990 viste hun mig sit manuskript, og jeg syntes, det fortjente at komme ud til en større kreds - til oplysning såvel som inspiration. Det gengives herefter med Ella Hansens tilladelse.

Jørgen Dieckmann Rasmussen, f. 1954, cand.mag., leder af Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

Besættelsestidens hverdag i Skads

Af Ella Hansen

Den 9. april 1940 vågnede vi ved 5-tiden ved, at flyvemaskiner fløj lavt hen over vor by. Vi så, at det var tyske maskiner og vidste, at der var noget galt. Vi åbnede for radioen, og snart hørte vi:

Kong Christian og regeringens proklamation til det danske folk

Tyske Tropper har i Nat overskredet den danske Grænse og har gjort Landgang forskellige Steder. Den danske Regering har under Protest besluttet at ordne Landets Forhold under Hensyn til den Besættelse, som har fundet Sted, og i Henhold hertil kundgøres følgende: De tyske Tropper, der nu befinder sig her i Landet, træder i Forbindelse med den danske Værnemagt, og det er Befolkningens Pligt at afholde sig fra enhver Modstand overfor disse Tropper. Den danske Regering vil forsøge at sikre det danske Folk og vort Land imod de af Krigsforhold følgende Ulykker og opfordrer derfor Befolkningen til rolig og behersket Holdning overfor de Forhold, som nu er opstået. Ro og Orden må præge Landet, og loyal Optræden må udvises overfor Alle, som har Myndighed til at udøve.

Christian R. Th. Stauning

Derefter fulgte kongens personlige budskab:

Under disse for vort Fædreland så alvorlige Forhold opfordrer jeg alle i By og på Land til at vise en fuldtud korrekt og værdig Optræden, da enhver uoverlagt Handling eller Ytring kan have de alvorligste Følger.

Christian R., Amalienborg, den 9. april 1940.

Mørklægningen

Om eftermiddagen den 9. april var jeg inviteret til fødselsdagskaffe hos en nabo. Mens vi sad der, begyndte biltransporter med tyske soldater og heste at køre forbi ude på landevejen. Inden vi gik derfra, havde sognefogeden været der på sin runde til alle beboere for at beordre dem til fra samme aften at sørge for mørklægning af alle huse samt pålægge bilisterne og cyklisterne at blænde bil- og cykellygter.

Så da jeg kom hjem, måtte jeg i gang med at finde tæpper og andet stof til at hænge for vinduerne. Nogen tid efter 9. april blev det afløst af rullegardiner af svært, sort papir. I nogle rum nøjedes vi med at sætte en skærm om pæren, så den kun lyste i en rundkreds lige nedad. I stalden skulle der også mørklægges. På hver vinduesside slog vi en lang liste op. På den var der ud for hvert vindue slået tjærepap i vinduernes størrelse. Med et tag kunne man således trække for alle vinduer.

Tyske beslaglæggelser

Det første, der direkte berørte vores by af besættelsens følger, var, da tyskerne *besatte* vores forsamlingshus. Senere *tog* de hvad vi kalder Kongehøjene, men egentlig er Bavnehøjene, byggede barakker omkring og et mægtigt tårn på den største høj. Tårnets funktion husker jeg ikke. I nogen afstand af barakkerne og tårnet blev der hegnet og nedsat såkaldte *flaskeminer*. De var forbundet med tråde, som ved berøring fik minerne til at springe. Det var ikke så få hunde, katte og harer, der måtte lade livet, og en enkelt soldat, måske flere plus nogle



Besættelsestidens dårlige brændsel krævede godt kvas at tænde op med. Her er familien Hansen i gang ved kvasmaskinen på et tidspunkt under besættelsen. Foto: Ella Hansen.

sårede tog det også. Over den gennemgående vej var der spærrebom. Enhver, der skulle igennem, måtte vise legitimation.

De derboende tyskere var flinke og fornærmede ingen direkte, ville gerne købe æg, mælk osv. hos befolkningen, men det kneb næsten alle steder at lave den slags handler.

Vareknaphed

Efterhånden begyndte knapheden på varer at melde sig. Mange ting blev rationeret. De gamle rationeringsmærker giver et nogenlunde billede heraf. I den forbindelse var det en fordel, og absolut ikke forstået som den eneste, at vi i

februar 1941 fik vores første lille pige og i september 1942 den anden. Det sikrede os ekstra rationer.

Jeg vil lige bemærke, at vi til en forestående fødsel kunne få en *fødselspakke* udleveret. Den indeholdt det allernødvendigste babyudstyr som bleer, bukser m.m. Man kunne jo ikke gå i forretninger og købe den slags ting. Så vidt jeg husker, var det gennem sygekassen, man fik pakken.

Ellers klarede man sig, drak *kunstkaffe* eller brændte selv rug til kaffe, bage af byg- og sigtemel, sødede med kunstige sødemidler, slagtede en *forbudt* gris en gang imellem osv.



Familien Hansen med børn og gæster på familiebesøg i Bryndumdum under besættelsen. Foto: Ella Hansen.

Vi forsøgte bl.a. selv at lave kartoffelmel. Man kunne leje en maskine til formålet. Forsøget faldt dog ikke heldigt ud. At lave sødemiddel af sukkerroer prøvede vi også en enkelt gang. Det blev nærmest en slags sirup, men resultatet stod ikke mål med anstrengelserne.

Da jeg havde fået pige nr. to, kom vores nabo, som havde et lille hjemmebageri, med et franskbrød, bagt af flormel, til mig. Det blev nydt med ærbødighed.

Krigshandlinger

Trods vareknapheden trivedes den *mindre* selskabelighed. Det var, som om man trængte til at være sammen. Når man vovede sig ud, sikre-

de man sig, at der ikke var en tysk patrulje i nærheden. Vi var ikke bange for tyskerne i almindelighed, men når der var spærretid, skulle man passe på ikke at blive truffet ude.

Også udenfor spærretiderne var der nemlig altid vagtpatruljer på vejene. F.eks. kom min far og mor og en person mere gående hjemad en aften. De blev stoppet af en patrulje og blev bedt vise legitimationskort. Mor trak et kort op af tasken, og da tyskerens lygte lyste på det, viste det sig at være klør es, hun havde fået fat på. Det morede de sig meget over. Afbrydelse af radioen og luftsirenenes tuden, når der var engelske flyvere i luften, hørte til dagens (u)orden, men kun få gange benyttede vi det beskyttelses-

rum, vi havde lavet i en tom kartoffelsilo. Det var ikke sjovt at skulle derned med to små børn.

Den værste dag var, da Esbjergs gamle lufthavn blev bombet. Vi var skrækslagne for, hvad bomberne mon havde ramt. Luften var fuldstændig tyk af røg og støv. Når der blev skudt efter englænderne med luftskytset, regnede det med splinter. Så det var om at komme i dækning, men alt det lærte vi jo at leve med.

Indkvartering af tyske soldater

Den 10. februar 1944 skulle en deling soldater og heste indkvarteres i Skads, formodentlig indtil de skulle sendes til Østfronten. Indkvarteringen varede ca. en måneds tid.

Forud havde der været et par mænd rundt for at se på *lejlighed*. Fire soldater og syv heste blev vores ration. Der var ikke noget med at protestere. Den ene af soldaterne var en russisk fange. Dem var der nogle af imellem, men *vores* blev nu forflyttet efter nogle dage.

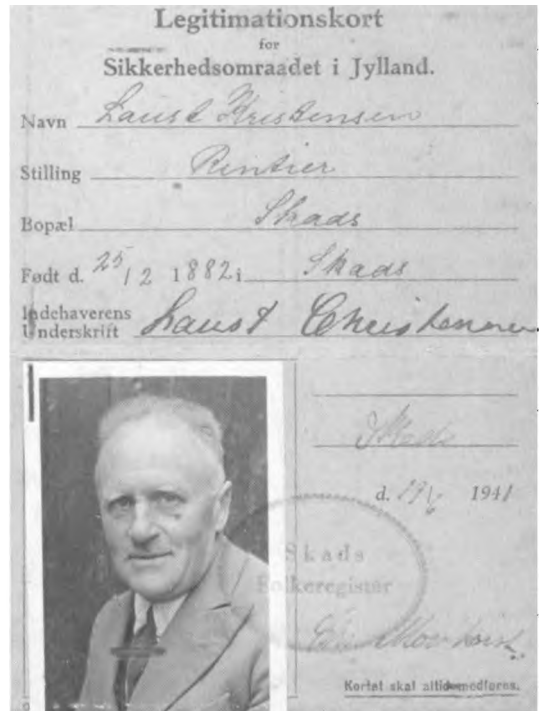
De inddrog et værelse og slog fire køjer op derinde. Vi havde ikke centralvarme dengang, så der var ikke varme i værelset. Derfor skulle de også have et opvarmet rum til rådighed. Det blev køkkenet. Der sad de så om aftenen og vi andre i stuen.

Det var menneskeligt svært at have tyske soldater indkvarteret. Disse mennesker, som man havde i sit hus til hverdag, og som opførte sig helt korrekt overfor os, kunne man ikke se på som fjender, selv om de var vore *besættede*.

Det var meget strenge vintre under besættelsen, og når en af dem om morgenen skulle ud og spænde for deres gamle skramlevogn og derefter sidde på en fjæl ind til Esbjerg og tilbage igen i frost og sne for at hente mad til hele flokken uden selv at få en krumme først, var det meget fristende at give ham et par kopper varm mælk eller kaffe først. Ved tilbakkomsten afle-

verede de madtønden i et bryggers i et andet hus, hvor maden blev varmet op i en gruekedel.

Der hentede de så alle deres rationer, den varme mad i en lille blikspand med låg. Det var altid noget sammenkogt kål, kartofler eller lignende, måske med en lille klump kød eller flæsk i. De dage, russeren var her, fik han den første tomme spand og kunne så gå hen og se, om der var levnet noget til ham. Tørkosten var en humpel brød, en klat margarine, en klump ost og noget rødt stift noget, der skulle være marmelade. *Vores* unge Hans, en frejdig, glad fyr på 18-19 år, som vi fik et særligt forhold til, rystede på hovedet og sagde: *Marmelade, marmelade, immer marmelade.*



Legitimationskort tilhørende Ella Hansens far, Laust Kristensen. Privateje.

Befalingsmændene over den flok, som var indkvarteret her omkring, havde hittet ud af, at der skulle skæres hakkelse til alle hestene her hos os, så der kom halmlæs efter halmlæs, som så blev kørt herfra som hakkelse. Det flød i lade og på gårdsplads. En dag kom hele kompagniet, eller hvad det nu hed, med deres heste, som skulle vaccineres eller have taget blodprøver. Det foregik under stort postyr lige uden for vores vinduer.

Når et hold var på gennemrejse og skulle have heste i stald for en nat, var de somme tider knap så hensynsfulde som *vore egne*. Engang da min mand var i gang med morgenmalkningen, og vi havde heste stående, kom en afsoldaterne bærende med en sæk havre udefra. Det blev fordelt mellem hestene, men det viste sig bagefter at være vores egen havre, som de havde taget i laden og var gået udenom med for ikke at vække mistanke. Vi morede os meget over episoden bagefter. De undte jo deres heste det godt, hvad man ikke kunne laste dem for.

I besættelsesårene havde vi selv hænderne fulde hele tiden, og jeg husker, at jeg i 1944 først fik bagt boller til fastelavn lørdag aften. Da kom *vore* og sad i køkkenet. Den ene sad for øvrigt hver aften og skrev hjem til familien. Nå, den aften gav jeg dem kaffe og nybagte fastelavnsboller, og taknemmeligheden var stor.

Vores Hans sendes til Østfronten

Hvad jeg aldrig glemmer er den aften, *vores* glade Hans kom hjem ved titiden og satte sig med sit skrivetøj i køkkenet, hvor ilden i komfuret var gået ud. Vi havde jo kun halvdårlige tøv at fyre med, og tyskerne havde ikke været hjemme. Vi kaldte ham ind i varmen, men han sad bare uden at komme i gang. Endelig sagde han, at næste dag skulle de af sted til fronten i Rusland. Han vidste selv, hvad det indebar, og vi vidste det også. Det kunne kun gøre ondt at tænke på, men han var jo kun en af dem, der så

godt som sikkert satte livet til i den frygtelige vinter derovre.

Vi fik efter en tid brev fra ham, selvfølgelig censureret, for det blev al deres post jo, så det var begrænset, hvad de turde skrive, men det lød meget opgivende. Han skrev bl.a.: *Sundhedsmæssigt går det mig endnu nogenlunde, men bedre var det i Skads. Det skønne liv er forbi, og sådan et skønt liv vil der ikke komme igen.*

Sabotage i Esbjerg

Et par småting har bidt sig fast i min erindring: Vi var inviteret til gilde i forsamlingshuset, tidspunktet husker jeg ikke, men midt under middagen kom der besked om, at der var erklæret udgangsforbud, så alle skulle være hjemme igen kl. otte. Derfor fik vi serveret natmad lige ovenpå middagen og kunne så gå hjem.

I 1943 og 1944 var der i perioder næsten daglig sabotagehandlinger og strejker i Esbjerg og en række andre større danske byer. En sommeraften stod vi nogle stykker og sludrede ude ved vejen, da en lastbil kom kørende forbi. På et par bænke på ladet sad en flok mennesker. Lastvognen kom lidt efter tilbage igen og gjorde holdt.

Det viste sig at være en flok togrejsende fra København, som ved ankomsten til Bramming havde fået at vide, at toget ikke kørte længere. De havde så kapret lastvognen for at komme hjem til Esbjerg, men tyskerne havde spærret indfaldsvejene med *spanske ryttere* og vagter. Da der var tankgrave udenom, kunne de ikke komme ind i byen. De havde så været ved Kors kroen for at få logi, men der var alt optaget. Vi fordelte dem mellem os for natten, og den følgende eftermiddag blev spærringen fjernet.

Den ene af vores logerende havde spurgt i København, hvornår der gik tog og fik den besked, at det sidste, der gik, holdt klar til afgang, så hun hoppede på, kun i en tynd sommerkjole

og med sin pung i hånden som eneste bagage for at komme hjem til sine børn i Esbjerg. Hun havde forøvrigt en skrækkelig nat her, da hun kunne høre drøn i det fjerne og troede, Esbjerg blev bombet. Det var nu kun vore heste, der klæde deres bagben mod pælene ude i stalden.

På udflugt i besættelsesårene

I sommeren 1944 var vi til min mands 10 års jubilæum på Rødding Højskole.

Vi var heldige og lejede en tandem med *dæk* og *slange* (dvs. modsat fast gummi), men ak og ve. Det var en meget varm eftermiddag, vi startede, og limen på de forlappede slanger løsnedes af at køre på den varme asfalt. De punkterede derfor, og vi lappede og pumpede i en uendelighed.

Da vi endelig nåede Jels, hvor vi ville over-

natte, gik en tysk soldat vagt udenfor hotellet. Det højnede ikke vores humør. Hotellet var næsten fuld belagt med soldater, men vi fik da et værelse og blev altså heller ikke sprængt i luften.

Resten af turen til Rødding og hjem derfra om aftenen gik uden problemer. Da var vejene ikke varme.

Befrielsen

Det sidste krigsår gik jo også. Det blev stadig mere vanskeligt at få tøj og fodtøj. Der skulle

*Familien Hansens evakueringskort
fra besættelsens sidste år.
Evakueringskort til mænd var
lyserøde, evakueringskort til
kvinder og børn grønne. Privateje.*

Skads Kommune

Nº 057

Evakueringskort

(Legitimation).

Stilling	Landsmand
Navn	Peder Jakob Hansen
Adresse	Skads
Fødselsaar og -dag:	30/3-13

skal i Tilfælde af Evakueringsordre forblive i Evakueringsområdet og forrette Tjeneste efter nærmere Ordre.

Luftværnschefen.

Skads Kommune

Nº 350

Evakueringskort

(Legitimation).

Stilling	Husmoder
Navn	Ella Hansens
Adresse	Skads
Fødselsaar og -dag:	15/11/10
Antal Børn (hjemmeværende, under 10 År):	2

skal i Tilfælde af Evakueringsordre straks træffe Foranstaltninger til Evakuering med kort Varsel.

Luftværnschefen
for
Esbjerg og Funnø.

Ved Fraflytning skal Kortet afleveres
paa Kommunens Folkeregister.



Kirkebetjent Jens Kristensen ringer fredsbudskabet ind ved Skads Kirke d. 5. maj 1945. Foto: Ella Hansen.

lappes og stoppes, syes om, trævles op og strikkes igen i en uendelighed. Havde man før krigen været fast kunde i en forretning, kunne man en sjælden gang få et bundt garn eller et stykke ordentlig stof til en skjorte eller lignende, som regel under disken.

Efterhånden indså vi, at det kun var et spørgsmål om tid, hvornår tyskerne måtte give op, og så mente vi jo, at alt hurtigt blev godt igen.

Men der gik nu flere år, før rationeringerne blevet ophævet. Tøj og fodtøj var rationeret til omkring 1949, kaffe- og sukkerrationeringen ophørte først i oktober 1952. Dog lempedes den noget de sidste år.

Den sidste tid, inden *freden kom*, som vi siger, gruede vi jo for, at krigen skulle nå op på

dansk grund. Vi fik alle udleveret evakueringskort og havde vore vigtigste ting pakket til hurtig udrykning, men heldigvis gik det ikke så galt.

De sidste dage, før freden kom, blev der lyttet intenst til radioen. Jens Kristensen, vores gamle kirkebetjent, som kiggede ind til os hver dag, havde smurt kirkeklokken, da der jo var givet besked på, at der skulle ringes en time, når fredsbudskabet kom. Da det så kom den 4. maj klokken halvni om aftenen, blev det jo først dagen efter, han oplevede - tror jeg - det største øjeblik i sit liv.

Fredssommeren

Efterhånden gled dagliglivet så atter ind i en roligere gænge, fuld af hverdagens mange gøremål, men en begivenhed fra denne første *fredssommer* skal nu alligevel med. Det var det store folkemøde på Skamlingsbanken i anledning af freden.

Vi var en flok herfra, der kaprede en lastbilvognmand til at køre for os. Benzin til almindelige biler var slet ikke frigivet endnu. Han satte et par lange bænke op på ladet, og så sad vi der og nød turen. Blot det at kunne komme ud og være sammen med andre talte i sig selv.

Så vidt jeg husker, var der samlet 100.000 mennesker i bakkerne ved Skamlingsbanken. Nede på scenen i *gryden* var der musik, sang og taler af personer, som havde spillet en eller anden særlig rolle i frihedskampen. Da vi skulle hjem, tog det flere timer, før vi i menneskemylderet blev lænset ud på køreklar vej, så det blev en sej tur og koldt at sidde så mange nattetimer på den åbne lastbil.

Alligevel blev det en dag, man aldrig glemmer.

H. K. Kristensen-prisen 1990

I 1978 indstiftedes H. K. Kristensen-prisen til minde om Vestjyllands store historiker lærer H. K. Kristensen, Lunde, som gennem et langt liv ved selvstudier af arkivalier og historiske kilder tilegnede sig en kolossal indsigt og viden om ikke blot lokalhistorien, men også amts og rigshistorien.

H. K. Kristensen forstod også gennem foredrag, bøger og artikler i et stort tal at delagtiggøre andre i sine resultater. H. K. forstod at forene faglig kvalitet med folkelig formidling.

H. K. Kristensen-prisen er uddelt 9 gange siden da og sidst i 1987.

Efter en pause i uddelingerne har bestyrelsen valgt i år at tildele prisen til Olga Pedersen fra Åstrup.

En kort præsentation. Olga Pedersen er gårdmandskone, tilflytter til sognet og i dag leder af Åstrup sognearkiv.

Du kender dit sognearkivs indhold ud og ind - et arkiv du overtog efter K. Høgsbro Østergård - din gode ven - og flyttede arkivet ind i dit



Formanden for Historisk Samsfund for Ribe Amt, Søren Manoe, overrækker Olga Pedersen H. K. Kristensen-prisen 1990.

private hjem, indtil det fik nye lokaler. Du har nyordnet arkivet og som en af de første indført EDB på arkivet. Et velordnet og velfungerende arkiv, som i fagkredse nyder anerkendelse.

For nogle år siden blev der på DHF's årsmøde på Askov efterlyst resultater af de store indsamlinger fra lokalarkivernes side. Du tog opfordringen op og skrev bogen *Aastrup Sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790*. Straks man er i gang med bogen mærker man, at den er anderledes end sognehistorierne normalt. Anderledes fordi du ikke alene bruger din lokalhistoriske viden, men fordi du hele tiden sammenholder lokalhistorien med righistorien og får disse to enheder til at udgøre en helhed.

Dette er måske prøvet før, dog har vi aldrig set det så gennemført og vellykket som her. Det kan man kun gøre, når man magter begge dele, og det har du vist. Desuden er bogen og dens sprog en nydelse at læse.

Nu er bogen jo tidsbegrænset til 1660-1790, og det er vort håb og ønske, at den snart vil blive fulgt op af en fortsættelse frem mod vor tid. Det ville være godt ikke alene for Åstrup sogn, men Vestjylland som helhed.

Ved siden af dit daglige virke, får du også tid til at holde lokalhistoriske foredrag, undervise i lokalhistorie og skrive artikler om emner fra egnen, noget som vi også nyder godt af her i Historisk Samfund.

Du har gjort en fortjenstfuld indsats for det lokalhistoriske arbejde i Ribe amt og formået at forene faglig kvalitet med folkelig formidling, hvilket er helt i pagt med intentionerne i H. K. Kristensen-prisen. Derfor var det også for bestyrelsen et let valg at tildele dig prisen for 1990

Til lykke.

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt

»Fra Ribe Amt« bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe amts historie. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Redaktionen vil være taknemmelig for oplysninger, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som mulig.

Til orientering skal anføres, at når der i litteraturlisten henvises til: 1/ Egnsbogen 1989, så er det Grindsted-Billund egnen, der tænkes på, 2/ Lokalårbogen 1989, så er det Bramming kommune, der dækkes og 3/ Museumsavisen, så er det Vejen-Brørup-Holsted området, der dækkes af denne avis.

Historieformidling

Tidsskrifter

By, marsk og geest. 1. Årsberetning 1988. Den antikvariske Samling i Ribe (58 s., ill.).

Egnsbogen 1989. Grindsted/Billund (med årets begivenheder) 64 s., ill.

Fra Ribe Amt XXIV-3, 1989. (Red. af H. J. Larsen, A. Frandsen og J. Kusk; udg. af Hist. Samf. for Ribe Amt) 166 s., ill.

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn. Årsskrift 1988-1989. (Red. af H. Nielsen) 68 s., ill.

Lokalårbogen 1989 (med glimt fra året 1989, red. af F. Just, H. Benmouyal, K. Nielsen og K. Frøsig; udg. af Lokalhistorisk Forening for Bramming kommune) 110 s., ill.

Mark og Montre 1989. (Red. af J. Selmer, H. Neldebjerg Jørgensen og P. Dragsbo; udg. af Kulturhistoriske Museer i Ribe Amt) 112 s., ill.

Museumsavisen nr. 19 1989. (Udg. af Holsted-Brørup-Vejen Museumsforening) 32 s., ill.

Sjæk'len 1988. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet. (Red. af M. Hahn-Pedersen) 112 s., ill.

Ølgod Museum 1988 (med årets begivenheder, red. af S. Manøe) 93 s., ill.

Museer

Faber, O. og Jørgensen, H. N.: Blåbjerg Egnsmuseum (Mark og Montre 1989, s. 88-90).

Holm, P.: Dansk havfiskeris gennembrud 1880-1940 - museets nye permanente udstilling. (Sjæk'len 1988, s. 50-56).

Knudsen, S. Å.: Museet på Sønderkov (Museumsavisen 19, s. 2-5).

Moses, S.: Museet i undervisningen (Museumsavisen 19, s. 22-23).

Tonn-Pedersen, A.: Hedebonden (Mark og Montre 1989, s. 91-95).

Årsberetning 1989 (Fiskeri- og Søfartsmuseet) (Sjæk'len 1988, s. 80-101).

De lokalhistoriske arkiver

Fra de lokalhistoriske arkivers arbejdsmark i Ribe amt i 1988 (Fra Ribe Amt 1989, s. 426-445).

Rasmussen, J. D.: Tanker i et arkiv (Mark og Montre 1989, s. 96-99).

Arkæologi

Fabech, C.: Gødsvang - et samfund med jernproduktion (Mark og Montre 1989, s. 16-21).

Fanning, T.: En irsk-nordisk bronzeringnål fra Ribe (Kuml 1986, s. 37-43).

Feveille, C., m.fl.: Ansgars Ribe endelig fundet - rapport over en udgravning ved Rosen Allé i Ribe 1989 (By, marsk og geest 1, s. 29-53).

Filtborg, I.: Bebyggelse i stenalderen øst for St. Andst (Museumsavisen 19, s. 24-27).

Frandsen, L. B.: En keramiklagfølge fra det ældste Ribe. Udgravninger 1985-86,

Nicolajgade 8 (Bebyggelse og Keramik fra 4.-9. årh., Esbjerg Museum 1989, s. 35-42).

Frandsen, L. B.: Middelalderbondens vandingsplads ved Lervad (Museumsavisen 19, s. 6-7).

Frandsen, L. B. og Jensen, S.: Hvor lå Ribe i vikingetiden? Et bidrag til Ribes topografi fra 8. til 11. århundrede (Kuml 1986, s. 21-35).

Frandsen, L. B. m.fl.: Byudgravning og bygningsarkæologiske undersøgelser i Ribe 1983-89 (By, marsk og geest 1, s. 3-28).

Hvass, S.: Vorbasse set fra et kronologisk synspunkt (Bebyggelse og keramik fra 4.-9. årh., Esbjerg Museum 1989, s. 48-51).

Knudsen, S. Å. og Rindel, P. O.: Selager - en sjældent velbevaret jernalderlandsby (Mark og Montre 1989, s. 5-15).

Madsen, P. K.: Dendrokronologiske undersøgelser af Ribe-huse - resultater og teknik (Bygningsarkæologiske Studier 1988, s. 53-59).

Madsen, P. K.: On the Dating of Medieval Pottery - in the Light of Recent Finds from Ribe (Journal of Danish Archeology, vol. 6, 1987, s. 190-197).

Madsen, P. K.: Små krukker fra Ribe (Hikuin 14, 1988, s. 79-94).

Mørup, P. E.: Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe (Fra Ribe Amt 1989, s. 408-414).

Siemen, P.: Den middelalderlige bebyggelse i Esbjergområdet (Mark og Montre 1989, s. 30-39).

Siemen, P.: Husformer og randprofiler fra germansk jernalder og ældre vikingetid i Sydvestjylland (Bebyggelse og keramik fra 4.-9. årh., Esbjerg Museum 1989, s. 84-91).

Stoumann, I. og Roberti, F.: Frem i lyset (Mark og Montre 1989, s. 22-29).

Besættelsestiden

Momsen, K.: Da der var tyskere i Langskov (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 47-49).

Landbrug, fiskeri og skovbrug

Landsbyer

Dragsbo, P.: Novrup i 200 år (Mark og Montre 1989, s. 40-48).

Gårdhistorie

Jensen, E. C.: Mølgård en gammel vestjysk hedegård i Ansager sogn (Ølgod Museum 1988, s. 44-48).

Jessen, S.: Fra gård til gård (Lokalår-bogen 1989, s. 104-109).

Olesen, T.: Ølgod sogns gård- og slægts-historie (Ølgod 1988) 671 s., ill.

Selmer, J.: Museumsgården »Karens-minde«. Fortid og Fremtid (Egnsbogen 1989, s. 3-7).

Vestergaard, E.: Gårdhistorier fra Plougslund by i Grene sogn, Ribe amt (Fjerritslev 1986) 61 bl., 1 tavle.

Herregårdshistorie

Knudsen, S. Å.: Et fortræffeligt kort over Sønderovk (Mark og Montre 1989, s. 66-67).

Andet

Jensen, E. B.: Hjedding mejerimuseum (Ølgod 1989) 19 s., ill.

Sydjysk Kartoffeleksportforening: 1939-1989 (Grindsted 1989) 23 s.

Fiskeri

Harboe, B.: Claus Sørensens arkiv (Sjæk'len 1988, s. 57-63).

Holm, P.: Sydvesten (Mark og Montre 1989, s. 73-75).

Skovbrug

Brønholdt, G.: En hedebrand skabte Sdr. Omme plantage (Egnsbogen 1989, s. 45-47).

Bundesen, G.: Træk af Ølgod-Grindsted plantningsforenings 100-årige historie (Egnsbogen 1989, s. 34-39).

Industri og håndværk

Faber, O.: Verdsligt sølv fra gejstlige gemmer (Mark og Montre 1989, s. 68-72).

Lampe, J. K.: Tidsmåling og urmageri i og omkring Grindsted (Egnsbogen 1989, s. 13-14).

Lampe, J. K.: Urmageriet i Ribe Amt (Århus 1989) 79 s., ill.

Reher, S.: Scan-Avionics A/S - et moderne eventyr (Egnsbogen 1989, s. 40-44).

Riis, N.: Ølgod Uldspinderi (Ølgod Museum 1988, s. 23-26).

Søndergård, P.: Da lyset kom til Grindsted (Egnsbogen 1989, s. 8-12).

Trafik og kommunikation

Andersen, A.: Bramming station (Lokalår-bogen 1989, s. 38-41).

Gøtttsche, M.: Registrering og opmåling af småfartøjer i Ribe amt (Sjæk'len 1988, s. 24-34).

Hahn-Pedersen, M.: Fanø i sejlskibstiden - et overblik (Esbjerg 1989) 48 s., ill.

Hahn-Pedersen, M. og Pedersen, H. M.: Omkring et skibsportræt - »Prins Valdemar« af Fanø (Sjæk'len 1988, s. 8-23).

Hahn-Pedersen, M. og Pedersen, H. M.: Prinsen og Prinsessen - to storsejlere fra Fanø (Esbjerg 1989) 48 s., ill.

Manø, S.: Da Gårde fik sin jernbanestation (Ølgod Museum 1988, s. 49-58).

Manø, S.: Ølgod-uheldet - 10. marts 1908 (Togfløjten. Lokomotivklubben KLK 1, 1989, s. 17-21).

Mortensen, M.: Esbjerg Postkontor 100 år (Esbjerg 1989).

Retsvæsen

Beck, M.: Agterskib på afveje - og hvad det kan føre med sig (Fra Ribe Amt 1989, s. 394-403).

Kjærgaard Birks tingbøger, bd. 2 (1989) 135 bl.

Lind, J.: Razzia i Grindsted Dal (Fra Ribe Amt 1989, s. 326-341).

Ribe Amts Politiforening 75 år, 1914-1989 (Varde 1989) 22 s., ill.

Socialhistorie

Børnerådgivningscentret for Ribe amt; 1963 - 25 år - 1988 (Esbjerg 1988) 30 s., ill.

Riis, N.: Den spanske syge (Ølgod Museum 1988, s. 20-22).

Kulturelle forhold

Arkitektur

Madsen, P. K.: Det lille hus (Skalk 6, 1989, s. 3).

Manø, S.: Fra Teknisk Skole til Rådhus (Mark og Montre 1989, s. 49-52).

Søndergaard, S. M.: »Bjerget« i Askov (Fra Ribe Amt 1989, s. 384-387).

Søndergaard, S. M.: Klassicistiske huse i Ribe (Bygningsarkæologiske Studier 1988, s. 27-52).

Kunst

Adriansen, I.: Skibelund Krat - dansk mødested, mindepark og nationalmonument (Sønderjysk Månedsskrift 2, 1988, s. 50-54).

Billedkunstens hvem-hvad-hvor i Ribe amt (1988) ill.

Buurgaard, L. og Frandsen, A.: Træet i stenen. Billedhuggeren Niels Hansen Jakobsens gravmæler og mindesten (1989) 76 s., ill.

Christiansen, A.: Hans Tyrrestrup (Mark og Montre 1989, s. 81-87).

Konkylien (Esbjerg 1988) 32 s. ill.

Riber, A.: Kunstmaleren Peter Riber (Ølgod museum 1988, s. 33-38).

Sørensen T.: Esbjerg indtil 1989 i malerkunst og farver (Esbjerg 1989) 584 s., ill.

Tyrrestrup, H.: Etruskisk inspiration (Esbjerg 1989) 35 s., ill.

Kirkehistorie

Kirkebygningen

Jensen, M.: Nollund kirke (Egnsbogen 1989, s. 17-21).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Vester Starup, Grimstrup, Vester Nykirke og Fåborg (Danmarks Kirker, Ribe amt, 16, 1989) 128 s., ill.

Zions kirke 1914-1989 (Esbjerg 1989) 23 s., ill.

Kirkelige bevægelser

Thygesen, M.: Indre Missions fiskerne i Esbjerg (i »Folk og tro«, red. af V. Wåhlin 1988).

Træk af missionens historie i Henne 1868-1989 (Nr. Nebel 1989) 38 s.

Andet

Jørgensen, H. N.: Sydvestjyske kirkegårde (Mark og Montre 1989, s. 58-65).

Karnø, K.: Tidevand (Herning 1989) 199 s., ill.

Manø, S. og Jensen, T.: På hat med pastor Olrik (Ølgod Museum 1988, s. 27-32).

Uddannelse og skole

Brandt-Pedersen, F.: Rod i det grundtvigske (1989) 180 s., ill.

Ilse, L.: Ribe Katedralskole - og Stiftsbibliotek (Ribe Stiftsbog 1989, s. 109-113).

Jerne Skole 1749-1989 (Esbjerg 1989) 18 s., ill.

Pedersen, O.: Vestjyske vinterlærere, årgang 1886 (Fra Ribe Amt 1989, s. 342-356).

Sørensen, H. V.: Træk af Donslund Skoles historie indtil 1945 (Egnsbogen 1989, s. 22-25).

Warming, C.: Da den sorte skole kom til Darum (Kronik, Vestkysten 11.8.1989).

Folkekultur

Foreningsliv

Aggeboe, K.: Horne Idrætsforening, stiftet 20. april 1903, 85 år. Horne Idrætspark, indviet 17. juli 1938, 50 år (Varde 1988) 44 s., ill.

Assenbækmølle Spejdercenter: 1964-1989 (Esbjerg 1989) 42 s., ill.

Bennedsen, K.: Husholdningsarbejde i krig og fred (Lokalårbogen 1989, s. 47-56).

Fanø Folkedansforening 1964-1989 (Fanø 1989) 23 s., ill.

Forsamlingshuse i Ribe amt (Ribe 1989) 39 s., ill.

50-års jubilæum 1988: Vejen Badmintonklub: stiftet 28. oktober 1938 (Vejen 1988) 23 s., ill.

Paludan, A. M.: Ribe Byes forenede Klub-selskab ca. 1800-1840 (Fra Ribe Amt 1989, s. 388-393).

Sørensen, K.: Gørding Husholdningsforening (Lokalårbogen 1989, s. 42-46).

Andet

Dragsbo, P.: Ved Fanø Nordsøstrand pst strand, pst strand, pst strand (Mark og Montre 1989, s. 76-80).

Politisk historie

Nielsen, O. N.: Byrådsvalget i Varde 1909 (Varde 1989) 17 s., ill.

Personalhistorie

Christensen, H., Fåborg. Nielsen, A. M.: En ligtale over en dansk soldat død i preussisk krigsfangenskab i 1864 (Fra Ribe Amt 1989, s. 404-407).

Christensen familien. Sdr. Vejrup. Slægtsbog for efterkommere efter Iver Christensen, gårdejer og sognefoged i Sdr. Vejrup, Vejrup sogn, født 1812 (Fredericia 1986) 121 bl.

Frandsen familien, Grimstrup. Slægtsbog for efterkommere efter Herman Frandsen, gårdejer i Hjortkær, Grimstrup sogn, født 1795 (Fredericia 1987) 52 bl.

Fredslund, Laust, Brørup. Fredslund, L.: Nogle furer fra min pløjemark (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 3-23).

Jessen familien, Ny Alsbrogård. Jessen, T. og J. L.: De jyske piger (Lokalårbogen 1989, s. 89-97).

Justesen, J. P., Brørup. Hansen, T.: Mindestenen for mejeribestyrer Justesen (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 24-31).

Mulvad slægten. Slægtsbogen Mulvad (1989).

Pagh, Henrik, Esbjerg. Vagtel, H.: Pioner i en pionerby: grosserer i Esbjerg, konsul Henrik Pagh (1859-1922): ascender og descendenter (Århus 1986) 115 bl., ill.

Pedersen familien, Janderup. Hertzum-Larsen, H.: Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter i Janderup: forslægt og efterslægt (Lemvig 1989) 184 s., ill.

Pedersen, P. K., Darum. Pedersen, P. K.: Erindringer (Fra Ribe Amt 1989, s. 365-384).

Schou, P., Bramming. Lauridsen, J. G.: En fasttømret vestjyde. Lidt om P. Schou, der endte som mangemillionær i København (Lokalårbogen 1989, s. 84-88).

Sørensen, Frode, Oksbøl. Sørensen, F.: Erindringsbilleder og Eftertanker (Fra Ribe Amt 1989, s. 304-325).

Tonnesen, Tonnes J., Bramming. Tonnesen, T. J.: Tonnesens barndomsminde (II) (Lokalårbogen 1989, s. 73-83).

Ribe Amt eller dele deraf

Beck, M.: Agterskib på afveje - og hvad det kan føre med sig (Fra Ribe Amt 1989, s. 394-403).

Billedkunstens hvem-hvad-hvor i Ribe amt (1988).

Bundesen, G.: Træk af Ølgod-Grindsted plantningsforenings 100-årige historie (Egnsbogen 1989, s. 34-39).

Børnerådgivningscentret for Ribe amt: 1963 - 25 år - 1988 (Esbjerg 1988) 30 s., ill.

Egnsbogen 1989: Grindsted/Billund (med årets begivenheder) 64 s., ill.

Faber, O.: Verdsligt sølv fra gejstlige gemmer (Mark og Montre 1989, s. 68-72).

Fra de lokalhistoriske arkivers arbejds-
mark i Ribe amt i 1988 (Fra Ribe Amt
1989, s. 426-445).

Fra Ribe Amt XXIV-3, 1989 (red. af H. J. Larsen, A. Frandsen og J. Kusk; udg. af Hist. Samf. for Ribe Amt) 166 s., ill.

Fredslund, L.: Nogle furer fra min pløjemark (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 3-23).

Forsamlingshuse i Ribe amt (Ribe 1989) 39 s., ill.

Göttsche, M.: Registrering og opmåling af småfartøjer i Ribe amt (Sjæk'len 1988, s. 24-34).

Holm, P.: Sydvesten (Mark og Montre 1989, s. 73-75).

Jørgensen, H. N.: Sydvestjyske kirkegårde (Mark og Montre 1989, s. 58-65).

Lampe, J. K.: Urmageriet i Ribe amt (Århus 1989) 79 s., ill.

Mark og Montre 1989 (red. af J. Selmer, H. N. Jørgensen og P. Dragsbo, udg. af Kulturhistoriske Museer i Ribe Amt) 112 s., ill.

Moses, S.: Museet i undervisningen (Museumsavisen 19, s. 22-23).

Museumsavisen 19, 1989 (udg. af Holsted-Brørup-Vejen Museumsforening).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Vester Starup, Grimstrup, Vester Nykirke og Fåborg (Danmarks Kirker, Ribe Amt, hæftet 19, 1989) 128 s., ill.

Pedersen, O.: Vestjyske vinterlærere, årgang 1886 (Fra Ribe Amt 1989, s. 342-356).

Ribe Amts Politiforening 75 år, 1914-1989 (Varde 1989) 22 s., ill.

Siemen, P.: Husformer og rundprofiler fra germansk jernalder og ældre vikingetid i Sydvestjylland (Bebyggelse og keramik fra 4.-9. årh. Esbjerg Museum 1989, s. 84-91).

Sjæk'len 1988 (red. af M. Hahn-Pedersen, Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, 112 s., ill.).

Slægtsbogen Mulvad (1989).

Sydjysk Kartofleleksportforening 1939-1989 (Grindsted 1989).

Tougaard, S.: Vadehavets mudder på museum (Mark og Montre 1989, s. 100-104).

Billund kommune

Grene sogn

Reher, S.: Scan-Avionics A/S - et moderne eventyr (Egnsbogen 1989, s. 40-44).

Vestergaard, E.: Gårdhistorie fra Plougslund by i Grene sogn, Ribe amt (Fjerritslev 1986) 61 bl., 1 tv.

Vorbasse sogn

Hvass, S.: Vorbasse set fra et kronologisk synspunkt (Bebyggelse og keramik fra 4.-9. årh. Esbjerg Museum 1989, s. 48-51).

Blåbjerg kommune

Henne sogn

Træk fra missionens historie i Henne 1868-1989 (Nr. Nebel 1989) 38 s.

Nr. Nebel sogn

Faber, O. og Jørgensen, H. N.: Blåbjerg Egnsmuseum (Mark og Montre 1989, s. 88-90).

Blåvandshuk kommune

Ho sogn

Manøe, S.: Salget af øen Langli 1913 (Fra Ribe Amt 1989, s. 357-361).

Manøe, S.: Skatten på Langli (Skalk 1989, nr. 2, s. 32).

Aal sogn

Knudsen, S. Å. og Rindel, P. O.: Selager - en sjældent velbevaret jernalderlandsby (Mark og Montre 1989, s. 5-15).

Sørensen, F.: Erindringsbilleder og Eftertanker (Fra Ribe Amt 1989, s. 304-325).

Bramming kommune

Jessen, S.: Fra gård til gård (Lokalårbogen 1989, s. 104-109).

Kjærgaard Birks tingbøger (Oxboel 1988, bind 2).

Lokalårbogen 1989 (med glimt fra året 1989), (red. af F. Just, H. Benmouyal, K. Nielsen og K. Frøsig, udg. af Lokalhistorisk forening for Bramming kommune) 110 s., ill.

Bramming sogn

Andersen, A.: Bramming station (Lokalårbogen 1989, s. 38-41).

Lauridsen, J. G.: En fasttømret vestjyde. Lidt om P. Schou, der endte som mangemillionær i København (Lokalårbogen 1989, s. 84-88).

Petersen, D.: Familien vejassistent Petersen (Lokalårbogen 1989, s. 55-67).

Darum sogn

Pedersen, P. K.: Erindringer (Fra Ribe Amt 1989, s. 365-384).

Rasmussen, J. H.: Glimt fra Darum i 1800-tallet (Fra Ribe Amt 1989, s. 362-364).

Warming, C.: Da den sorte skole kom til Darum (kronik, Vestkysten 11.8.1989).

Gørding sogn

Bennedsen, K.: Husholdningsarbejde i krig og fred (Lokalårbogen 1989, s. 47-56).

Sørensen, K.: Gørding Husholdningsforening (Lokalårbogen 1989, s. 42-46).

Hunderup sogn

Tonnesen, T. J.: Tonnesens barndoms minder (II) (Lokalårbogen 1989, s. 73-83).

Vejrup sogn

Nielsen, M.: Minder fra Rebelsig (Lokalårbogen 1989, s. 98-101).

Slægtsbog for efterkommere efter Iver Christensen, gårdejer og sognefoged i Sdr. Vejrup, Vejrup sogn, født 1812 (Fredericia 1986) 121 bl.

Vilslev sogn

Jessen, T. og J. L.: De jyske piger (Lokalårbogen 1989, s. 89-97).

Brørup kommune

Historisk arkiv for Brørup og Omegn: Årsskrift 1988-89 (red. af H. Nielsen) 68 s., ill.

Brørup sogn

Hansen, T.: Mindesten for mejeribestyrer Justesen (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 24-31).

Folding sogn

Juhl, H. O.: Barndomshjemmet i Foldingbro (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 32-39).

Knudsen, S. Å.: Et fortræffeligt kort over Sønderkov (Mark og Montre 1989, s. 66-67).

Knudsen, S. Å.: Museet på Sønderkov (Museumsavisen 19, s. 2-5).

Momsen, K.: Da der var tyskere i Langskov (Hist. Arkiv for Brørup 1988-89, s. 47-49).

Esbjerg kommune

Sørensen, T.: Esbjerg indtil 1989 i malerkunst og farve (Esbjerg 1989) 584 s., ill.

Thygesen, M.: Indre Missions fiskerne i Esbjerg (i »Folk og Træk«, red. af V. Wåhlin) (1988).

Esbjerg købstad

Bruhn, V.: Bomber over Esbjerg - et 50 års minde (Fra Ribe Amt 1989, s. 294-303).

Christiansen, A.: Hans Tyrrestrup (Mark og Montre 1989, s. 81-87).

Harboe, B.: Claus Sørensen arkiv (Sjæk'len 1988, s. 57-63).

Holm, P.: Dansk havfiskeris gennembrud 1880-1940 - museets nye permanente udstilling (Sjæk'len 1988, s. 50-56).

Iversen, H.: Esbjerg bymiljø - et stykke praktisk græsrodsarbejde (Mark og Montre 1989, s. 105-108).

Konkylien (Esbjerg 1988) 32 s., ill.

Mortensen, M.: Esbjerg Postkontor 100 år (Esbjerg 1989).

Rasmussen, J. D.: Tanker i et arkiv (Mark og Montre 1989, s. 96-99).

Sondrup, K.: Knækæg; et lille hjørne af Esbjergs historie (Esbjerg 1988) 48 s., ill.

Tyrrestrup, H.: Etruskisk inspiration (Esbjerg 1989) 35 s., ill.

Vagtel, H.: Pioner i en pionerby; grosserer i Esbjerg konsul Henrik Pagh (1859-1922) ascenderter og descendenter (Århus 1986) 115 bl., ill.

Zions kirke 1914-1989 (Esbjerg 1989) 23 s., ill.

Årsberetning 1988 (Fiskeri- og Søfartsmuseet) (Sjæk'len 1988, s. 80-101).

Jerne sogn

Dragsbo, P.: Novrup i 200 år (Mark og Montre 1989, s. 40-48).

Jerne skole 1749-1989 (Esbjerg 1989) 18 s., ill.

Siemen, P.: Den middelalderlige bebyggelse i Esbjergområdet (Mark og Montre 1989, s. 30-39).

Fanø kommune

Fanø Folkedansforening 1964-1989 (Fanø 1989) 23 s., ill.

Hahn-Pedersen, M.: Fanø i sejlskibstiden - et overblik (Esbjerg 1989) 48 s., ill.

Hahn-Pedersen, M. og Pedersen, H. M.: Prinsen og Prinsessen - to storsejlere fra Fanø (Esbjerg 1989, 48 s., ill.).

Nordby sogn

Dragsbo, P.: Ved Fanø Nordsøstrand, pst strand, pst strand, pst strand (Mark og Montre 1989, s. 76-80).

Hahn-Pedersen, M. og Pedersen, H. M.: Omkring et skibsportræt - »Prins Valdemar« af Fanø (Sjæk'len 1988, s. 8-23).

Sønderho sogn

Frederiksen, N.: Sønderho - en skipperby i Vadehavet (1989).

Grindsted kommune

Lampe, J. K.: Tidsmåling og urmageri i og omkring Grindsted (Egnsbogen 1989, s. 13-14).

Grindsted sogn

Jensen, M.: Nollund kirke (Egnsbogen 1989, s. 17-21).

Lind, J.: Razzia i Grindsted Dal (Fra Ribe Amt 1989, s. 326-341).

Schmidt, K.: Et ægtepars tragiske død i Grindsted Dal for godt 200 år siden (Egnsbogen 1989, s. 51-54).

Selmer, J.: Museumsgården »Karensminde« - fortid og fremtid (Egnsbogen 1989, s. 3-7).

Søndergård, P.: Da lyset kom til Grindsted (Egnsbogen 1989, s. 8-12).

Tonn-Pedersen, A.: Hedebonden (Mark og Montre 1989, s. 91-95).

Hejnsvig sogn

Sørensen, H. V.: Træk af Donslund skoles historie indtil 1945 (Egnsbogen 1989, s. 22-25).

Sdr. Omme sogn

Brønholt, G.: En hedebrand skabte Sdr. Omme plantage (Egnsbogen 1989, s. 45-47).

Helle kommune

Fåborg sogn

Nielsen, A. M.: En ligtale over en dansk soldat død i preussisk krigsfangenskab i 1864 (Fra Ribe Amt 1989, s. 404-407).

Grimstrup sogn

Slægtsbog for efterkommere efter Herman Frandsen, gårdejer i Hjortkær, Grinstrup sogn, født 1795 (Fredericia 1987) 52 bl.

Stouman, I. og Roberti, F.: Frem i lyset (Mark og Montre 1989, s. 22-29).

Holsted kommune

Føvling sogn

Frandsen, L. B.: Middelalderbondens vandingsplads ved Lervad (Museumsavisen 1989, s. 6-7).

Ribe kommune

By, marsk og geest I. Årsberetning 1988 (Den antikvariske samling i Ribe) 58 s., ill.

Mandø sogn

Karnøe, K.: Tidevand (Herning 1989) 199 s., ill.

Ribe købstad

Fanning, T.: En irsk-nordisk bronze ringnål fra Ribe (Kuml 1986, s. 37-43).

Feveille, C. m.fl.: Ansgars Ribe endelig fundet - rapport over en udgravning ved Rosen Allé i Ribe 1989 (By, marsk og geest I, s. 29-53).

Frandsen, L. B.: En keramiklagfølge fra det ældste Ribe. Udgravninger 1985-86, Nicolajgade 8 (Bebyggelse og Keramik fra 4.-9. årh. Esbjerg Museum 1989, s. 35-42).

Frandsen, L. B. m.fl.: Byudgravning og bygningsarkæologiske undersøgelser i Ribe 1983-89. (By, marsk og geest I s. 3-28).

Frandsen, L. B. og Jensen, S.: Hvor lå Ribe i vikingetiden? Et bidrag til Ribes topografi fra 8. til 11. århundrede (Kuml 1986, s. 21-35).

Guldberg, M.: En gammel by i nutiden (Mark og Montre 1989, s. 53-57).

Ilsoe, L.: Ribe Katedralskole og Stiftsbibliotek (Ribe Stiftsbog 1989, s. 109-113).

Madsen, P. K.: Dendrokronologiske undersøgelser af Ribe huse. Resultater og teknik. (Bygningsarkæologiske Studier 1988, s. 53-59).

Madsen, P. K.: Det lille hus (Skalk nr. 6, 1989, s. 3).

Madsen, P. K.: On the Dating of Medieval Pottery - in the light of Recent Finds from Ribe (Journal of Danish Archeology vol. 6, 1987, s. 190-197).

Madsen, P. K.: Små krukker fra Ribe (Hikuin 14, 1988, s. 79-94).

Mørup, P. E.: Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe (Fra Ribe Amt 1989, s. 408-414).

Paludan, A. M.: Ribe Byes forenede Klubselskab ca. 1800-1840 (Fra Ribe Amt 1989, s. 388-393).

Søndergaard, S. M.: Klassicistiske hus i Ribe (Bygningsarkæologiske Studier 1988, s. 27-52).

Varde kommune

Horne sogn

Aggeboe, K.: Horne Idrætsforening stiftet 20. april 1903, 85 år - Horne Idrætspark, indviet 17. juli 1938, 50 år (Varde 1988) 44 s., ill.

Janderup sogn

Hertzum-Larsen, H.: Niels Pedersen og Ingeborg Christensdatter i Janderup; forslægt og efterslægt (Lemvig 1989) 184 s., ill.

Varde købstad

Nielsen, O. N.: Byrådsvalget i Varde 1909 (Varde 1989) 17 s., ill.

Vejen kommune

Andst sogn

Filtensborg, I.: Bebyggelse i stenalderen øst for St. Andst (Museumsavisen 19, s. 24-27).

Askov sogn

Adriansen, I.: Skibelund Krat - dansk mødested, mindepark og nationalmonument (Sønderjysk Månedsskrift 2, 1988, s. 50-54).

Brandt-Pedersen, F.: Rod i det grundtvigske (1989) 180 s., ill.

Søndergaard, S. M.: »Bjerget« i Askov (Fra Ribe Amt 1989, s. 384-387).

Vejen sogn

Buurgård, L. og Frandsen, A.: Træet i stenen. Billedhuggeren Niels Hansen Jakobsens gravmæler og mindesten (1989) 76 s., ill.

50 års jubilæum 1988; Vejen Badmintonklub; stiftet 28. oktober 1938 (Vejen 1988) 23 s., ill.

Larsen, H. J. L.: Vejen - en stationsby og dens første hektiske tid (Museumsavisen 19, s. 8-21).

Ølgod kommune

Ølgod Museum 1988 (med årets begivenheder) (red. af S. Manøe) 93 s., ill.

Ansager sogn

Jensen, E. C.: Mølgård en gammel vestjysk hedegård i Ansager sogn (Ølgod Museum 1988, s. 44-48).

Tistrup sogn

Assenbækmølle Spejdercenter, 1964-1989 (Ølgod 1989) 42 s., ill.

Fabeck, C.: Gødsvang - et samfund med jernproduktion (Mark og Montre 1989, s. 16-21).

Manøe, S.: Da Gårde fik sin jernbanestation (Ølgod Museum 1988, s. 49-58).

Ølgod sogn

Jensen, E. B.: Hjedding mejerimuseum (Ølgod 1989) 19 s., ill.

Manøe, S.: Fra Teknisk Skole til Rådhus (Mark og Montre 1989, s. 49-52).

Manøe, S.: Ølgod - uheldet - 10. marts 1908 (Togfløjten. Lokomotivklubben K.L.K., 1, 1989, s. 17-21).

Manøe, S. og Jensen, T.: På hat med pastor Olnik (Ølgod Museum 1988, s. 27-32).

Olesen, T.: Ølgod sogn gård- og slægts-historie (Ølgod 1988) 67 Ls., ill.

Riber, A.: Kunstmaleren Peter Riber (Ølgod Museum 1988, s. 33-38).

Riis, N.: Den spanske syge (Ølgod Museum 1988, s. 20-22).

Riis, N.: Ølgod Uldspinderi (Ølgod Museum 1988, s. 23-26).

Skovbjerg, E.: Minder fra dyrlægehjemmet på Østerbro 5 i Ølgod (Ølgod Museum 1988, s. 8-19).

Nye medlemmer

Bramming: Eigil Rohde-Johansen, *Esbjerg:* Poul Agerbæk, Carl Drøhse, H. P. Fogd, Morten Mortensen, Ruth V. Sørensen, *Føvling:* P. Svarrer, *Glejbjerg:* H. C. Andersen, *Henne:* Else Cranon, *Holsted:* Poul Pedersen, *Lyhne:* Laurids Bundgård, *Nr. Nebel:* Nr. Nebel Læseklub, *Ribe:* Martin Grün, Elly Høj, *Sig:*

Ruth Madsen, Lone og Hans Tyrrestrup, *Varde:* Birgit Jespersen, N. K. Larsen, Karen M. Madsen, Niels Chr. Poulsen, *Vejen:* Poul Erik Mørup.

Uden for amtet:
Virum: Aase Andreasen.

Bestyrelsens beretning for 1989

I bestyrelsens beretning sidste år fremgik det, at 5 års underskud nu var vendt til et overskud.

Arbejdet i år i Historisk Samfund har været præget af, at det har været bestyrelsens hensigt at fastholde den stramme økonomi og få oparbejdet en kapital, således at vi fremover har muligheder for at tage nye initiativer op. Som det vil fremgå af kasserens beretning, har denne holdning resulteret i, at vi i år kan møde med et overskud på 42.345 kr.

Hvad har så været medvirkende hertil, og er det gået ud over vore aktiviteter, er vore medlemmer tilfredse med den nyordning, som har fundet sted? Den forbedrede økonomi skyldes bl.a. at bestyrelsens forslag på sidste års generalforsamling om en stigning fra 90 kr. til 95 kr. blev stemt ned, og i stedet hævet til 100 kr. Det synes vore medlemmer at kunne have accepteret.

Vore tilskudsgivere: Staten, Ribe Amtsråd og amtets kommuner - alle med undtagelse af én kommune - har støttet vort arbejde, noget vi ved denne lejlighed gerne vil sige tak for. Desuden er vi støttet af Bikuben i Ribe og firmaet Oskar Nielsen A/S i Esbjerg, også tak til disse.

De største afvigelser er imidlertid sket på udgiftssiden.

På grund af Esbjerg Seminariums nedlæggelse/overflytning til Ribe er vort gratis lejemål på seminariet ophørt, og ekspeditionen er flyttet til vort bestyrelsesmedlem Ejvind Busk Jensens private bopæl. Busk Jensen har imidlertid tilbudt at passe ekspeditionen for en betydelig mindre udgift, end vi havde tidligere, det har også styrket økonomien.

Portoudgifterne er årligt stigende og udgør i dag en stor post i vort regnskab. For ligesom at begrænse denne udgift har bestyrelsen besluttet at fastlægge udsendelserne til vore medlemmer. Til eksempel kan anføres, at en meddelelse til medlemskredsen koster os mindst 4.000 kr. og årbogens udsendelse ca. 15.500 kr., så kan vi spare noget her, er der store penge at tjene.

Derfor har bestyrelsen bestemt følgende vedrørende medlemsudsendelser: I marts måned udsendes indbydelse til årsmødet med dagsordenen for generalforsamlingen. Samtidig vedlægges kontingentindbetalingskortet, indbydelsen til sommerudflugten med tilmeldingsblanket, årsprogram vedlægges denne forårsudsendelse.

Årbogen udsendes i september måneds første halvdel. Med årbogen sendes indbydelsen til Historisk Søndag og efterårsmødet, sidstnævnte finder sted i oktober måned.

Udsendelsen af årbogen er også berørt af nyordningen, idet de enkelte bestyrelsesmedlemmer har påtaget sig for benzinudgiften at bringe årbøgerne ud i deres lokalområder, derved har vi kunnet nedbringe portoudgiften betydelig. Bestyrelseskollegerne fortjener et klap på skulderen for denne holdning til Historisk Samfunds arbejde.

Bestyrelsen

Ved årsmødet sidste år var samtlige valg til bestyrelsen genvalg, og ved konstitueringen gentog det samme sig.

Der har i år været afholdt 4 bestyrelsesmøder.

Møder

Sidste årsmøde blev holdt på Lillesø-skolen ved Ansgager, hvor museumsinspektør Steen Hvass fra Vejle Museum holdt et spændende lysbilledforedrag om de omfattende udgravninger af landsbyerne omkring Vorbasse. Ved mødet blev foreningens generalforsamling afholdt. Ca. 50 deltog i mødet.

Efterårsmødet var lagt i egnen omkring amtets sydgrænse, den gamle landegrænse fra 1864-1920. Mødet startede i Rødding Frimenigheds kirke, hvor præsten fortalte om frimenigheden, dens opståen og problemer i den tyske tid og i dag. Derefter kortes over grænsen mod nord og til Ladelund Lansbrugsskole, hvor forstanderen orienterede om skolen,

inden studielektor Verner Bruhn, Esbjerg, holdt et meget spændende foredrag om emnet *1864 - da Ribe Amt blev grænseamt* - en interessant epoke i amtets historie.

Der deltog ca. 100 i dagens arrangement.

Udflugter

Den 21. maj var der udflugt til det smukke Østjylland ved Horsens Fjord.

Formiddagskaffen blev indtaget på Engelsholm slot - nu efterskole - og der blev givet en orientering om slottets historie. Derfra kørtes til Glud Museum og Boller Slot, hvor Bent Ousager fortalte om slottets spændende historie. En dejlig dag med 110 deltagere.

Traditionen tro holdt vi også i år Historisk Søndag. Den fandt sted den 27. august og var henlagt til Hjerding, Guldager, Marbæk området.

Der var besøg i i Guldager kirke, hvor sognepræst Borup fortalte, og i Hjerding var der byvandring med købmand Kjærgård. I Sjølborg Plantage fortalte arkæolog Ingrid Stoumann, Esbjerg Museum, om jernaldergravningerne og jernalderhusene i området. På Marbækgård fortalte planter Klaus Løth om Esbjerg Kommunes plantager i Marbæk-Myrtue området.

Den 13.2.89 kunne forfatteren Salomon Frifelt være fyldt 100 år. Derfor var der på Hejbøl Knap i Ølgod Østersogn indbudt til en mindefest den 5.8. for Salomon Frifelt, og fhv. forstander Åge Jensen, Hoven, holdt mindetalen. Da Salomon Frifelt i en lang årrække var formand for Historisk Samfund var det naturligt, at vi var medindbyder til mødet.

Mens vi er ved møder og udflugter, kan jeg gøre opmærksom på en nyordning, som medlemmer allerede har erfaret, idet vi i år har besluttet at udsende en møde- og udflugtskalender - som er udsendt i forbindelse med indkaldelsen til dette årsmøde.

Nu kan medlemmer på dette tidlige stadium være orienteret om vore arrangementer i 1990 og reservere dagen eller dagene til de ting, man ønsker at deltage i. Gem kalenderen og sæt den op på opslagstavlen. Hvis den skulle blive væk, kan jeg oplyse, at der med årbogens udsendelse til september vil være en erindrings seddel om Historisk Søndag og Efterårsmødet.

Vi håber, at denne nyhed vil falde i vore medlemmers smag.

Bogudgivelse

Efter et par års pause har vi i år udgivet en bog - *Træet i stenen* om billedhuggeren Niels Hansen Jacobsens grav- og mindestene. Bogen har to forfattere Lise Buurgaard og Agner Frandsen, der har delt arbejdet mellem sig, hvor Lise Buurgaard har taget sig af den kunstneriske side og Agner Frandsen af registreringen, fotograferingen af de mange grav- og mindestene, samt af Hansen Jacobsens liv.

Bogen er trykt hos Poul Kristensens Bogtrykkeri i Herning og i det hele taget i en meget smuk udførelse.

Udgivelsen blev støttet ved et tilskud fra Ny Carlsbergfondet. Fra Historisk Samfunds side vil vi her på årsmødet også rette en tak for den økonomiske håndsrækning, som gjorde at vi kunne udgive bogen, der i øvrigt har fået gode anmeldelser og er blevet godt modtaget blandt vore medlemmer og ud over hele landet. Vedrørende bogens økonomi har tilskuddet og salget i 1989 betydet, at den i dag er betalt. Der er endnu et restlager at få, og jeg skal her opfordre til at anskaffe sig denne interessante bog - benyt den også som en oplagt gaveidé.

Årbogen

I 1989 afsluttedes bind XXIV, hvorfor årbogen i år er forsynet med et register for bindets 3 årgange. I redaktionen bestræber man sig på, at årbogens indhold er varieret i emne og tid, samt at stoffet også er geografisk spredt over hele amtet, således at vore årbøger også kan betegnes som lokalhistoriske årbøger.

Årbogens udstyr har haft sit særlige præg gennem disse 3 år, idet kunstneren Alan Havsteen-Mikkelsen med sin specielle streg har udsmykket årbogens forside. Redaktionen arbejder med et forlæg til de 3 næste årgange.

Glædeligt er det, at så mange ønsker at skrive i vore årbøger, at vi ikke alene har rigeligt stof til årbogen 1990, men at der allerede er en del spændende artikler til 1991-årbogen.

Jeg vil slutte bestyrelsens beretning med at bringe en tak til vore tilskudsgivere, tak til mine bestyrelseskolleger for et godt samarbejde i årets løb, og en stor tak til vor trofaste medlemsskare, der ikke blot støtter vort arbejde, men også er med til at udbrede kendskabet til Historisk Samfund for Ribe amt.

Søren Manøe

Regnskab for året 1989

INDTÆGTER

Kontingent		112.785,00
Tilskud:		
Tipsmidlerne 1988 og 1989	13.400,00	
Ribe Amt	12.500,00	
Kommuner i Ribe Amt:		
Billund Kommune	1.000,00	
Blåbjerg Kommune	700,00	
Blåvandshuk Kommune	700,00	
Bramming Kommune	500,00	
Brørup Kommune	850,00	
Esbjerg Kommune	1.800,00	
Fanø Kommune	500,00	
Grindsted Kommune	1.000,00	
Helle Kommune	450,00	
Holsted Kommune	1.000,00	
Ribe Kommune	1.000,00	
Varde Kommune	1.250,00	
Ølgod Kommune	800,00	
Øvrige tilskud:		
Oskar Nielsen A/S	1.000,00	
Bikuben, Ribe	400,00	38.850,00
Renter		2.551,82
Møder, udflugt (nettoindtægt)		1.056,95
Foreningsindtægter i alt		155.243,77
Bogsalg:		
Indgået ved salg		51.455,17
Tilskud Ny Carlsbergfonden til »Træet i Stenen«		35.000,00
Indgået ved salg		241.698,44

UDGIFTER

Lønninger	7.058,54	
Bestyrelsesmøder	2.901,20	
Kontorholdsudgifter (telefon, husleje, kontorartikler, konvolutter, tryksager m.v.)	6.876,59	
Porto	11.828,00	
Møder, kontingenter	4.738,50	
Udgivelse af Årbog 1989	92.074,76	
Diverse	671,38	
Foreningsudgifter i alt	126.148,97	
Bogsalg:		
Lønninger	2.976,59	
Kontorholdsudgifter	2.500,00	
Porto	4.033,60	
Udgivelsesudgifter, herunder trykning	63.693,96	
Udgifter i alt	199.353,12	
Årets overskud	42.345,82	
		<u>241.698,94</u>

Status pr. 31.12.1989

Kassebeholdning pr. 31.12.1989:

Saldo 1.1.1989	47.785,72	
Forøgelse i 1989	35.522,58	83.308,30

Boglagerets værdi pr. 31.12.1989:

Saldo pr. 1.1.1989	11.848,28	
Nedbragt netto i 1989	5.848,28	6.000,00
K. og T. Thomsens Mindelegat		12.700,00
		<u>102.008,30</u>

Skyldig moms		8,00
--------------------	--	------

Foreningens egenkapital pr. 31.12.1989:

Saldo 1.1.1989	65.502,76	
Boglagerets værdi formindsket	5.848,28	
	59.654,48	
Overskud i 1989	42.345,82	102.000,30
		<u>102.008,30</u>

Foranstående regnskab er revideret. Kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Esbjerg, den 28. februar 1990.

Chr. Almhede

Jens Kusk

Fra lokalarkivernes arbejdsmark i Ribe Amt i 1989

Sammenslutningen af lokalarkiver i Ribe Amt (RAL)

1989 blev endnu et travlt år i lokalarkivverdenen - et af de år, man af kalenderen nok kan se har været der, men som man ved årsskiftet spekulerer over, hvoregentlig er blevet af.

Det er jo glædeligt, at man ikke får tid til at kede sig i det lokalhistoriske arbejde, men måske også lidt trist, at det somme tider går så stærkt, at der ikke bliver tid til at dykke dybere ned i det materiale, der afleveres til lokalarkivet.

Det er bl.a. afleveringerne, som er med til at holde os travlt beskæftiget. Ikke blot stiger deres antal - de bliver også større og større. Et enkelt postkort eller en enkelt protokol var måske den gængse størrelse på en aflevering tidligere. Nu bliver de store afleveringer hyppigere og hyppigere. Mon ikke de fleste her kender til kubik-meter-afleveringer?

Det øgede antal afleveringer og deres voksende størrelse sætter naturligvis lokalarkiverne under pres - både på det arbejdsmæssige og det lokale mæssige plan. Det kan være svært at følge med m.h.t. ordning og registrering af dem. Pladsmæssigt giver det også problemer: rammerne sprænges, og lokalarkiverne stilles over for et vanskeligt valg: at sige nej til afleveringer eller at forsøge at skaffe nye lokaler. Hvis man gør det første, svigter man den bevaringsforpligtelse, lokalarkiverne har. Altså bør et nej til afleveringer vælges fra. Derfor har bestyrelsen da også med glæde konstateret, at flere af amtets lokalarkiver har fået nye, større og bedre lokaler i år. Og det gælder ikke kun her i Esbjerg.

Jeg skal ikke specielt tale om Esbjergs arkiv, men blot nævne, at den omfattende byggesag og efterfølgende flytning, som vi har været igennem, desværre nok har ramt lokalarkiverne i Ribe Amt lidt i det forgangne år. Før vi gik i gang, sagde en kollega inden for museums-verdenen til mig, at en bygge- og flyttesag i vores størrelse ville give institutionslederen en mands ekstra arbejde. Det troede jeg ikke på, da vi gik i gang i 1987 - i dag vil jeg gerne skrive under på det. Det har taget mange timer og givet mange afbrud, ofte af uforudsigelig art. Et egentlig valg har ikke foreligget, for når håndværkerne arbejdede, skulle tingene være færdige.

Nu er tre års arbejde afsluttet, og efter generalforsamlingen vil der blive lejlighed til at se resultatet.

I vil også få papkasser at se. Vi er ganske vist flyttet, men ikke alt er blevet pakket ud endnu. Vi håber på at en rolig sommer vil løse problemet.

Forsinkelserne og generne, som er opstået undervejs, beklages meget, og vi håber, at alt vil være bragt på skinner igen i løbet af den næste måneds tid.

Kurser

RALs kursusvirksomhed er en af de aktiviteter, der har lidt under flytteprojektet i Esbjerg. Det har knebet med kræfterne til det organisatoriske baglandsarbejde, men i december blev der indkaldt til et fotokursus her i Esbjerg. Tidspunktet var nok ikke det bedst valgte, for der var ikke så mange tilmeldinger. Derfor så vi os nødsaget til at aflyse kurset.

Interessen for kurset manglede imidlertid ikke - så vi indbød påny til det her i marts med pæn tilslutning - og med stor tilfredshed fra deltageres side.

I forbindelse med kursusvirksomheden vil jeg ikke undlade at nævne den mulighed for at få fripladser på SLAs kurser, som medlemmerne har. Det er et tilbud, der gør det muligt for lokalarkivfolk at deltage i et SLA-kursus uden udgift. Det eneste, man selv skal investere, er tiden.

Fripladsordningen er kun blevet benyttet af en lokalarkivar fra Ribe Amt. Mon ikke flere arkivfolk kunne gøres interesseret i at komme ud og høre nyt og få et frisk pust fra kolleger.

I øvrigt vil jeg nævne, at bestyrelsen har drøftet kredsens uddannelsesaktiviteter for den kommende sæson. Vi påregner at afholde tre kurser i efteråret. Af de tre kurser skal et handle om indkomstjournalisering, et om billedregistrering og et om søgesystemet, som SLAs medlemmer netop har modtaget. Derudover er der fremsat forslag om afholdelse af kurset: Arkivet og brugerne, hvad vi dog kun arbejder med på overvejselses-stadiet.

I øvrigt vil jeg nævne, at bestyrelsen er interesseret i meninger om og holdninger til uddannelsesspørgsmålet fra medlemmernes side.

Studieture

Sammen med Sydvestjysk Egns- og Slægtshistoriske Forening har RAL arrangeret to studieture til Landsarkivet i Viborg. Begge har været velbesøgte.

Som lokalarkivarer er det nødvendigt, at vi også kender noget til de statslige arkivers samlinger. Måske er det ikke meget, man kan nå på de tre timer, vi har til rådighed på disse ture, men der ydes god service fra landsarkivets side. Om end ikke for andet, har turene den vigtige mission, at de er med til at gøre lokalarkivarerne mere fortrolige med de meget store og væsentlige samlinger, der findes i landsarkivet - også for lokalhistorien.

Projekter

Gennem en årrække har RAL haft tradition for at have projekter i gang. Foreningskampagnen er et af dem, og den vender jeg tilbage til. Her vil jeg blot omtale et andet projekt: Vider og vedtægter.

Som bekendt løb vi tør for penge, og projektleder Grethe Carlsund Petersen fik andet arbejde. På det tidspunkt var det umiddelbare udbytte en artikel i Fra Ribe Amt og en arbejdsrapport.

Dette materiale er Grethe Carlsund Petersen i gang med at bearbejde til en endelig rapport.

I efteråret 1989 fik Grethe Carlsund Petersen imidlertid tidsmæssig mulighed for at engagere sig i projektet igen nogle timer om ugen. RAL og Landbohistorisk Selskab søgte derfor Statens Humanistiske Forskningsråd om støtte til et forskningsprojekt, sådan som vi har gjort det før. Rådet fandt projektet støtteværdigt, men havde ikke penge til det i denne ombæring.

Vi har derfor besluttet at færdiggøre rapporten, få den udgivet og så bruge den som bilag til en ny ansøgning til forskningsrådet. Belært af erfaringen tør jeg intet sige om tidshorisonten endnu.

RAL-Nyt

Som det er læserne bekendt, har RAL-Nyt skiftet redaktør. Det er ikke, som formanden ved en fejl meddelte medlemmerne, amtskonsulent Jytte Skaaning, der er ny redaktør, men RALs næstformand Olga Pedersen.

Til støtte i arbejdet har hun Morten Mortensen og Jytte Skaaning, og de diskuterer bladets indhold livligt. Der er kommet nogle indlæg, som er i trykken, men det er enhver redaktørs drøm at have artikler at vælge imellem. Så - fortæl endelig om stort og småt fra jeres lokalarkiv-hverdag.

Organisatoriske spørgsmål

I eftersommeren opstod der en vis uro i amtets arkiver. Anledningen var forslag til en ændret kontingent-struktur for SLA. Det forslag, som landsorganisationens bestyrelse fremkom med, blev præsenteret i styrelsens beretningen, der blev udsendt til medlemmerne. Hertil kom der et forslag fra et

københavnsk forstadsarkiv, som foreslog et enhedskontingent på 650 kr. pr. medlem.

Forslaget blev fremsendt til alle SLA-medlemmer, og det affødte ængstelse blandt en række arkiver her i Ribe Amt. De henvendte sig til bestyrelsen og foreslog at sende en repræsentant til årsmødet for at tale imod enhedskontingentet.

Bestyrelsen vedtog at sende næstformanden, Olga Pedersen, og bl.a. takket være hendes store indsats faldt forslaget om enhedskontingent. Styrelsens forslag blev vedtaget. Det har for nogle arkiver i Ribe Amt betydet et øget kontingent.

Andet

Bestyrelsen har i årets løb haft møde med amtsfritidskonsulent Kjeld Friis-Hansen for at præsentere lokalarkiverne over for ham. Han er en nøgleperson over for amtsrådet, og vi ville gerne fortælle ham om lokalarkiverne, ligesom amtets museer har gjort for deres vedkommende.

Mødet faldt positivt ud. Det afspejlede, at der er en god berøringsflade mellem amtsfritidskonsulentens ideer og lokalarkivernes virksomhed.

Konkret kom der også noget ud af mødet. Det blev besluttet at lave en folder om amtets arkiver, hvor realoplysninger til hvert arkiv kort vil blive præsenteret.

Amtskonsulentens beretning

På generalforsamlingen sidste år sagde jeg, at det ville blive sidste år, jeg aflagde beretning for amtskonsulentfunktionen.

Imidlertid er Jytte Skaaning syg, så det bliver mig, der som substitut må aflægge en forholdsvis kort beretning.

Da ansættelsen af amtskonsulenten gik i orden, besluttede bestyrelsen at vie alle timerne til færdiggørelsen af foreningsarkivregistraturen. Det har også hjulpet svært, men som I også ved, ikke nok til, at den er blevet gjort færdig. For det første har også den været ramt af flytning og nedpakning. For det andet har Jytte Skaaning været syg i længere perioder og er det nu igen.

Det har desværre betydet, at arbejdet er foregået i ryk. Efter vi er kommet på plads her i Teglværksgade, har vi forsynet amtskonsulenten med ekstra mandskab, så for tiden er der fire medarbejdere tilknyttet projektet. Det hjælper meget, men jeg mangler desværre en melding fra Jytte Skaaning på tidspunktet for færdiggørelsen. At det bliver snart, håber jeg ikke forsamlingen er i tvivl om.

At alle konsulent-timerne er afsat til færdiggørelse af foreningsarkivregistraturen betyder imidlertid ikke, at der ikke kan ydes konsulentbistand. Der er idetid hjælp til registreringsproblemer, vejledning m.h.t. indkøb af arkiveringsmaterialer, indretning af arkivlokaler. Og det gælder stadig: er der problemer, bedes man ringe til Byhistorisk Arkiv og anmode om hjælp. Vi er ved at komme op til overfladen igen.

De lokalhistoriske arkiver

Som nævnt er konsulenttimerne indtil videre fortrinsvis afsat til foreningsarkivregistraturen. Vi er dog begyndt at spejde efter den opgave, der skal løses derefter.

Bestyrelsen har bl.a. overvejet at lave en folder om amtets arkiver i samarbejde med amtsfritidskonsulenten. I den forbindelse vil konsulenten besøge de enkelte arkiver for at beskrive samlingerne og fotografere til brug for folderen.

Dette var kun en af flere opgaver, der kunne nævnes. Måske var der forslag fra forsamlingen, som kunne være relevante at tage op i denne sammenhæng.

Bestyrelsen er lydhør.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver 1989

Billund kommune

Billund lokalhistoriske arkiv

Billund Centret, 7190 Billund. Tlf. 75 33 24 72.

Åbningstid: Tirsdag 19-21 eller efter aftale.

Leder: Vagn Jensen, Bogfinkevej 7, 7190 Billund.
Tlf. 75 35 30 25.

Arkivet har i 1989 registreret 26 afleveringer, hvilket ikke er lig med arkivfonds. Dette antal er betydeligt større, hvilket vil fremgå af de kommende års registreringer.

Vi havde besluttet at tage et roligt år ovenpå jubilæumsåret i 1988. Om det så blev det kan diskuteres, idet vi af Billund kommune i september fik overdraget den gamle skole i Billund til brug for Lokalhistorisk forening for Grene sogn. Her er vi nu i færd med at indrette en lokalhistorisk samling. Arkivet vil fortsat være at finde i Billund Centret.

I besøgsprotokollen er der i 1989 indskrevet 88 personer.

Udstillingsskabet i Centret er passet med skiftende udstillinger, og vi har haft en enkelt større udstilling i oktober/november i anledning af Billund Lufthavns 25 års jubilæum.

Busturen i september gik denne gang til Grindsted og omegn, hvor vi havde museumsinspektør Jørgen Selmer som guide. Bussen var sædvanen tro næsten fyldt op.

Vorbasse lokalhistoriske arkiv

Vorbasse Museum, Kirkegade 3, 6623 Vorbasse.

Tlf. 75 33 37 17.

Åbningstid: Tirsdag 19-21 eller efter aftale.

Leder: Sven Tygesen, Stadionvej 4a, 6623 Vorbasse.

Tlf. 75 33 31 39.

Arkivet har fået 87 afleveringer i 1989, heraf et omfattende slægtsarkiv. Der er udarbejdet to udstillinger, og man har medvirket med et foredrag ved et arrangement.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg lokalhistoriske arkiv

Sønder Allé 21, 6830 Nr. Nebel. Tlf. 75 28 71 18.

Åbningstid: Mandag 8.30-11.30 samt efter aftale med lederen.

Leder: Henning Nielsen, tlf. 75 28 20 26.

Året 1989 blev præget af to væsentlige begivenheder.

I august blev kulturhuset, hvor arkivet har til huse, indviet under stor festivitás.

Kort tid efter døde arkivets leder, tidligere førstelærer Uhre Schmidt, Kvong, pludselig uden forudgående sygdom. Lærer Schmidt har gennem årene været den ledende kraft i arbejdet på arkivet. Både i kraft heraf og på grund af hans personlige egenskaber savner vi ham meget her på arkivet.

Der har i årets løb næppe været en åbningsdag, hvor vi ikke har haft besøg, enten af folk, der søgte oplysning eller ville aflevere arkivalier.

Der er i årets løb indleveret ca. 150 numre, heriblandt má især bemærkes: Forhandlingsprotokol for Venstres Vælgerforening i Ribe Amts I. Valgkreds 1885-1898.

Blåvandshuk kommune

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv

Kirkegade 3, 6840 Oksbøl. Tlf. 75 27 15 48.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: L. G. Ipsen, Østparken 92, 6840 Oksbøl.

Tlf. 75 27 15 89.

I 1989 har arkivet modtaget 10 større afleveringer, som bl.a. har omfattet love, vedtægter og forhandlingsprotokoller fra forskellige foreninger og virksomheder. Nævnes bør også privatarkiver og dagbøger, samt en større aflevering fra Sonnenberg-Instituttet i Harzen (via den danske Sonnenbergkreds), genstande fra Flygtningelejren i Oksbøl. I samme forbindelse bør også nævnes, at arkivet har haft særdeles mange besøg af tidligere tyske flygtninge og desårsag har haft en permanent fotoudstilling på arkivet.

I forbindelse med den af miljøministeriet iværksatte registrering af tyske befæstningsværker fra 2. verdenskrig er arkivet blevet udpeget som koordinator af det arbejde, der pågår i Blåbjerg og Blåvandshuk kommuner. Dette arbejde forventes at vare ved i 1990 og muligvis også i dele af 1991.

For at opnå det rette formål med åbningen af »Tirpitzstillingen« for publikum er såvel det lokale museum som arkivet blevet inddraget som projektstyrende myndigheder med ansvar overfor kulturudvalget. I skrivende stund kan der ikke siges noget om, hvornår stillingen er i en sådan stand, at den kan åbnes.

I begyndelsen af 1989 modtog arkivet et tilbud om anskaffelse af EDB-udstyr. Efter mange undersøgelser og overvejelser blev SLAs system ARKIBAS indkøbt og installeret i maj måned. Efter mange begyndervanskeligheder er man ved årsskiftet kommet rimeligt godt i gang med journalisering og registrering i dette system; men den optimale udnyttelse lig-

ger stadig forude, bl.a. fordi udviklingen af systemet og de deraf følgende opdateringer stadig pågår.

Som følge af indførelse af EDB har arkivet foreløbig måttet indstille de i forrige årsberetning omtalte interviews.

Bramming kommune

Bramming byhistoriske arkiv

El-værket, Pederstræde, 6740 Bramming.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming.

Tlf. 75 17 45 51.

Bramming byhistoriske arkiv modtog i løbet af 1989 i alt 35 gaver/afleveringer.

Det er lidt mindre end i 1988, da der indkom 49 gaver, men det er normalt, at antallet svinger fra år til år, og i løbet af de 30 år, arkivet har eksisteret (stiftet 9. nov. 1959), er der indkommet over 800 gaver/afleveringer.

Årsopgørelsen fortæller i øvrigt, at arkivets diasserie om det gamle Bramming er blevet vist fire gange i klubber eller foreninger og skoler. Arkivet har været repræsenteret ved fem møder og af skriftlige eller telefoniske forespørgsler har der været i alt 16.

Arkivet har haft 25 besøgende, heraf 23 fra skoler, klubber m.v. Der er registreret fire udlån, fem ejendomsbeskrivelser, to slægtsforskningsspørgsmål, og der er udleveret seks kopier. Arkivet har arrangeret en udstilling.

Ved et indbrud i arkivet er intet blevet stjålet.

Ordningen med åbent hus fra kl. 19-20 den sidste mandag i hver måned fortsætter i vinter til og med april måned og så stopper den. Det er meget få, som benytter sig af ordningen, og man vil efter april - ganske som hidtil - kunne få adgang til arkivet ved henvendelse til formanden eller til næstformanden, Th. Andersen, Lindegade 2, 6740 Bramming.

Darum sognearkiv

Nørrebyvej 12, Darum, 6740 Bramming.

Åbningstid: Januar, februar og marts: Tirsdag 19-21 og i øvrigt efter aftale med lederen.

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. 75 17 93 30.

Darum Sognearkiv har i år registreret 16 større afleveringer. Hertil kommer så et antal, som supplerer tidligere afleverede arkivalier.

Som nyt tiltag i år har arkivet sammen med Antikvarisk Samling i Ribe været Byggeteknisk Skole i Esbjerg behjælpelig med at udpege fem gamle huse og gårde i sognet, som var velegnede til opmåling og beskrivelse. Resultatet blev fem serier meget flotte tegninger af såvel grundplaner og facader

som specialtegninger af de mest særprægede og markante bygningsdetaljer. Arkivet modtog kopier af dette særdeles spændende og omfattende materiale.

Sidste års kursus i skriftlæsning fortsattes i vinteren 1989, men nu nærmest i studiekredsform, hvor nogle arbejdede med slægtshistorie - andre med gård- og sognehistorie.

Samarbejdet med skolen drejede sig i år særligt om »Folkeskolens jubilæum«. Arkivfolk ledede tre byvandring med elever i vor gamle landsby, og de var behjælpelige med en større udstilling på skolen. Arkivet har leveret billedstof til Ribe Amts Årbogs artikel: Landstingsmand P. K. Pedersens Erindringer samt skrevet indledningsartikel til disse erindringer, som har ligget godt forvarede i Historisk Samfunds arkivkiste i mere end 60 år.

Gørding sognearkiv

Plejehjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding.

Åbningstid: 1. og 3. mandag i hver måned kl. 19-21.

Lukket i juli.

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding.

Tlf. 75 17 82 50.

Gørding Sognearkiv har i det forløbne år modtaget 20 afleveringer.

Vi havde vor årlige lokalhistoriske aften i januar. Museumsforvalter Uffe Munck fortalte om museumsarbejde og hvad folk skulle tænke på at aflevere til arkiver og museer. Derefter var der oplæsning fra vore avisudklipsbøger. Efter kaffepausen stod Anker Askov og Aksel Tækker for den musikalske underholdning.

Flere skoleklasser har i årets løb besøgt arkivet, bl.a. har en 10. klasse fra Bakkevejens Skole i Bramming, ved et besøg i arkivet hørt om høsten i gamle dage fortalt af Ejler Nielsen og Niels Hollænder.

Sidst på året startede en studiekreds i samarbejde med Lokalhistorisk forening med læsning af gotisk skrift, slægtsforskning og gårdhistorie. Kredsen arbejder nu videre med skolehistorie og egnehistorie.

Arkivet har fået mikrofilm-læseapparat og den fungerer fint nu. Vi har også et apparat til læsning af microfiche, det håber vi at få gavn af senere.

I sommer blev vi af Bevaringsfonden i Bramming Kommune bedt om at medvirke ved udarbejdelse af materiale til en registrant for Gørding by. Vi fik udleveret et kort hvor der var afmærket 125 ejendomme. I arkivet opbyggede vi et skema med oplysninger om husenes matr.nr., bygherrer og ejere gennem tiderne. Alle ejendomme er blevet fotograferet og det hele sat i ringbind. Vi er spændte på hvad der kommer ud af dette.

Også i år har vi haft et stigende antal skriftlige og mundtlige henvendelser om slægtshistoriske oplysninger.



I 1908 gik Darum skoles udflugt til Fredericia. Karl Lambertsen henter børnene hjem fra Bramming station. De magre heste er hjemkøbt fra Rusland i sommeren 1908. Billedet er fra Darum Sognearkivs udstilling i november 1989.

Hunderup sognearkiv

Kærgårdsvej 9, Hunderup, 6740 Bramming.

Åbningstid: I vinterhalvåret: første og anden onsdag kl. 19.30- 21.30. Fra primo maj til ultimo september: Den første onsdag i hver måned kl. 19.30-21.30. Eller efter aftale med lederen.

Leder: Jeppe Smidt, Elmely, Sejstrupvej 17, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75 17 33 42.

Hunderup sognearkiv har på grund af arkivleders sygdom haft et meget stille år.

Vejrup sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Andreas K. Petersen, Rebelsigvej 7, Vejrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 19 01 69.

Arkivet har i 1989 modtaget ca. 30 afleveringer. Dette er lidt færre end i 1988.

Der har været enkelte henvendelser om slægtninge.

I juni måned havde vi en aftentur til Åtte Bjerge, og derefter besøgte vi Knud Åge Bruun, Tobøl, som viste os sin samling af bl.a. gamle landbrugsredskaber.

Vester Nykirke sognearkiv

Hovedvej A 1, nr. 23, Endrup, 6740 Bramming.

Åbningstid: 1. mandag i hver måned kl. 14.30-16.30 samt efter aftale.

Leder: Louise Hansen, Hovedvej A 1, nr. 23, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 19 10 37.

Vester Nykirke sognearkiv har i det forløbne år modtaget 19 afleveringer. Aftægtskontrakter, panteobligationer, skøder, forholdsattest samt en del billedmateriale, bl.a. fra den nu nedlagte Omme skole. Vi har modtaget flere bøger og småskrifter: Udvalgte digte, Saxos krønike, lokalhistorisk årbog 1988 samt en bog om kirken i Vester Nykirke.

Der har været en del besøg i arkivet, hovedsageligt af loka-

le, men vi har også haft besøg fra Holte, Århus, Esbjerg og Gørding.

Holsted Lokalradio stillede spørgsmålet: Hvem ejede Vester Nykirke kirke.

Den 4. november 1989 besvarede arkivleder Louise Hansen spørgsmålet i Holsted Lokalradio. Programmet blev genudsendt ugen efter.

Slægten Teilmann ejede Endrupholm og Vester Nykirke fra 1742 til 1833. Fra Teilmanns bo blev kirken solgt ud i anparter. I vores arkiv findes en afskrift af en af disse anparter.

Ved sådanne henvendelser viser det sig, at der er interesse for, hvad der er i arkiverne og det glæder os meget at se, at arbejdet ikke er forgæves, ja, det er dejligt med en opmuntning en gang imellem, så vi ikke går i stå.

Brørup kommune

Historisk arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup.

Åbningstid: Torsdag kl. 15-17 eller efter aftale.

Leder: Laurits Clausen, Hyacintvej 6, 6650 Brørup. Tlf. 75 38 18 55.

Vort arkiv er ved at blive for lille, og vi har været nødt til at flytte en hel del af samlingerne til kælderens på rådhuset, og det er uhensigtsmæssigt, når man står og skal arbejde med materialet.

Vi har som sædvanlig modtaget mange fotos, ca. 500 stk. fra dagbladet Vestkysten, og et par hundrede fra forskellige.

Der er indkommet forhandlingsprotokoller m.m. fra flere foreninger, gamle bibler og salmebøger og meget andet, som har ligget på lofterne rundt omkring. Men vi tager vel imod det hele.

Den 27. og 28. februar havde arkivet besøg af 11 elever fra en 8. klasse, som søgte oplysninger om Brørup stationsbys udvikling fra jernbanens åbning i 1874 og indtil vore dage. Eleverne var meget spørgelystne.

Den 10. marts aflagde Kaj Larsen, Lindknud, og Holger Nielsen besøg i Landsarkivet i Viborg.

Onsdag den 15. marts afholdtes arkivets ordinære generalforsamling i bibliotekets mødesal. Der var mødt 35 medlemmer. Til dirigent valgtes Laurits Clausen. Formanden aflagde beretning for det forløbne år, og kassereren oplæste det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 22.839,-, og sluttede med en kassebeholdning på kr. 14.064,-. Såvel beretning som regnskab godkendtes.

Til bestyrelsen genvalgte Ingrid Nøhr, Frits Rasmussen og Kaj Larsen. I stedet for Holger Nielsen, der ikke ønskede genvalg, valgtes Niels Søholm, Nørbølling. Ved valg af revisorer blev Knud Frydendahl og Per Voldsgaard genvalgt.

Efter kaffebordet holdt Mogens Juhl, Ribe, et interessant foredrag om Foldingbro i gamle dage.

Torsdag den 27. juli afholdt arkivet møde på Sønderkov Hovedgaard, hvor museumsinspektør Svend Aage Knudsen fortalte om den store restaurering, der for tiden foregår på den gamle herregaard. Herefter gennemgik vi gården fra kælder til kvist.

Tirsdag den 12. september besøgte vi plejehjemmet Lundtoft med fremvisning af lysbilleder fra Brørups omegn.

Hele bestyrelsen var den 25. oktober på bustur til Landsarkivet i Viborg. Turen var arrangeret af Ribe Amts lokalhistoriske arkiver. Vi startede fra Esbjerg kl. 17 i to busser. Der var ca. 70 deltagere, og vi fik forevist arkivet både oppe og nede. Der var også enkelte, der gjorde studier i læsesalen. Efter besøget på Landsarkivet fik vi kaffe, og vi var først hjemme ved 2-tiden om natten.

Tidligt om morgenen den 23. september startede vi på vores sommerudflugt til Nordstrand i Sydslesvig. Vi kørte ned gennem Sønderjylland og over grænsen ved Aventoft. Der havde været en sløv tåge ned gennem Sønderjylland, men nu var tågen lettet, og vi fik det skønneste vejr, man kunne tænke sig til sådan en tur.

Derefter kørte vi ned gennem Gudskogen til Niebøl og over Risum Mose til Risum - gennem Herrekøgen til Waygård, som engang var en Wallig - til Hollænderdiget - Bottslot - gennem Hauke-Hainkøgen (fra 1859) - videre til Arlås Sluse. Der spiste vi middag.

Derefter kørte vi via Wobbebböl - over dæmningen fra 20-erne til Nordstrand. Straks via Elisabeth-Sofienkøge til øens nordligste punkt, hvor digegreve Deussen forklarede om det store inddigningsprojekt. Videre til hjørnet i nord og vest - Strucklahnungshörn - (herfra kan man sejle til øen Pellworm) - derefter til den gamle luthersk-evangeliske kirke i Odenbøl (den eneste, der stod tilbage efter den store stormflod i 1634), derefter den gamle katolske kirke et par kilometer derfra. Denne kirke blev bygget af de hollændere, som inddigede øen på ny.

Tilbage til fastlandet til Anne Kjestine og Henry Buhl, Hattstedtmølle, Mikkellberg. Der spiste vi så vores mad, som Edith Yttentahl havde købt ind, det var dejligt. Derefter fortalte Henry Buhl os om stedet, som han købte for nogle år siden, og som i dag står nyrestaureret.

Derefter gik det hjemad igen. Vi var hjemme ved 10-tiden, godt trætte efter en lang, men dejlig dag.

Esbjerg kommune

Esbjerg byhistoriske arkiv

Torvegade 47, 6700 Esbjerg. Tlf. 75 18 18 55.

Åbningstid: Mandag-fredag kl. 10-16, torsdag tillige kl. 16-18.

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen.



Fra receptionen den 26. maj 1989 i Esbjerg Byhistoriske Arkiv i forbindelse med indvielse af de nye lokaler. Foto: Esbjerg Kommunes fotografafdeling.

I 1989 flyttede Byhistorisk Arkiv til nye, velindrettede lokaler i den gamle tekniske skole, Torvegade 47. Vi holdt lukket fra den 1. april til den 26. maj og foretog selv flytningen med hjælp fra Esbjerg kommunes beskæftigelsesafdeling. Den 26. maj kunne vi holde åbningsreception, hvor ca. 150 personer deltog.

De nye lokaler er indrettet til arkivformål og rummer udover Byhistorisk Arkiv den kommunale fotografafdeling og »Historisk Samling fra Besættelsestiden«.

I 1989 (10 måneder) har Byhistorisk Arkiv modtaget 192 afleveringer. Dette antal svarer til, hvad vi året før modtog på 12 måneder. Af større afleveringer kan bl.a. nævnes materiale fra Esbjerg Tovværksfabrik, et dødsbo efter købmand Øllegaard-Nielsen, Novrup, og Jerne Skoles arkiv samt et par meget omfattende supplementsafleveringer fra indkøbsforeningen »Doggerbanken« og skibsforsikringsforeningen »Union«.

Tilgangen af bøger på læsesalen har været på 111 stk. Efter flytningen til Torvegade har vi registreret en mærk-

bar stigning i antallet af besøgende. Dette hænger bl.a. sammen med, at de nye lokaler ligger mere centralt samt beliggenheden i tilknytning til Esbjerg Museum og Hovedbiblioteket. Besøgstallet i 1989 var på ca. 2700 personer.

Brugen af samlingerne er ikke fuldt statistisk belyst. Af skriftligt besvarede forespørgsler har der været 93. Antallet af udlån af fotos m.v. til andre arkiver, biblioteker og professionelle reproduktionsanstalter har været 206 med et samlet antal udlånte enheder på 941 stk. Faldet skyldes en omlægning i arbejdsgangen, da den kommunale fotograf nu laver alt affotograferingsarbejde. Det sker først og fremmest af bevaringshensyn.

Med hensyn til indlån af arkivalier m.m. fra andre arkiver har der været 28 indlån fordelt på 85 indlånte enheder.

Et sidste mål for aktiviteten er antallet af skriftlige henvendelser, hvor der i 1989 har været 855 indgående og 358 udgående.

I forbindelse med flytning til nye lokaler og åbning af disse åbnede en udstillingen Arkivets kvarter, som handlede om

Teknisk Skole samt kvartererne omkring skolen fra århundredskiftet til i dag. Udstillingen var udarbejdet af arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen og fotograf Torben Meyer.

I oktober åbnede udstillingen »Pressefotografernes Esbjerg«. Udstillingen var udarbejdet af arkivar Morten Mortensen og fotograf Torben Meyer og bestod hovedsageligt af pressefotograf Knud Rasmussens billeder.

I Byhistorisk Arkivs skriftserie blev bogen »Esbjerg Postkontor 100 år« udgivet. Bogen er skrevet af arkivar Morten Mortensen og er udgivet i samarbejde med Esbjerg Postkontor i anledning af postkontorets 100 års jubilæum.

De nye lokaleforhold gav mulighed for nye former for arrangementer, og i efteråret indledte vi i samarbejde med Esbjerg Folkeuniversitetskomité en række fyraftensforedrag i tidsrummet 16.30- 18.00. Foredragene har været velbesøgte.

Udover de foredrag, arkivets personale har haft på Byhistorisk Arkiv og Hovedbiblioteket, har arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar Morten Mortensen og amtskonsulent Jytte Skaaning holdt foredrag, hovedsageligt i pensionist- og efterlønforeninger, ligesom et stort antal gruppebesøg fra skoler og foreninger har fået en rundvisning i arkivet. Også fra andre arkiver har der været besøg, og fra udlandet har bl.a. Eskilstuna Stadsstudiegrupp og bestyrelsen for den svenske arkivforening FALK besøgt os.

Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen har afholdt folkeuniversitetskurset »Lokalhistorisk værksted« i foråret og efteråret 1989, og arkivar Morten Mortensen har i efteråret ledet en studiekreds i »Min egen historie«. Amtskonsulent Jytte Skaaning har i foråret afholdt folkeuniversitetskurset »Folk på landet«. I samarbejde med FOF har vi i efteråret afholdt kursus i gotisk skriftlæsning. Instruktor på dette kursus var Søren Frederiksen.

Med hensyn til repræsentation i udvalg m.m. har arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen været medlem af bestyrelsen for DHF, formand for SLAs styrelse, formand for Ribe Amts lokalhistoriske arkiver, Esbjerg Museums og Byhistorisk Arkivs repræsentant i Esbjerg Byfond, formand for Sydvestjysk Egns- og Slægtshistoriske forening og RALs repræsentant i Amtsmuseumsrådet for Ribe Amt. I underudvalg under SLA har han været medlem af SLAs arkivlovsudvalg. Endelig har han været redaktør af tidsskriftet »Fortid og Nutid«.

Arkivar Morten Mortensen har været medlem af SLAs forskningsudvalg.

Ved møder og konferencer har Byhistorisk Arkiv været repræsenteret af følgende: Ved SLAs årsmøde var Byhistorisk Arkiv repræsenteret ved arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen, amtskonsulent Jytte Skanning, fotograf Brian Kristensen og overassistent Anette Rydahl. Arkivar Morten Mortensen, fotograf Torben Meyer og fotografelev Preben

Josefsen deltog som instruktør på faglige kurser i forbindelse med årsmødet.

Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen deltog i et seminar om »Kommunal opgaveløsning 1842-1970« den 1.-3. maj i Løgumkloster.

Arkivar Morten Mortensen deltog i SLAs kursus »Arkivet og brugerne« den 10.-12. februar 1989 på Nykøbing Falster Vandrehjem.

Fotograf Brian Kristensen deltog i SLAs arkivdage den 1.-4. juni på Kystgården ved Nyborg.

I 1989 fik vi en mindre opnormering af det faste personale, idet vi fik bevilget en halvtids HK-stilling. Stillingen blev besat den 15. maj 1989 af Ingerlise Bruun, som blev overflyttet fra Stadsingeniørkontoret.

I forbindelse med aflevering af Knud Rasmussens billeder til Byhistorisk Arkiv har vi via Esbjerg Kommunes beskæftigelsesudvalg iværksat et beskæftigelsesprojekt med henblik på at få EDB-registreret vores billedsamling. Projektet, hvor arkivar Morten Mortensen er ansat som faglig leder på 1/2 tid og Torben Meyer som fotograf på fuld tid, registrerer på arkivernes EDB-program Arkibas. I løbet af året har syv unge været ansat på projektet.

Derudover har syv personer været ansat i 7 måneders jobtilbud i løbet af året.

Vester Nebel sognearkiv

Vester Nebel skole, 6715 Esbjerg N.

Åbningstid: Onsdag kl. 9-11 og efter aftale.

Leder: Morten Harborg, Landsbytoften 7, V. Nebel, 6715 Esbjerg N. Tlf. 75 16 90 89.

1989 blev et roligt år i arkivet. Vi modtog ikke ret mange indleveringer. En del forespørgsler er blevet besvaret, dels skriftligt, dels telefonisk.

Udsmykningen af forsamlingshuset, som er omtalt i beretningen for 1988, er netop afsluttet. Det blev til i alt 14 fotostater, som hænger: ni i den store sal, fire i den lille sal og et i selskabslokalet. Ophængningen er blevet meget vellykket og godt modtaget af beboerne.

Vadehavsudstillingen vises i øjeblikket i forsamlingshuset. Sognearkivet er blevet bedt om at deltage med et bidrag her fra sognet. Vi deltager med otte numre.

Fanø kommune

Sognearkivet, Nordby

Åbningstid: Tirsdag kl. 10-12, onsdag kl. 19-21 samt efter aftale med lederen.

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, Nordby, 6720 Fanø. Tlf. 75 16 23 25.

Arkivet har i 1989 modtaget 62 afleveringer af meget forskellig art og omfang. Blandt disse må fremhæves årsberetninger fra Nordby Skole fra 1893 til 1973, hvorfra der kan hentes mange oplysninger om elever og lærere, bl.a. hvilke karakterer, der er faldet ved eksamen. Endvidere - som supplement til disse - har vi modtaget en lang række billeder af afgangsklasserne. Det er den slags, vi ofte savner i det daglige arbejde.

Vort arkiv for Fanø Håndværker- og Industriforening er blevet øget med materiale fra Teknisk Skole, Lotteri, Legater m.m. Fotografier til legitimationskort, som på tyskernes forlangende blev fremstillet i 1941, har givet anledning til mange besøg, og vor »hoffotograf« Johs. Sørensen har lavet ca. 300 aftryk af disse legitimationsfotos.

Arkivet har efter evne ydet hjælp til jubilæumsskrifter (Badminton- og Tennisklubben samt Folkedanserne). Vort største arbejde ligger dog stadig inden for slægtsforskningen. I øvrigt skrider arbejdet med registreringer godt fremad. Vort kartotek har allerede i flere tilfælde vist sig at være effektivt.

»Fanø lokalhistoriske Forening« havde lånt fotografierne fra Esbjerg Museums udstilling »Badenymfer og strandløver«, og arkivet supplerede med materiale til udstillingen. Endvidere bidrager arkivet med materiale til foreningens kvartalsskrift.

Der har været 188 besøgende samt en enkelt skoleklasse, og derudover har en jubilerende skoleklasse (40 års skolejubilæum) besøgt os. Arkivet takker Skads m.fl. Herreders Brandkasse, som igen har ydet værdifuld støtte. Endvidere tak til Fanø Spare- og Lånekasse, som bl.a. har foræret hvert arkiv et læseapparat til mikrofilm.

Sønderho-arkivet

Landevejen 41, Sønderho, 6720 Fanø

Åbningstid: Mandag kl. 19-21 samt efter aftale med lederen.

Leder: Jørgen Lind, Møllegaarden, Sønderho,

6720 Fanø. Tlf. 75 16 41 14.

1989 blev igen et travlt år. Samlingerne vokser, og pladsen mindsker i takt dermed.

Afleveringerne nåede i antal næsten 1988-rekorden med 69 stk., mens bredden i afleveringernes art kan synes at spænde endnu videre end tidligere: Postkort og fotografier - enkeltvis og hele album. Tegninger, matrikelkort, skøder og opholdskontrakter. Avisudklip, håndskrevne og trykte beretninger, erindringer, monologer, foredrag. Eksamensbeviser, private og forretningsmæssige breve, og endnu nogle regnskaber og forhandlingsprotokoller for Sønderho-sejlskibsrederier, kaptajnens regnskabsbog for et dampskib på rejser gennem flere år og skibspapirer fra Lloyd's agent. Gamle fagbøger vedr. navigation og søfart iøvrigt samt mate-

riale om Sønderho's 14 kirkeskibe har også forøget den maritime samling.

Kopier af Sønderho Redningsstations ældre protokoller, oversigt over redningsaktioner og strandvagtboøger. En usædvanlig afhandling i tekst, fotos og tegninger om 10 haver i Sønderho - for omkring 55 år siden. Noget om Fanø Rutebiler og Kystdefensionens Inspektionsrapport, Fanø 1945.

Mere nutidigt er indsamlet vejvisere, propagandamateriale fra kommunalvalget og materiale fra Fanø Vadehavsfestival 1989. Endelig er anskaffet de nyeste lokalhistoriske udgivelser fra Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg.

Udadtil har arkivet mest virket indirekte. Således har Sønderhoarkivet/Jørgen Lind i anledning af Esbjerg Kommunes Feriekoloni's 75-års jubilæum d. 1. april 1989 fremstillet et lille hæfte - en bygningshistorisk beretning om stedet: Lille Jes' Gaard i Jep Nissens Toft. Og for Fonden Gamle Sønderho en illustreret beretning om Sønderho Redningsstations historie, skrevet på grundlag af de ældste Indberetnings-, Folkeliste-, Inventarie- og Strandvagtprotokoller. Hæftet udkom i forbindelse med åbningen af det gamle bådhus som museum i sommeren 1989.

Endvidere har arkivet/Jørgen Lind leveret adskillige kopier af gamle fotos til de to bøger udgivet af Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg: Niels Frederiksen: Sønderho. En skipperby i Vadehavet samt Morten Hahn-Petersen: Fanø i sejlskibstiden.

Besøgstallet i arkivet er i stadig stigning, og en del skriftlige og telefoniske spørgsmål er blevet besvaret.

Traditionen tro har Fanø Kommune, Fanø Spare- og Lånekasse og ikke mindst Skads m.fl. Herreders Brandkasses Fond ydet økonomisk støtte til arkivet - ligesom flere private har givet frivillige bidrag.

Også her skal lyde en tak til givne og til alle, der på den ene eller anden måde viser interesse for Sønderho-arkivet.

Grindsted kommune

Lokalhistorisk arkiv, Grindsted bibliotek

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. 75 32 09 00.

Åbningstid: Læsestuen: Mandag, onsdag og torsdag kl. 14-19, tirsdag kl. 10-19, fredag kl. 10-17 og lørdag kl. 9-12 (bibliotekets åbningstid). Arkivet: Mandag-fredag kl. 14-17 eller efter nærmere aftale med lederen. På læsestuen findes der bl.a. kirkebogskopier indtil 1891 og folketællinger indtil 1906. Slægtsbøger, håndbøger for lokalhistorikere og registreringer over arkivets indhold.

Leder: Overbibliotekar Søren Peder Nielsen, tlf. 75 32 42 78.

Der er i 1989 registreret 24 afleveringer omfattende 235 aktstykker samt modtaget 38 trykte sager og 1655 billeder. Avisudklip, fotokopier, dubletter af postkort optælles ikke.

Kopisamlingen er suppleret med mikrofilm af real- og andre registre til skøde- og panteprotokoller i Landsarkivet i Viborg, således at området stort set er dækket (i alt 40 spoler). Ligeledes er der erhvervet fotokopier af registre til landsarkivets skifteprotokoller. For størstedelen vil der fra Rigsarkivet kunne lånes mikrofilm af selve protokollerne til brug i arkivets læsestue.

Det bør nævnes, at arkivet fra tid til anden modtager »oversættelser« til »skrivemaskinedansk« af diverse materiale. I 1989 modtog vi således Sdr. Omme skoleprotokol fra 1833 til 1858 ved Gunnar Mølgaard, Sdr. Omme.

Håndbogssamlingen er suppleret med ny og ældre hjælpetiliteratur og hvad der er kommet af nye slægtsregistre.

Der føres ikke særskilt besøgst Statistik for arkivet, men besøgstallet skønnes at have været jævnt stigende. Overvejende er det nok kopisamlingen, man kommer efter, men der er også mange direkte forespørgsler. F.eks. har arkivet ydet bistand ved udarbejdelse af flere jubilæumsskrifter o.l.

Flere skoleklasser og studiekredse har været til introduktion i arkivet, og der er ydet hjælp til besvarelse af et anseligt antal lokalhistoriske opgaver.

Udover løbende billedudstillinger i bibliotekets forhal har arkivet i 1989 arrangeret særudstillinger i anledning af Vejle-Vandel-Grindstedbanens 75-års jubilæum den 16. maj 1989 og Andelsklædefabrikens 100-års jubilæum den 12. august 1989.

Sognearkiverne i kommunen er hjulpet med råd og dåd, og en registrering af disse arkivers indhold er startet i Hejnsvig.

Arkivets leder siden starten i 1966, Hans E. Eriksen, fra-trådte 1. august 1989. Efterfølgeren er overbibliotekar Søren Peder Nielsen. Det daglige arbejde med arkivet varetages af bibliotekar Kirstine Eriksen og assistent Jette Nielsen.

Hejnsvig Sognearkiv

Hejnsvig skole, Bakkevej 9, 7250 Hejnsvig.

Åbningstid: 1. onsd. i md. kl. 14-16 og 3. onsd. kl. 18-20.

Leder: Anders Jakobsen, Tyttebærvej 16, 7200 Grindsted.

Der er i 1989 registreret 482 indkomne arkivalier.

Arkivet havde arrangeret en lokalhistorisk aften, hvor Andreas Heick og Arthur Pedersen indledte over emnet: Udviklingen i Hejnsvig sogn. 25 personer deltog i arrangementet.

Efter ønske fra bestyrerinden på de gamles hjem blev der lavet en udstilling med billeder og papirer på hjemmet, og arkivlederen fortalte om arbejdet i arkivet.

I arkivet laves en udstilling, der beskriver byens udvikling. Arkivlederen har ved to besøg af elever fra Hejnsvig Skole fortalt om udstillingen.

Efter begæring fra Grindsted Mejeris bestyrelse er der udarbejdet en historisk oversigt over Hejnsvig Mejeri til et jubilæumsskrift, der udgives ved 100 års jubilæet.

I gæstebogen har 73 besøgende skrevet deres navne. Dertil skal lægges et ukendt antal besøg.

Helle kommune

Agerbæk lokalhistoriske arkiv

»Sognelunden«, 6753 Agerbæk.

Åbningstid: Efter aftale.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk.

Tlf. 75 19 63 92.

1989 var et glædeligt år for arkivarbejdet. Vi flyttede fra klæderen under biblioteket til »Sognelunden«.

Vi havde indbudt til reception lørdag d. 25/2. kl. 14.00. Dagen forløb på bedste måde bl.a. med tale af borgmester Eva Frandsen. Jørgen Dieckmann Rasmussen, Esbjerg, var forhindret i at deltage i receptionen, men han havde været os til god hjælp med indretningen af lokalerne.

Arkivet har modtaget 17 afleveringer af forskellig omfang samt mange fotos.

Fru Lis Hundebøll har, efter hendes mands død, skænket vort arkiv 29 ekpl. af bøger og hæfter udgivet af forlaget »Heureka«. Bl.a. modtog vi flere årgange af »Mandelgaven« og et bredt udvalg af de mange egnshistoriske skildringer, som afdøde P. Møller Hundebøll og fru Lis Møller Hundebøll havde specialiseret sig i. Vi er meget taknemlige for denne venlige gestus.

Vi har igen i år modtaget et tilskud fra »Skads Herreders brandkasse«. Rigtig mange tak til dens ledelse.

Af besøgende på arkivet og deltagere i dets arrangementer har vi optalt 235 personer.

Fåborg lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Krosvinget 12, Fåborg, 6818 Årre.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, 6818 Årre.

Tlf. 75 19 50 59.

Til Fåborg lokalhistoriske arkiv har der været en del afleveringer, hovedsageligt som supplement til tidligere indkomne arkivfunds.

Vi har haft en del personlige henvendelser om oplysninger fra kirkebøgerne og om egnens historie. Disse henvendelser er besvaret telefonisk eller skriftligt.

Fåborg lokalhistoriske forening har haft følgende arrangementer:

I februar havde vi generalforsamling. Derefter fortalte arkivlederen om sognets samlingssteder gennem tiderne.

I juli havde vi arrangeret en aftenudflugt til Ribe med rundvisning i domkirken. Arkivlederen læste turistforeningens oplysninger om kirken og om kunstneren Carl-Henning Pedersens udsmykning.

Efter en tur rundt i byen samledes vi i Weiss stue, hvor vægter Åge Gram fortalte noget om den gamle bys historie. Kl. 22 fulgte vi vægteren på turen rundt om kirken.

I august afholdt vi i samarbejde med menighedsrådet et møde i præstegården, hvor museumsinspektør Hasse Jørgensen, Varde, viste lysbilleder og fortalte om gravminder og kirkegårdskultur.

Ved en »åbent hus« aften på biblioteket i oktober fortalte provst Holdt, Fåborg, om »Sømanden - en kendt person fra egnen«, og derefter så vi lysbilleder.

Den 11. november havde vi mindstensafsløring over de to nedlagte skoler, Slebsager Skole fra 1841-1970 og Vrendrup Skole fra 1851-1968. Der deltog 80 interesserede, som derefter samledes i Helle-hallen, hvor der var udstilling med billeder fra skolerne og undervisningsmaterialer fra en svundet tid.

Grimstrup sognearkiv

Grimstrup bibliotek, Grimstrup, 6818 Årre.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Dagmar Lyndgaard, Trehøjevej 16, Roust, 6818 Årre. Tlf. 75 19 21 85.

I 1989 har vi i arkivet modtaget 29 afleveringer, bl.a. to gode beretninger om Hjortkær og en del billeder.

I foråret 1989 havde vi to gode og velbesøgte møder med to tidligere beboere fra Grimstrup sogn som foredragsholdere. De fortalte, om dengang, de flyttede fra sognet og om tiden der fulgte.

I efteråret 1989 havde vi et møde i Rousthøje med film og lysbilleder.

Vi har haft fire besøg og tre skriftlige henvendelser. To personer har deltaget i et billedregistreringskursus i december måned i Agerbæk.

Vi har fået fem kirkebøger indbundet og har dem nu fra og med 1655.

Næsbjerg sognehistoriske arkiv

Åbningstid: første torsdag i måneden 18.30-19.30 og efter aftale med lederen.

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde. Tlf. 75 26 70 19.

Sognearkiverne i Øse og Næsbjerg har fælles bestyrelse, og årsmødet blev holdt i Næsbjerg Skole, hvor Søren Manøe

talte om »Jydepotter og pottejyder«. Efter kaffen holdt han et diasforedrag om Karlsgårdeområdet. Der var lavet en udstilling om Karlsgårdeområdet og gårdene i Skonager ejerlav. En god og velbesøgt aften.

Øse Sognearkiv havde arrangeret en aftenudflugt rundt i sognet og omegnen, og vi havde en god aften sammen.

Vi har igen i år været rundt i sognet for at fotografere. Ved samme lejlighed fik vi foræret eller lånte ældre billeder og arkivalier til kopiering.

Vi har modtaget 16 afleveringer, bestående af billeder, skøder, leje- og aftægtskontrakter.

En del har besøgt arkivet, nogle for at finde frem til de forskellige ejere af gårdene, andre for at se i kirkebøgerne, om de kunne finde noget om deres slægt.

Arkivet har besøgt en klasse på skolen for at fortælle og vise billeder fra gamle dage.

Vester Starup lokalhistoriske arkiv

Helle Plejehjem, Vinkelvej 2, Tofterup, 7200 Grindsted.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Valdemar Jørgensen, Hovborgvej 11, Tofterup, 7200 Grindsted. Tlf. 75 33 71 28.

Medhjælper: Jens Skov, Vinkelvej 3, Tofterup, 7200 Grindsted. Tlf. 75 33 70 55.

Arkivet har i 1989 modtaget flere større afleveringer - bl.a. en gårdhistorie fra 1820 til 1970 med flere akter. Et dødsbo fra en gård i tiden 1870-1950 - et dødsbo af overvejende privat karakter.

Fra et nedlagt forlag (dødsbo) har arkivet modtaget en stor og meget omfattende aflevering indeholdende erindringskrivelser, publikationer, dublerede sognebøger o.m.a.

Fra fhv. sognepræst ved Åstrup og Starup kirker afdøde Knud Høgsbro Østergaards hustru er der via Åstrup sognearkiv tilgået arkivet en hel del værdifulde arkivalier og skrifter vedrørende Starup sogn.

Året var fattigt på udadvendt virksomhed i form af arrangementer, men det må dog nok falde ind under dette begreb, at »Historisk Udvalg«, som i 75 år siden starten i 1914 har ledet arkivet, den 15. juni blev afløst af »V. Starup Sogns Lokalhistoriske Forening«. Dette skete ved en stiftende generalforsamling, som godkendte fremlagte forslag til formålsparagraf og vedtægter, udarbejdet i samarbejde med SLAs sekretariat.

Senere på året fik arkivet som en meget kærkommen fødselsdagsgave tildelt nye lokaler på Helle Plejehjem, formidlet gennem kommunalbestyrelsen og lederen på plejehjemmet.

Resten af året er gået med anskaffelse af inventar, etablering og flytning af arkivet. Indvielsen foregik den 27. januar 1990 ved en reception, hvor ca. 60 interesserede mødte frem.

Øse sognearkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde. Tlf. 75 29 81 59.

Der har kun været få afleveringer i 1989. Bl.a. kan nævnes gårdhistorisk materiale, foreningsprotokoller, nogle billeder og fire gamle nodebøger over danske melodier.

Fra Byhistorisk Arkiv, Esbjerg, har vi hjemskaffet kopi af folketællingslister fra sognet.

I forbindelse med vort årsmøde, som blev afholdt i Næsbjerg, fortalte museumsinspektør Søren Manøe, Ølgod, om »Jydepotter og Pottejyder« og viste en serie lysbilleder i forbindelse dermed. Efter kaffen fortalte han om Karlsgårdværket og søen. Vi havde arrangeret en udstilling om dette i forbindelse med årsmødet.

En aftentur gik til Haltrup Fiskeri, Haltrup hedebacker, hvor der førhen blev gravet en mængde grus og sand, og vi så stemmewærket ved Ansager, hvor den store kanal til Karlsgårdværket tager sin begyndelse.

Der har været en del henvendelser for at søge oplysning om slægt, både telefonisk og personligt i arkivet.

Et par elever fra Øse Efterskole søgte oplysning om Nordenskov i 1930'erne og en skoleklasse fra Nordenskov Skole har været på besøg.

Vort lokale er meget lille til det materiale vi har, men kommunen har ikke kunnet hjælpe os.

Lokalhistorisk arkiv for Årre sogn

Årre skole, Skolegade 25, 6818 Årre.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Knud Lykke Christensen, Elmegade 11, 6818 Årre.

Ligesom 1988 har 1989 været et stille år. Der har kun været nogle få afleveringer af billeder.

I november havde vi årsmøde med generalforsamling. I anledning af, at det var 175 år siden, at vi fik »Lov om almueskolen af 1814«, havde vi fået seminarielektor Verner Bruun, Esbjerg, til at komme og holde foredrag. Han fortalte om den udvikling, der gik forud for denne lov, og han trak nogle linier til skolens situation i dag. Han kom også ind på noget helt lokalt, og det udviklede sig til en livlig snak mededtagerne imellem. En god aften med ca. 30 deltagere.

På arkivet er nogle af bestyrelsesmedlemmerne gået i gang med at registrere billeder.

Holsted kommune

Aastrup sognearkiv

Grenevej 10, 6752 Glejbjerg.

Åbningstid: 1. og 3. torsdag i måneden kl. 15.00-19.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Tlf. 75 19 82 80.

Aastrup sognearkiv har i 1989 modtaget ca. 20 afleveringer, hvilket er en tilbagegang i forhold til året før. Afleveringerne har dog været ret omfattende og interessante.

Vi har haft meget travlt med billedregistrering.

En interesseret arkivgæst har foræret os kopiering af ca. 100 af Sørine Andersens glaspladenegativer, og vedkommende har kørt egnen tynd for at finde folk, der har kunnet hjælpe ham med at identificere billederne. En gave og et arbejde, som vi er meget glade for.

Besøgstallet, der det første år vi boede i eget hus, var ganske overvældende, har fundet et mere »normalt« leje. Vi havde i årets løb 164 arkivgæster og en del telefoniske og skriftlige forespørgsler.

Arkivet deltog i en spændende fjernsynsudsendelse i serien »Fotografiet fortæller«. Det var en morsom opgave, og vi var glade for at blive set over det ganske land. Udsendelsen vistest en søndag eftermiddag i august måned. Vel nok ikke det bedste tidspunkt.

Derudover har vi deltaget en del i udsendelsesrækker i lokalradioen Radio Holsted.

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune

Vestergade 17, 6670 Holsted. Tlf. 75 39 20 10.

Åbningstid: Onsdag kl. 15-18, i perioden 1. oktober-1. april tillige tirsdag kl. 19-21.

Leder: Chr. Carstensen, tlf. privat 75 39 22 59, træffes normalt i arbejdstiden på tlf. 75 39 20 66.

Det forløbne år må betegnes som et indbringende og travlt år, hvor vi har fået registreret 1604 enheder, der hidrører fra 88 afleveringer, således at arkivet ved årsskiftet har over 14.000 registrerede enheder foruden en mængde hjælpemidler som f.eks. kirkebøger, folketællingslister, skøder og panteregistre.

Arkivet har forbindelse med flere antikvitetshandlere, der, når de rydder dødsboer o.l., afleverer papirer, protokoller og billeder til arkivet, ting der tidligere blev destrueret. Disse forbindelser er meget positive bl.a. på grund af, at initiativet er kommet fra antikvitetshandlerne.

Vi har også haft den glæde, at Rigsarkivet fortsat godkender arkivet som værdige til at modtage menighedsrådsarkivalier, selvom reglerne herfor skulle være strammet. Vi har således i 1989 modtaget og registreret arkivalier fra Stende-

rup og Hovborg kirkers menighedsråd. Vi mangler nu kun arkivalier fra menighedsrådet ved Føvling kirke.

Mellem arkivalierne fra Hovborg fandtes et interessant stykke papir, en liste fra 1888 med oplysninger om de årlige ydelser af fourage - korn, hø og halm - som bønderne i Hovborg og Klelund skulle levere til førstelæreren i Lindknud og hvor mange tørv, de skulle levere til skolen i Klelund, hvor der på det tidspunkt kun blev givet undervisning om vinteren. Denne liste er noget af et klenodie. Der findes ikke mange til fra de andre skoler i kommunen.

En del af de registrerede arkivalier vedrører vurderingsforretninger foretaget i tiden 1938 til 1978 i forbindelse med optagelse af kreditforeningslån. Disse vurderinger er meget interessante, idet de foruden at fortælle om de enkelte ejendommers størrelse og beliggenhed giver oplysninger om bygningernes størrelse, alder og standard samt jordens beskaffenhed og dyrkningsform. Et materiale, der har stor værdi ved beskrivelse af de enkelte ejendomme. Sagerne omfatter kun landbrugsejendomme i Holsted og Føvling sogne og ikke nær alle, da nogle har foretrukket andre lånemuligheder.

Vi har i 1989 haft fem arrangementer med foredrag, film/lysbilleder, hvor der har deltaget mellem 150 og 200 personer. Desuden har vi i deltaget i »Åbent Hus« arrangement her i Vestergade, hvor der var omkring 100 besøgende på arkivet. I den forbindelse lavede vi en mindre udstilling om skolevæsenet gennem tiderne.

Som fortsættelse af serien »Lokalhistoriske Billedbøger« udkom i december 1989, Billedbog IV, der omhandlede Handel og Håndværk i Holsted kommune. Bogen blev godt modtaget og solgt tilfredsstillende. I forbindelse med den nye bog er det lykkedes os at reducere vort lager af tidligere udgivelser noget, således at de to første udgivelser nu er udsolgt, og af den tredje har vi kun en snes eksemplarer tilbage.

Arkivet har sammen med de øvrige arkiver i kommunen og Egnsmuseet medvirket ved lokalhistoriske udsendelser i Radio Holsted, først i form af foredrag om forskellige emner, senere i et spørgeprogram. Det er arkivets erfaring, at lokalradioer er et godt PR-medie. Da radioerne dækker større områder end arkiverne, er det en oplagt chance for naboarkiver til at etablere et samarbejde, hvori der også kan deltage andre historiske foreninger og institutioner.

Tobøl Egnarkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Knud Aage Bruun, Ribevej 64, Tobøl, 6683 Føvling. Tlf. 75 39 81 96.

For Tobøl Egnarkiv og Tobøl som sådan har året 1989 stået i jubilæets tegn. Hele to foreninger har holdt 100 års jubilæum.

Gymnastikforeningen lagde for med en sportsuge i juni, der sluttede med den egentlige jubilæumsfest lørdag/søndag d. 17/18 juni.

»Tobøl med omliggende byers Forsamlings- og Gymnastikhus«, som den i starten blev kaldt, men som i dag kun kaldes Tobøl Forsamlingshus, holdt sit jubilæum på selve stiftelsesdagen d. 12. november.

Ved begge arrangementer var arkivet repræsenteret med en billedudstilling samt en skriftlig historisk gennemgang.

Ved forberedelserne til jubilæerne var udlånt materiale og videregivet oplysninger til belysning af de historiske sammenhænge til bestyrelserne. I forbindelse hermed dukkede der billeder, gamle gymnastikredskaber og ting fra forsamlingshuset, såsom petroleumslamper og køkkenrekvisitter, frem fra gemmerne. Derudover har der kun været få afleveringer.

Ribe kommune

Jernved sognearkiv

Jernved Andelskasse, Gørdingvej 11, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Åbningstid: 1. tirsdag i måneden kl. 19-20 eller efter aftale med lederen.

Leder: Hans Otto Kristensen, Vestergade 47, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75 43 10 80.

Arkivet har i 1989 modtaget fire ny-afleveringer plus supplementer til tidligere afleveringer, en del fotos er indgået som gave eller til affotografering. Besøgstallet har været stigende, men de fleste har dog ikke indfundet sig i åbningstiden, men efter en forudgående aftale - meget forståeligt. Rigtig mange forespørgsler er blevet besvaret.

En landmand fra Vilslev var til landboauktion i Brørup, og her købte han en kasse med gamle bøger. Da han kom hjem og ville se, hvad det i grunden var, han havde købt, ja så fandt han i bunden af kassen en gammel Gredstedbro-protokol, som han forærede til arkivet. I protokollen - som for øvrigt blev brugt som regnskabsbog - står der på den første side: Nærværende af 800 - ottehundrede - paginerede sider bestående, gennemdragne og med Embedets Segl forsynet Protokol autoriseres herved i henhold til Lov af 10. maj 1912 til Hovedbog for Mekaniker Jacob Henningsen, Gredstedbro. Stemplet: Politikreds Nr. 65 Ribe Købstad m.v. 1. december 1926. Jacob Henningsen var cykelhandler og maler. Han ovnlakerede cykler, hvilket vil sige, at cyklen efter lakeringen tørredes i en ovn. Dette gav et overordentligt flot resultat, og prisen for at få en cykel ovnlakeret var 10 kr.

Jernved Menighedsråd har bekostet køb og indbinding af kirkebogskopier fra Jernved præstearkiv tilbage til 1815. Når kirkebøgerne for Jernved sogn ikke findes længere tilbage



Gredstedbro-postbude klar til afgang, ca. 1920. Fra venstre: Johan post (Nielsen), Ingvardt post (Nielsen), Anders Damgaard, Las post (Lars Jensen) og Peder post (Nielsen). Foto i Jernved Sognearkiv.

end til 1815 skyldes det, at Jernved Præstegård ved en lynbrand den 2. juli 1870 nedbrændte til grunden, og derved gik de ældste kirkebøger tabt, men de fire første sider i den ældste kirkebog er uddrag af kirkebøgerne fra 1697-1818, foranlediget af en kaptajn Lengnick i København og udarbejdet af Jernved-præsten pastor P. Raae i 1864.

Kirkebøgerne fra 1815-1891 fylder tre bind, derudover er der et bind med til- og afgangslister. Arkivudvalget er meget taknemlige for den smukke og værdifulde gave, og både arkivet og nogle slægtsforskere har allerede haft gavn af nyanskaffelsen.

Ribe Kommune har ydet et tilskud på 1.500 kr. til arkivarbejdet.

Ribe lokalhistoriske arkiv

Gjørtzvej 3, 6760 Ribe. Tlf. 75 42 17 00.

Åbningstid: Fredag efter aftale.

Leder: Bibliotekar Susanne Benthien.

Efter en lang periode med stilstand i lokalarkivets virksomhed kom der i september 1989 igen liv i afdelingen, da der blev ansat en langtidslidig.

Alt det materiale, der hidtil blot var lagt til side, er nu blevet registreret og arkivets interne arbejdsgange og opbevaringsmåder er sat i system. Billedregistrering er iværksat, og da der i 1990 er budgetteret med ansættelse af en halvtidsmedhjælper i lokalarkivet, ser fremtiden nu lysere ud.

I 1989 har vi journalført 48 afleveringer, og i samme periode har 82 personer henvendt sig til os enten pr. brev eller telefon, medens 158 personer har aflagt besøg i arkivet. Blandt disse i alt 240 henvendelser har der været mange, der krævede både tid og arbejde.

Et aftenkolehold i slægtsforskning har været på besøg to aftener, hvor deltagerne blev introduceret i lokalarkivets forskelligartede arbejdsopgaver.

I anledning af fotografiets 150-års jubilæum arrangerede arkivlederen en stor udstilling af ca. 400 fotografier, der under titlen »Lokalhistorisk arkiv viser fotografier fra det gamle Ribe« blev vist på Ribe Kunstmuseum i perioden 30. september - 4. november. Det var en større opgave at arrangere denne udstilling, men belønningen blev en stor publikums-tilstrømning i hele åbningsperioden, og desuden bad Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg om lov til at vise udstillingen i resten af november og december måned.

Arkivlederen deltog i begyndelsen af juni 1989 i SLAs arkivdage i Nyborg i kurset »Udstillingsteknik«, som var særdeles oplysende, selvom ingen af de øvrige deltagere havde nogen gode forslag til, hvordan man hænger originalfotografier op uden at beskadige dem.

Senere viste løsningen med skumplastplader og bølgepap sig at være en billig og fremragende måde at klare opgaven på.

Historisk arkiv i Seem sogn

Seem-Varming skole, Skallebæk, 6760 Ribe.

Åbningstid: I skoletiden eller efter aftale med lederen.

Leder: Søren Mulvad, Varming Vesterby 9, 6760 Ribe.

Tlf. 75 44 11 77.

I 1989 har der været et par større afleveringer til arkivet. Dels en mængde slægtshistorisk materiale, fotos, bøger, skøder m.m. fra Hans Lassen Karkovs dødsbo og dels en omfattende aflevering fra Niels Nørgaard i Skallebæk, omfattende meget slægtshistorie, bøger, fotos og diverse lokaltopografica. Heri bl.a. en samling af lejlighedssange på i alt mere end 500 forskellige fra perioden 1896 til 1989. Derudover har vi modtaget syv mindre afleveringer. Otte personer har besøgt arkivet, og vi har besvaret 26 telefonopkald. Der er afsendt 22 breve fra arkivet.

Arkivlederen har været med Planstyrelsen rundt på en registreringsrunde i sognet og givet oplysninger om bygningernes alder, hvor den er kendt.

Desuden har været afholdt hjemstavnsaftalen med 30 deltagere, hvor der blev fortalt om en betlers skæbne i 1700-årene, læst et stykke af Hans Mikkelsen Sønderups erindringer og endelig vist et videooptaget uddrag af en smalfilm, som blev optaget her i sognet midt i 1960'erne. Kopi og klip: Høm Video.

Der arbejdes lejlighedsvis med at udskrive tingbøgerne 1661 ff, hvor vi er nået til 1688.

Niels Nørgaard, Skallebæks har givet 20.000 kroner til arkivet, med ønsket om, at man ad åre vil arbejde på at udgive en større fremstilling af sognets historie.

Spandet sognearkiv

Spandet skole, Armumvej 9, Spandet, 6760 Ribe.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Fru Dinne Christiansen, Spandet Kirkevej 14, 6760 Ribe, Tlf. 74 86 72 43.

Arkivet har i 1989 modtaget 10 afleveringer bestående af kopier af kirkebøger, folketællingsliste fra 1840, protokoller, billeder og tidligere gårdejer og køerlærer Eskild Vinds erindringsbog, som foreløbig spænder over tiden fra 1893 til 1988.

Foruden arkiv- og registreringsmøder har arkivmedlemmer underholdt ved et pensionistmøde, hvor man holdt foredrag, og ved hjælp af epidiaskop fremviste gamle billeder i tilknytning dertil.

Grundlovsdag fulgte vi ved sognevandringen den gamle grænse fra 1864 til 1920 gennem Fjersted, Varminglund til Stensbæk Plantage. Turen afsluttedes i skolen med kaffe og den til turen knyttede historie krydret med mange spændende beretninger, blandt andet fra beboere, som selv havde været blandt grænseoverløberne fra 1914 til 1918. Der var 30 deltagere.

Vi indhenter forsat oplysninger om ejendommenes historie og aflægger i den forbindelse Landsarkivet i Aabenrå jævnlige besøg.

Hans Agger har taget orlov fra alt arkivarbejde indtil videre på grund af skolearbejde.

Lokalhistorisk arkiv for Vester Vedsted sogn

V. Vedsted skole, V. Vedsted Byvej 55, V. Vedsted, 6760 Ribe.

Åbningstid: Efter aftale med arkivlederen.

Leder: Tage Rosenstand, Engdraget 43, Øster Vedsted, 6760 Ribe. Tlf. 75 42 21 25.

Året blev indledt med et velbesøgt møde den 24. januar, hvor Jørgen Dieckmann Rasmussen, Esbjerg, holdt »arkivaften«. Her fik vi en tiltrængt indføring i den svære kunst at registrere rigtigt, for det er ikke så nemt. Imidlertid har det knebet med mulighederne for at omsætte det lærte til praksis, for bestyrelsen har for meget andet om ørerne, og oven i dette kom økonomiske problemer, som dog lettede noget i løbet af året.

Bestyrelsen har arbejdet med forskellige muligheder for at skaffe penge til huse og har blandt andet overvejet at sælge en lille folder om sognets historie. Arbejdet med denne er dog stillet lidt i bero.

Antallet af afleveringer var noget mindre end året før, og det vil efterhånden også knibe med at have plads til mere, for arkivets pladsmangel er faktisk det største problem: Det letter ikke registreringsarbejdet, at det hele skal hentes og bagefter igen lægges på plads i ét skab, der er alt for lille. Det er hidtil ikke lykkedes at skaffe et blivende sted for arkivet, men bestyrelsen arbejder stadig på sagen.

Fotografering af sognets bygninger blev påbegyndt i 1988 med en gennemfotografering af Vester Vedsted. Det er besluttet at fortsætte med Sdr. Farup i 1990. Denne gang skal husenes beboere så vidt muligt med på billederne. Der er et par gode fotografer i sognet, så opgaven bliver løst udelukkende med lokal hjælp. Vi vil meget anbefale andre lokalarkiver at foretage tilsvarende gennemfotograferinger, for husene forandres meget hurtigere, end man tror.

Året sluttede med et velbesøgt årsmøde den 9. november, hvor Peter Dragsbo fortalte om »Byggeskik nord og syd for den gamle grænse«. Det var faktisk så godt, at vi burde have inviteret en langt større kreds af mennesker. Men så lærte vi det.

Arkivets daglige leder, Anni Møller-Christensen, rejste til Vejen og forlod derfor arbejdet i lokalarkivet. Fra bestyrelsen skal der lyde en varm tak til Anni for hendes store og inspirerende arbejde med arkivet. Først i begyndelsen af 1990 er det lykkedes at finde en afløser, så velkommen til Tage Rosenstand som daglig leder.

Vilslev sognearkiv

Kongeådal skole, Kongeådal 17 B, 6771 Gredstedbro.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Harry Thomsen, Sønderbyvej 15, Vilslev, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75 43 12 59.

Arkivet har i 1989 modtaget 30 afleveringer, bl.a. som supplement til allerede eksisterende arkivfunds. Endvidere har arkivet ved gave fra borgerforeningen fået en ny kopi af filmen: Høslæt i Vilslev enge.

Der har været en del besøgende i arkivet i det forløbne år, bl.a. en skoleklasse, samt slægtsforskere, som arkivet har kunnet hjælpe.

Der har i samarbejde med skolen været arbejdet en del med skolehistorie i anledning af jubilæet for skoleforordningerne. Et interessant arbejde, hvor resultatet er blevet et skrift på godt 100 sider med titlen: Vilslev og Hjortlund sognes skole gennem 250 år.

Der arbejdes stadig i gårdenes historie, et arbejde der besværliggøres meget af de forskellige juridiske forhold, der har været gældende, især syd for Kongeåen, hvor halvdelen af sognet er beliggende.

Varde kommune

Alslev sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde.

Åbningstid: Mandag kl. 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde.

Tlf. 75 26 90 97.

I 1989 havde vi 51 besøgende, hvilket er ret pænt.

Vi modtog 19 afleveringer, deraf fire lydband. Desuden har vi haft flere telefonhenvendelser vedrørende slægtsforskning.

Arkivet er leverandør af små artikler til Sognebladet i vort område.

Billum lokalhistoriske arkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum.

Tlf. 75 25 82 41.

Blandt afleveringerne i det forløbne år var et antalsmæssigt meget stort og i historisk henseende værdifuldt materiale fra et af sognets gamle slægtsgårde. Dette bekræfter, at der stadig er meget at »finde« for de lokalhistoriske arkiver.

Der har været nogle forespørgsler om oplysninger fra kirkebøger, folketællingslister m.m., især fra slægtsforskere. Disse forespørgsler er blevet besvaret med ønskede oplysninger, hvis det har været muligt.

Horne sognearkiv

Åbningstid: 1. fredag i hver måned kl. 15-17.

Leder: Anna Uhr Schmidt, Solvangen 12, Horne, 6800 Varde. Tlf. 75 26 01 06.

Arkivet har haft et roligt år med få afleveringer. Dog kan nævnes et lille hæfte »En tjenestekarls erindringer fra en gård 1867«.

Der arbejdes ihærdigt med registrering, og i det nye år gælder det billeder.

Traditionen tro havde vi en lille udstilling i tilknytning til skolefesten.

Vi har haft en del besøgende, der har søgt oplysning om deres slægt, samt en enkelt forespørgsel om en gårds historie.

Janderup lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6851 Janderup.

Åbningstid: Efter aftale med Henning Østergaard-Jensen, tlf. 75 25 80 50, Sigurd Hansen, tlf. 75 25 84 11 eller efter kl. 16.30 Viggo Mikkelsen, tlf. 75 25 80 92.

Leder: Viggo Mikkelsen, Hebovej 39, 6851 Janderup.

Arkivet har i 1989 registreret 58 afleveringer, hvoraf en stor del, som omtalt sidste år, handlede om Ho bugt dæmningen. Den er jo blevet aktuel igen med stormfloderne her i januar og februar 1990.

Arkivet deltog i udstillingen »Folk og Kultur« på Janderup Centralskole i dagene 8.-16. juni 1989. Udstillingen bestod af billeder og skitser fra ca. 1900 til 1989, som viste, hvor håndværkere og forretningsdrivende havde drevet forretning og hvor længe. Udstillingen viste desværre kun alt for tydeligt, hvordan antallet af forretningsdrivende var faldet - især indenfor de sidste 20 år.

Den 29. november 1989 hjalp arkivet til med gamle undervisningsmaterialer - bøger, tavler, grifler - ved en udstilling

på Janderup Centralskole. Denne udstilling fandt sted i anledningen af Det danske Skolevæsens 175 års jubilæum.

Der har også i år været mange forespørgsler fra folk, som ville forske i deres slægt.

Thorstrup sognearkiv

Thorstrup skole, 6800 Varde.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Kjerstine Kristensen, Nedrevej 16, Yderik, 6800 Varde. Tlf. 75 26 44 43.

Vi har i 1989 haft fem afleveringer af forskellig art.

Vi har besvaret nogle henvendelser angående slægtsforskning, og vi har haft et enkelt besøg i samme anledning. Derudover har der været en snes besøgende på arkivet.

Vi arbejder på at få en sognefilm fra sidst i 1960'erne tekstet og overspillet til video.

Varde lokalhistoriske arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde. Tlf. 75 22 37 74.

Åbningstid: Tirsdag kl. 9-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Rita Christensen, Ved Banen 4, 6800 Varde.

Tlf. 75 22 07 82.

Varde lokalhistoriske Arkiv har i 1989 modtaget 70 afleveringer, og der har været ca. 175 besøgende samt 162 skriftlige eller telefoniske henvendelser.

Gennem landsarkivets kampagner har vi i 1989 erhvervet flere mikrofilm, bl.a. Vardes rådstueprotokoller 1692-1801 samt mandtalslister for 1920.

En af arkivets medarbejdere har udarbejdet et udførligt sted- og navnerregister til C. Lindberg Nielsens bog »Varde Bys Historie«. Et stort savn for brugere af bogen er hermed afhjulpet. Interesserede kan erhverve kopier af registret ved henvendelse til vort arkiv.

I det forløbne år har arkivet registreret en samling gamle laksegl, som er i Varde Museums besiddelse. Samlingen, der er på ca. 2.200 stk., hidrører fra hele landet og er indsamlet siden 1830 af daværende redaktør Rudolf Helms, Varde.

Vi har stadig megen glæde af de 37 slægtsregistre, der her i arkivet er udarbejdet af en af medarbejderne, især efter at den genealogiske afdeling på Frederiksberg Bibliotek har fået kopier af registrene og foranlediget disse omtalt i »Hvem forsker hvad?«. Mange har rettet henvendelse hertil for at få kopier af registrene. Senest har vi efter anmodning sendt en hel kopisamling til Statsbiblioteket i Århus.

Arkivets video-film har været flittigt benyttet af foreninger m.fl.

Arkivet har nu fået sin egen styrelse i henhold til de nye vedtægter, som trådte i kraft ved årsskiftet. Den støttekreds,

som arkivet har haft i en årrække, er nu organiseret i en særlig forening med cand.mag. Ole Nørskov Nielsen som formand. Arkivet har allerede haft glæde af den nye støtteforenings aktiviteter. Bl.a. er der udgivet et lille skrift om kommunevalget i Varde 1909. Skriftet var klar til udsendelse lige op til sidste kommunevalg 80 år senere.

Der har i årets løb været holdt foredrag i foreninger af henholdsvis arkivlederen og en af arkivets medarbejdere.

Endelig kan det nævnes, at arkivlederen i efteråret 1989 deltog i et kursus arrangeret af SLA på Sandbjerg Slot vedrørende søgesystemer.

Vejen kommune

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Østergade 2, Postboks 83, 6600 Vejen. Tlf. 75 36 35 99.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-16, onsdag tillige kl. 16-17.30.

Leder: J. Wilh. Rasmussen (konstitueret).

Arkivet har igen haft et godt arbejdsår med god interesse fra beboeres og slægtsforskernes side, hvad de 925 navne i gæstebogen vidner om plus de besøgende, der »hår skrewn jen gång!«

Folkeskolerne og de højere skoler i området har benyttet sig af arkivets kildemateriale og lånt dias eller fotos, ligesom enkelte foreninger har haft glæde af ældre film, som arkivet ligger inde med.

De vigtigste begivenheder er dog nok flytningen af de ca. 45 hylde-meter arkivalier fra sognearkivet i Andst til Vejen, der medførte en større udgift til mere hyldedeplads her.

Herefter er arkivaler fra Andst, Vejen, Læborg, Malt og Askov sogne samlet i Vejen, medens de overvejende dele af tilsvarende materiale fortsat findes i Bække for Veerst-Bække sogne og Gesten Skole for Gestens vedkommende.

Året igennem har der været medhjælpere, en eller to i jobtilbud, og igen har vi været heldige med interesserede og aktive medhjælpere.

Båndoptagelser af ældre medborgeres erindringer er fortsat med efterfølgende nedskrivning på maskine eller PC.

Vi er også fortsat med at lave kontaktkopier og med registrering af fotograf-arkiverne, om end i mindre grad end de foregående år. PC-registrering af Folkebladets og Vestkystens lokalsiders indhold er ligeledes fortsat, såvel som journalisering og registrering af 125 afleveringer af højst forskellig art og størrelse.

1989 var så det sidste år, hvor arkivet var kommunalt, idet arkivets kommunale bevilling fra 1. januar 1990 ubeskåret går ind under Egnsmuseets administration sammen med Vejen kommunes anpart af museets økonomi, men med eget



Vejen Fægteforening fotograferet ca. 1900 i det nu nedrevne øvelseshus. Foto i Vejen Lokalhistoriske Arkiv.

budget og egen ledelse og antagelig fra 1991 med faglig uddannet leder, som deles med museet.

Hidtidige arkivleder er konstitueret indtil dette sker. Lokalarkivets adresse, åbningstider og daglige ledelse etc. fortsætter som hidtil. I realiteten vil ændringen være umærkelig for andre. På denne måde er arkivet faktisk »statsanerkendt« og vil få en bedre økonomi det følgende år som antyd det ovenfor.

Ølgod kommune

Ansager lokalhistoriske arkiv

Skolegade 8, 6823 Ansager.

Åbningstid: Onsdag kl. 14-16 eller efter aftale.

Leder: Ejvind C. Jensen, Kanalvej 4, 6823 Ansager.

Tlf. 75 29 71 56.

Året 1989 fortsatte i den gænge, der har været kendetegnende for de seneste år i arkivet. Hvad vi i starten forventede var, at det kunne lade sig gøre hurtigt at få rensset op i alle de liggende arkivalier, plus hvad der yderligere er tilgædet de senere år. Desværre må vi vel erkende, at færdige bliver vi aldrig. Der dukker stadig nye opgaver og udfordringer op, men det er vel også det, der gør det så interessant at arbejde med lokalhistorie.

Selvfølgelig mangler vi jo nok den uddannedes historiske baggrund, men nu har vi et håb om, at der ansættes en museumsinspektør med uddannelse inden for etnologi ved Ølgod Museum. Hans/hendes viden vil sikkert komme lokalarkiverne til gode.

Af modtagne afleveringer til arkivet i 1989 skal et par interessante ting nævnes:

Tage Petersen, Østergade 8, Ansager, har skænket arkivet

tre prospektkort udført ca. 1910 af kunstmaler Hans Ager-snap.

I boet efter afdøde Stinne Pedersen, Østre Allé 15, Ansager, er der fundet et velbevaret mindeskrift over Niels Jeppesens anden hustru, salig Anne Knudsatter i Lærkeholdt. Hun døde 1. maj 1851, 30 år gammel. Dette minde har været bevaret i slægten gennem alle disse år. Hun var datter af gårdejer Knud Andersen og hustru Ane Kjerstine Jensdatter, døbt i Ansager Kirke d. 4. marts 1821.

I alt har arkivet modtaget 14 afleveringer, hvoraf de fire er meget store med mange personlige papirer, samt et stort antal billeder m.v.

Besøgstallet på arkivet har i 1989 været 84. Derudover har vi haft besøg af 55 FDF'ere, der har fået orientering om Ansagers historie gennem tiden. Denne orientering indgår som et led i en prøve for opnåelse af duelighedstegnet »Kend din By«.

På Ansager skole har arkivet også været behjælpelig med en orientering til eleverne i niende og tiende klasse om Ansagers historie fra ca. 1960 og frem til ca. 1980. Emil Nielsen og Poul Poulsen deltog fra arkivet.

Arkivets økonomi har været god i det forløbne år. Vi har igen fået en god støtte fra privat side.

Tistrup-Hodde lokalhistoriske arkiv

Tistruplund Områdecener, Søndergade 38, 6862 Tistrup.

Åbningstid: Tirsdag kl. 15-17.

Leder: Børge O. Andersen, Søparken 20, 6862 Tistrup.

Tlf. 75 29 97 82.

Arkivet har i 1989 haft en tilbagegang i afleveringer i forhold til året før. Vi har modtaget 17 afleveringer, men der har været mange arkivfonds i disse afleveringer. Afleveringerne har været meget forskelligartede, de fleste har været de traditionelle, men som noget nyt har vi fået indleveret nogle videobånd. Det vil vi nok fremover se noget mere til, så er det blot spændende, hvor opbevaringsstabile de er.

Vi har ikke haft de mange besøgende, men det håber vi på at få, når vi i begyndelsen af 1990 flytter ind i de til os nyindrettede lokaler på »Tistruplund«, hvor adgangsforholdene til arkivet bliver ideelle, også for ældre mennesker.

Arkivet har i samarbejde med L.O.F. arrangeret en studiekreds med titlen »Trin-tider og milepæle i et sogns historie«. Studiekredsen afholdtes med 20 timer fordelt over ti gange, de fem første arrangementer afholdtes i slutningen af 1989, og de sidste fem bliver afholdt i begyndelsen af 1990. En række personer fra lokalområdet, med baggrund i kultur-, erhvervs- og samfundslivet fortæller om baggrund og hændelser af betydning for sognets udvikling. De fem arrangementer, der er afholdt i 1989, har været en meget stor succes.

Skovlund sognearkiv

»Vesterled«, Borgergade 24, Skovlund, 6823 Ansager.
Åbningstid: Mandag kl. 19-21 samt efter aftale med lederen.
Leder: Kaj Knudsen, Ansagervej 20, 6823 Ansager.
Tlf. 75 29 20 70.

Arkivet har i 1989 modtaget og registreret 48 stk. arkivalier om personer, ejendomme og foreninger.

Arbejdet med at udforske gårdenes og Skovlund bys historie er fortsat, og den nyere del af historiens ejerskifter er registreret.

Arkivet har stået til rådighed med oplysninger om Skovlund by og sogn i forbindelse med udarbejdelse af en rapport om udviklingen i småbyer. I rapporten er eksempler på nogle landsbyer, som udvikles, mens andre afvikles. Spørgsmålet om, hvorfor det går forskelligt, er interessant, og i Skovlund afventer vi med spænding rapportens konklusion. Nok er byen under udvikling, men handelslivet er truet.

Arkivudvalget har Andreas S. Kristensen, Skovlund, som formand. Aage Ladefoged er kasserer, mens arkivleder Kaj Knudsen virker som sekretær. Herudover består udvalget af Holger Nielsen, Jens Ladekjær og Ejnar Kruse.

Arkivet holder flyttedag den 1. marts og rykker ind i nyindsatte lokaler på byens ældrecentrum »Vesterled«, Borgergade 24. Arkivet har ikke faste åbningstider, men Henrik Pedersen, »Vesterled«, har nøgle til arkivet og optræder gerne og dygtigt som kustode.

Ølgod-Strellev lokalhistoriske arkiv

Kulturhuset, Vestergade 5, 6870 Ølgod.

Tlf. 75 24 50 11, lok. 5.

Åbningstid: Tirsdag kl. 14.30-17.00.

Leder: Nich. Riis, Bakkevej 17, 6870 Ølgod.

Tlf. 75 24 56 51.

I 1989 har vi modtaget 34 afleveringer, et antal der undertiden har været større. Til det skal så lægges hvad vi, efter aftale, modtager fra stadig eksisterende foreninger og andre foretagender.

I en aflevering var der mælkeafregninger fra et privatejet mejeri i vort område fra tiden 1882-1894. Samme mejeri blev senere omdannet til andelsmejeri. Som noget nyt, for os, viser disse afregninger, at den indvejede mælk først angives i pund, hvorefter mængden bliver omregnet til kander. En kande vejer fire pund, og afregningen til landmanden er pr. kande. Her på arkivet er denne afregningsmåde ukendt, har nogen, der læser dette, en forklaring?

Arkivet har gennem årene erhvervet protokoller vedr. fattigvæsenet, dels fotokopier, fra Landsarkivet, dels originale. Vi har nu et materiale der, stort set, dækker tiden 1797-1932. For god ordens skyld gøres opmærksom på, at bestemmel-

serne om ikke offentlig adgang (80 år) mere end overholdes. Arkivfolk vil vide, at det er et meget følsomt område.

Vi har ikke noget tal på de henvendelser, der har været på vort arkiv. Kirkebøger og folketællingslister er der fri adgang til i bibliotekets åbningstid, så af denne grund har vi opgivet at notere antal af henvendelser og besøg.

Tak til de, der har afleveret arkivalier til os, og en opfordring til de, der kommer ud for at skulle »rydde op«, ved ejerskifte, eller dødsfald. Arkivet er altid interesseret i at modtage papirer og dokumenter, uanset om det er gamle eller nye.

Indhold

C. P. Jensen:	
De baltiske flygtnings tilværelse og barske oplevelser under 2. verdenskrig	3
V. S. Lauritsen:	
Erindringsbilleder - I	14
L. G. Ipsen:	
Flygtningekunst	22
Hans Jensen:	
Et æresskud og dets følger	32
Frode Sørensen:	
Før og efter 1940 - som jeg husker det	37
K. Høgsbro Østergård v. Olga Pedersen:	
De hellige kilder	58
Anker Ovnbøl:	
De første ti Aars Børn på Aandssvageanstalten i Ribe	68
Claus Friisberg:	
Metal i Varde	78
Hubert Krins:	
En Skeel i Tübingen	94
Jens Kusk:	
Historie på lydbånd	100
Emmy Kall Bertelsen og Jørgen Wangel:	
Madammens Mandø-minder	103
Jens Kusk:	
Af en landsbyhåndværkers optegnelser	109
Jørgen Dieckmann Rasmussen:	
Besættelsestiden i erindring	115
Ella Hansen:	
Besættelsestidens hverdag i Skads	116
H. K. Kristensen-prisen 1990	123
Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt	125
Nye medlemmer	131
Bestyrelsens beretning	132
Regnskab for året 1989	134
Fra lokalarkivernes arbejdsmark i Ribe Amt i 1989	136
Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver 1989	139